

Publikasjon
nr.

4

2003

FORSKNINGSETISKE KOMITEER

Oppdragsforskning:

åpenhet, kvalitet, etterrettelighet

NEM

NENT

NESH

Publikasjon nr. 4, 2003

Oppdragsforskning: åpenhet, kvalitet, etterrettelighet

*Sekretariatet, De nasjonale forskningsetiske komiteer
(NEM, NENT, NESH)*

Utgitt: Oslo, april 2003

ISBN: 82-7682-041-7

Opplag: 500

Omslag: Front Strategisk Design

Layout: Anca Grafisk Design as

Trykk: Aktiv Trykk as

Copyright © De nasjonale forskningsetiske komiteer

Elektronisk publisert på : www.etikkom.no/Etikkom/HvaGjorVi/Publikasjoner/OF

Innholdsfortegnelse

Forord	side 4
1 Innledning	side 11
2 Hva er oppdragsforskning?	side 23
3 Tre forskningsetiske normer: Åpenhet, kvalitet og etterrettelighet.....	side 34
4 Fokusgruppene	side 58
5 Spørreundersøkelsen	side 89
6 Konklusjoner og anbefalinger	side 120
Referanser	side 141

Forord

I Stortinget ble det i 1997 fremmet et forslag om å nedsette et utvalg for å vurdere oppdragsforskningens vilkår i forhold til uavhengighet, åpenhet og frihet (Dokument 8:58). I stortingskomiteens innstilling ble det lagt vekt på at problemstillingen gjelder all type oppdragsforskning, og at man også måtte se nærmere på forskerens uavhengighet (Innst. S. nr. 221 (1996–97)). I tillegg ble det tydelig understreket at oppdragsforskning må være tilgjengelig for offentligheten og skje i åpenhet. Det ble også lagt vekt på at "etiske spørsmål ... vert diskuterte løpende i forskningsinstitusjonane, i forsknings-politiske miljø, hjå brukarar og i institusjonane som utdannar forskarar." Kirke-, utdannings- og forskningskomiteen anmodet om at saken ble behandlet i forskningsmeldingen. Problemstillingene ble utførlig behandlet i St. meld. nr. 39 (1998–99) Forskning ved et tidsskille. Den forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH) hadde utarbeidet en forskningsetisk sjekkliste for oppdragsforskning som ble kommentert i meldingen. Blant annet ble det lagt vekt på at offentlighetsprinsippet for forvaltningen tilsier at forskningsrapporter utarbeidet på oppdrag fra en offentlig oppdragsgiver som hovedregel bør publiseres, med mindre det foreligger et reelt og saklig behov for å unnta dokumentet. Det ble også påpekt at det ikke foreligger mye "generell kunnskap om oppdragsforskning" (s. 117). Stortingsmeldingen ga videre uttrykk for at de problemstillingene det gjelder ligger innenfor mandatet til De forskningsetiske komiteene. Meldingen gikk derfor ikke inn for å opprette et eget utvalg, men for at de forskningsetiske komiteene skulle utrede spørsmålene nærmere (s. 117). Hovedmålet med den planlagte utredningen var "å bidra til en konstruktiv diskusjon i forskningsmiljøene og i offentligheten om oppdragsforskning og forskningens uavhengighet" (s. 118).

På bakgrunn av Stortingsdiskusjonen og den etterfølgende debatten har komiteenes sekretariat over tid fremlagt flere prosjektforslag for å utrede oppdragsforskningen i Norge. Norges forskningsråd ble bedt om å delfinansiere utredningen. Temaet er vanskelig å utrede, og flere prosjektforslag ble forkastet; enten fordi Forskningsrådet betraktet dem som lite tilfredsstillende i forhold til deres forventninger, eller fordi det ble påpekt faglige svakheter i dem. De tidlige prosjektforslagene var basert på dybdeanalyser av få utvalgte eksempler på oppdragsforskning. De nyere, reviderte forslagene tok derimot i større grad utgangspunkt i behovet for en kartlegging av bredden i norsk oppdragsforskning. I februar 2001 ble partene til slutt enige om en prosjektbeskrivelse. Forskningsrådet bevilget midler til å gjennomføre prosjektet.

Hovedmålet for prosjektet er beskrevet på følgende måte:

"Prosjektet (utredningen) skal bidra til den offentlige debatt om oppdragsforskning ved

empiriske fakta, synliggjøring av relevante opplevde konflikter i forskningsmiljøene, diskusjon av avtaleverk og problematisering av avhengighetsforhold."

Det ble anført fire delmål for utredningen. Disse er:

1. Prosjektet skal gi en systematisk oversikt over omfanget av policy-relevante forskningsoppdrag, næringslivs-relevante forskningsoppdrag, og program-genererte forskningsprosjekter (med brukermedvirkning); herunder oversikt over hvem som er oppdragsgiver, hvem som utfører oppdrag, hvordan midlene er fordelt mellom ulike sektorer og forskningsområder, samt kontraktrammer og prosjektforvaltning.
2. Prosjektet skal identifisere erfarte problemer i ulike relevante forskningsmiljøer knyttet til føringer fra oppdragsgiver(e) eller brukergruppe(r).
3. Prosjektet skal redegjøre for eksisterende standard avtaleverk, hhv. mangel på slike, og påpeke relevante ulikheter i praksis og form.
4. Prosjektet skal identifisere mulige vedvarende avhengighetsforhold mellom sterke oppdragsgivere og enkelte forskningsmiljøer, og diskutere de allmenne problemene i anonymisert form.

Under gjennomføringen av prosjektet viste det seg at noen av delmålene ikke lot seg oppfylle innen prosjektets rammer. Blant annet var det første delmålet om omfanget av oppdragsforskning avhengig av at data kunne fremskaffes fra andre forskningsinstitusjoner. Dette var også en forutsetning i prosjektbeskrivelsen. Vi anmodet Norsk institutt for studier av forskning og utdanning om å bidra til å fremskaffe slike data, som en del av rapporten. Under gjennomføringen av prosjektet viste det seg imidlertid vanskelig å skaffe dataene til veie. Komiteenes sekretariat har selv ikke tilgang til slike data og har heller ikke kompetanse til å generere dem. Prosjektledelsen bestemte seg derfor for å ferdigstille rapporten uten at dette delmålet ble oppfylt. Også delmål 3 ble bare delvis oppfylt, i og med at sekretariatet for komiteene ikke besitter den juridiske kompetansen som er nødvendig for å få en skikkelig gjennomgang av eksisterende avtaleverk.

Et foreløpig utkast til rapporten ble distribuert til referansegruppen i oktober 2002, med mulighet for avsluttende kommentarer. Strategiavdelingen i Forskningsrådet var svært kritisk til rapportutkastet. Innvendingene var til dels formelle, til dels substansielle. De formelle innvendingene rettet seg mot at vi ikke hadde oppfylt alle delmålene for utredningen, spesielt ikke spørsmålet om omfang av oppdragsforskning. De substansielle innvendingene dreide seg i hovedsak om at forslag til tiltak ikke kunne utledes direkte fra det empiriske materialet. Vi ble bedt om å utsette publisering av rapporten i påvente av en grundigere vurdering fra Forskningsrådet.

Det ble avholdt to møter mellom sekretariatet for komiteene og strategiavdelingen i

Forskningsrådet, uten at man kom til enighet. Vi aksepterte at rapportutkastet hadde visse svakheter og at det kan være uenighet om metodevalg og konklusjoner. Vi oppfattet Forskningsrådsinnsnittet som et krav om å godkjenne rapporten før trykking, noe vi ikke kunne akseptere. Gjennom arbeidet med denne utredningen opplevde vi en typisk vanskelighet i oppdragsforskningen, nemlig at man har ulike oppfatninger om prosess og innhold. Helt i sluttfasen har imidlertid Forskningsrådet gjort det klart at de ikke forutsatte at rapporten skulle godkjennes av dem. Vi var innstilt på å vurdere substansielle innvendinger. Vi bestemte oss derfor, i forståelse med Forskningsrådet, for å ferdigstille et utkast til rapport og gjøre den til gjenstand for kritikk ved å avholde en åpen høring med tanke på å endre og forbedre rapporten. Høringen ble holdt i Oslo den 21. november 2002. Utkastet ble lagt ut på komiteenes hjemmeside.

Til den åpne høringen inviterte vi relevante fagpersoner og miljøer, også de personer som vi antok ville være våre argeste kritikere. Temaet og rapportutkastet ble kommentert av vitenskapsfilosofen professor Ragnar Fjelland fra Universitetet i Bergen, professor og forskningssjef Hans Skoie fra Norsk institutt for studier av forskning og utdanning, samt seniorøkonom Per Schreiner fra ECON Senter for økonomisk analyse. Et panel ble bredt sammensatt bestående av ulike representanter for oppdragsgivere og -takere: rektor ved Universitetet i Bergen, professor Kirsti Koch Christensen, professor Jens Erik Fenstad fra Universitetet i Oslo, medisinsk direktør Henrik Lund i Astra Zeneca, avdelingssjef Randi Helene Søggen i Norsk institutt for studier av forskning og utdanning og avdelingssjef Jan Dietz i Forskningsrådet. Vi vil også takke Jan Døderlein, Stein Knardahl og Egil Kallerud spesielt for å ha sendt inn kritiske og konstruktive anmerkninger pr e-post.

Vi har hatt stor nytte av den åpne høringen. Rapporten er blitt betydelig bearbeidet, selv om vi bevisst ikke har tatt all kritikk til følge. Vårt hovedinntrykk fra møtet var at det var få substansielle innvendinger mot de tiltakene vi foreslo, selv om ikke alle, forutsigbart nok, er varme tilhengere av tilsyn eller formalisert undervisning i etikk. Det ble imidlertid fremført kritikk av de empiriske undersøkelsene og sammenhengen mellom undersøkelsene og forslag til tiltak. Men rapportutkastet ble også berømmet for sin grundighet, nytenkning og konkrete forslag for å bedre åpenhet og kvalitet i oppdragsforskning.

Vi vil her kort trekke frem og kommentere noen områder som ble sterkt kritisert, henholdsvis av Hans Skoie og Per Schreiner.

Hans Skoie konkluderte med at rapporten ikke gir noen ny kunnskap om oppdragsforskning og hevdet at det man egentlig trenger er saksbaserte studier innen sensitive områder. Vi er enig i behovet for saksbaserte studier, men kan bare minne om at Forskningsrådet

ikke ønsket å gi støtte til en utredning basert på denne typen studier. Vi støtter Skoie i at dette fortsatt vil være et nyttig og viktig prosjekt å gjennomføre, blant annet for den gruppe oppdragsinstitutter som Skoie omtalte som "hoffleverandører" og som vi omtaler som nisjeinstitutter i rapporten. Vi er imidlertid uenige i at de undersøkelsene vi har valgt å gjennomføre, ikke gir noen ny kunnskap. Etter vårt syn er den normative undersøkelsen av forskningsetikken i forhold til oppdragsforskning som her er gjennomført nyskapende og kritisk. Vi mener også at de empiriske undersøkelsene gir ny kunnskap om erfarne problemområder innen oppdragsforskning. Vi kjenner ikke til at det er gjennomført lignende studier. Undersøkelsene er selvfølgelig begrenset og har sine svakheter, men vår prinsipielle holdning er at de empiriske undersøkelsene danner et nytt og tilfredsstillende grunnlag for en informert debatt om oppdragsforskningens kår i Norge. En fordel med den tilnærming vi valgte, er at søkelyset ikke ensidig rettes mot problemtilfellene, slik saksbaserte studier ville ha gjort, men gir et mer helhetlig bilde av oppdragsforskning.

Skoie rettet også skarp kritikk mot at undersøkelsene utelukkende benytter forskere som informanter. Han mente at en slik fremgangsmåte er det samme som å spørre bilister om de er gode sjåførere, og at man trenger informanter fra passasjerer, fotgjengere og allmennheten generelt. Han hevdet derfor at rapporten er uinteressant. Skoies analogi er etter vår mening i beste fall lite treffende. Ved hjelp av fokusgruppeintervjuer har vi realisert prosesser der forskere får mulighet til inngående å diskutere synspunkter og der uenigheten om "kjøreregler" blir synliggjort. I spørreundersøkelsen la vi vekt på rapportering av faktiske erfaringer og rutiner i oppdragsforskningen – noe man vet lite om fra før. Holdningsdelen i undersøkelsen er forholdsvis begrenset, og inkluderer blant annet holdninger fra forskere som ikke selv utfører oppdragsforskning. Det ligger betydelig kritisk potensiale i et slikt opplegg. Prinsipielt er vi av den oppfatning at forskersamfunnet i utgangspunktet er den mest kompetente part til å uttale seg om standarder for god forskning, og om slike standarder blir satt under press i enkelte forskningsvirksomheter. I motsetning til trafikken – som er fullt ut politisk regulert – er forskningen i stor grad selvregulerende. Erfaringsmessig er det nettopp forskerne som er de sterkeste kritikere av annen forskning. Vi oppfatter det også som viktig at offentlighetens tillit til forskningen, som i vesentlig grad er basert på at forskningens sannhetsforpliktelse og systematiske forsøk på objektive fremstillinger, ikke blir kompromittert av eksterne faktorer. Vi holder derfor fast ved at den informasjon som ble generert ved våre undersøkelser, har et verdifullt kritisk potensiale og er egnet til å fange opp interessante utviklingstendenser.

Per Schreiner fremholdt at rapporten skjelner for skarpt mellom forskning og annen kunnskapsproduksjon, som analyser, utredninger og konsulentvirksomhet. Schreiner mente at rapporten ikke bør avgrenses til det som betegnes som forskning, til tross for at

det er riktig å si at det stilles ulike krav til ulike typer kunnskapsprodukter, som rådgivning, utredning og forskning. Som det vil gå frem nedenfor, skiller denne rapporten mellom begrepene forskning og (ekspertbasert) konsulentvirksomhet. Derimot trekker vi ikke en skarp grense mellom begrepene forskning og utredning. Forskning og utredning er to områder som flyter over i hverandre, og der man på forhånd ikke alltid vil vite i hvilken grad man vil trenge innovative forskningsbidrag for å utrede et gitt spørsmål. Selv om typiske utredninger gir en annen type kunnskapsbidrag enn typiske forskningsarbeider, kreves det som regel god innsikt i den aktuelle forskningsgrenen for å kunne vurdere bidraget kritisk. Resultatene i utredningsprosjekter bidrar ikke alltid til forskningen, men prosjektene selv forutsetter god forankring i den aktuelle forskningsmetodikken. I enkelte tilfeller vil utredningsprosjekter føre til nye og relevante premisser for videre forskningsbidrag. Derfor anser vi det som mer problematisk å sette opp skarpe grenser mellom forskning og utredning enn å behandle de to størrelsene under ett.

Per Schreiner forsvarte også det syn at oppdragsgiver skal avgjøre om en bestemt etterspurt kunnskap skal offentliggjøres eller ikke. Han hevdet for eksempel at oppdragsgiver må ha rett til å kjøpe kunnskap til internt bruk for å være forberedt på å møte innvendinger som reises i offentligheten. Videre fremholdt han at oppdragstakere er avhengige av oppdragsgiveres tillit i markedet for kunnskapsproduksjon. Vi er grunnleggende uenige i begge premisser. Konsulentbistand kan innhentes til internt bruk, men ikke til forskning. Vi har forståelse for at oppdragstakere er avhengige av tillit i markedet, men det er etter vårt syn ikke det viktigste i denne sammenhengen. Det viktigste er om forskningen som utføres i dette markedet har tillit i offentligheten. Schreiner forsvarte oppdragsgivers råderett over forskningsresultater fordi alternativ kunnskap vil være tilgjengelig – som et resultat av mangfoldig kunnskapsproduksjon. Det gjør at allmennhetens interesser ikke blir skadelidende. Vi mener at et slikt mangfold ikke kjennetegner norsk forskning, men at en rekke viktige områder er blitt avhengige av et oppdragsmarked.

Vi tar også inn over oss, slik Ragnar Fjelland fremhevet, at rapporten ikke omhandler noen kritisk drøftelse av ett av oppdragsforskningens største områder, nemlig utviklingen av våpenteknologi. Han mente at en slik drøftelse kunne være av stor betydning fordi denne forskningen har hatt stor tro på at vitenskapen skal løse alle problemer; noe man etterhvert har måttet innse bygger på en illusjon (Sarewitz 1996). Denne innsikten har overføringsverdi til oppdragsforskning generelt. Det må også der erkjennes at ikke alle problemer kan løses – og understreket Fjelland – ikke bør løses ved hjelp av forskning. I tillegg kommer viktige erkjennelser om vitenskapelig usikkerhet. Denne usikkerheten har forskersamfunnet vanskelig for å akseptere, og derfor underkommuniseres budskapet. Vi er enige i Fjellands kritikk og anliggende. Oppdragstaker engster seg for å offentliggjøre

resultater knyttet til usikkerhet fordi de da vil bli benyttet i langt mindre grad. Vi mener at Fjellands poeng undergraver Schreiners oppfatning om at det må være opp til oppdragsgiver å bestemme om resultater skal offentliggjøres eller ikke. Bare offentlig tilgjengelig kunnskap kan gjøres til gjenstand for kritikk. Og det er bare når offentligheten gjøres kjent med forskningsoppdrag at det kan vurderes om det er forskning som bør løse det angjeldende problem.

I arbeidet med denne rapporten har prosjektgruppen bestått av følgende personer:

Prosjektleder Matthias Kaiser (sekretariatsleder i NENT)

Prosjektmedarbeider Kristin Rønning

Knut W. Ruyter (sekretariatsleder i NEM)

Hilde W. Nagell (sekretariatsleder i NESH)

Micheline Egge Grung (vikarierende sekretariatsleder i NESH)

Rapporten er blitt til ved mange innholdsmessige diskusjoner, først og fremst i referansegruppen. Den har bestått av:

Professor Bent Natvig (leder), Matematisk institutt, Universitetet i Oslo; leder av NENT
Forskningskoordinator Tore Abrahamsen, Handelshøyskolen BI

Rådgiver Jan Dietz, Strategi, Norges forskningsråd

Forsker Egil Kallerud, Norsk institutt for forskning og utdanning

Professor Helge Reinertsen, NTNU; medlem av NENT

Forskningsleder Hege Torp, Institutt for samfunnsforskning

Vi takker referansegruppen for viktige innspill i arbeidet.

Prosjektgruppen har også hatt nytte av diskusjoner i De nasjonale forskningsetiske komiteene, NEM, NESH og NENT. Komiteene har fulgt denne utredningen med interesse og faglige råd. Vi vil gjerne takke komiteene for deres bidrag og innspill til rapporten.

Rapportens elektroniske spørreundersøkelse ble utført av Markeds- og Mediaproduktinstituttet (MMI). Vi takker instituttet for meget kompetent håndtering av vårt oppdrag. I arbeidet med det statistiske materialet har prosjektgruppen benyttet seg av verdifullt konsulentarbeid, utført av Håkon Kavli. Store deler av kapittel 5 er blitt til på bakgrunn av hans tekstforslag og kommentarer. Vi ønsker å takke ham for det arbeidet han har gjort for rapporten.

Videre ønsker vi å takke deltakerne i fokusgruppene for både den tid de har brukt på vår undersøkelse, og de engasjerte innspill og kommentarer de har kommet med. Mange

ganger har det nettopp vært diskusjonene i fokusgruppene som har fått oss til å forstå hvilke problemer man står overfor i oppdragsforskningen. Takk også til respondentene i spørreundersøkelsen for avsatt tid og velvillighet til å delta.

Til slutt vil vi takke våre medarbeidere i sekretariatet, Lillian Eriksen, Lise Ekern og Sigrid Skavlid, for kompetent bistand i gjennomføring og ferdigstillelse av rapporten.

Vi understreker at forfatterne alene er ansvarlige for innholdet i den foreliggende rapporten.

Oslo, mars 2003

Matthias Kaiser

Kristin Rønning

Knut W. Ruyter

Hilde W. Nagell

Micheline Egge Grung

1 Innledning

Formålet med denne rapporten er å bidra til en åpen og konstruktiv diskusjon om oppdragsforskning i forskningsmiljøene så vel som offentligheten for øvrig. En vanlig forståelse av oppdragsforskning er at det er forskning som er betalt av en ekstern part – en oppdragsgiver. I denne rapporten opererer vi med en definisjon av begrepet oppdragsforskning som består av fire elementer:

- (i) At forskningsprosjektet i hovedsak blir finansiert av en eller flere eksterne kilder
- (ii) At det er oppdragsgiveren som bestemmer prosjektets problemstilling
- (iii) At problemstillingen er knyttet til forventet nytte for oppdragsgiveren selv eller annen brukergruppe knyttet til eller spesifisert av oppdragsgiveren
- (iv) At oppdragsgiveren får overført visse bruksrettigheter til forskningsresultatene etter avsluttet prosjekt.

Denne definisjon er vid nok til å kunne omfatte både forskning som er knyttet til innovasjons- og markedsføringsbehov i næringslivet og industrien, og til forskning knyttet til policy spørsmål i samfunnsmessig kontekst.

Rapporten bygger på to undersøkelser: En kvalitativ fokusgruppeundersøkelse og en kvantitativ spørreundersøkelse. Begge undersøkelsene retter søkelyset på forskernes egne erfaringer med, opplevelse av og holdninger til oppdragsforskning. Samlet gir undersøkelsene grunnlag for å besvare rapportens problemstilling:

Er det grunn til å ha tillit til forskning selv om dens resultater er fremkommet som oppdragsforskning der en interessert part betaler for forskningsvirksomheten med sikte på anvendelse for egne formål?

Vi konsentrerer oss i hovedsak om spørsmålet om hvordan forskere selv opplever å arbeide på oppdrag. Utsettes forskere som driver oppdragsforskning for press med hensyn til å tilpasse sine faglige konklusjoner etter oppdragsgivers ønsker? Opplever forskere at oppdragsgivere blander seg inn i spørsmål om data og metode? Er oppdragsforskere med en bestemt faglig bakgrunn spesielt utsatt for at oppdragsgiver ønsker å påvirke det faglige innholdet? I hvilken grad påtar forskere seg oppdrag på tross av manglende kompetanse? Foruten spørsmålet om forskernes egne opplevelser, kartlegger spørreundersøkelsen hvordan oppdragsforskningen er organisert. Hvor utbredt er standardkontrakter for

oppdragsforskning? Hvordan praktiserer man rutiner for kvalitetskontroll? Hva slags kontakt med oppdragsgiver er vanlig, og hvor hyppig forekommer kontakten?

1.1 Tillit til forskningen

Både offentlige og private virksomheter etterspør i økende grad vitenskapelig innsikt. Samtidig tyder mye på at forskersamfunnet i større grad blir avhengig av økonomiske midler til forskningsoppdrag fra både private og offentlige finansieringskilder. Universitetene og høyskolene baserer sin virksomhet på resultatbasert forskning og aktivitetsbasert finansiering, som i større grad enn tidligere forutsetter at lærestedene får dekket deler av sin virksomhet fra andre kilder enn det offentlige (NOU 2000:14 *Frihet med ansvar*). Fra ulikt hold blir det hevdet at oppdragsforskningen – og forskningen generelt – opplever et tillits-problem. Forskning innen områder som for eksempel bioteknologi, klimaendringer og matsikkerhet har vist at det kan være problematisk å skille det 'rent faglige' fra politikk og verdier. Befolkningen er ofte vitne til mer eller mindre motstridende 'sannheter' om kompliserte sammenhenger i ulike saker. Desto viktigere blir det at forskningen qua forskning blir oppfattet som troverdig.

Når forskningsprosjekter blir utført for en oppdragsgiver kan det oppstå uheldige bånd mellom oppdrags-giver og forsker. Slike uheldige bindinger kan oppstå for eksempel fordi en oppdragsgiver ønsker å ha kontroll over forskningsresultatene, eller fordi en forsker ønsker å sikre seg fremtidige oppdrag. Det er en utbredt bekymring at forskere som forsker på oppdrag blir utsatt for uheldige føringer. Følgen kan være at tilliten til forsknings-resultater som er fremkommet på oppdrag svekkes. Samtidig er det viktig å understreke at forskning på oppdrag i seg selv verken er urovekkende eller etisk problematisk, men tvert imot både inspirerende for forskningen selv og samfunnsmessig ønskelig. Vårt utgangspunkt er derfor åpent: Er det slik at det er mindre grunn til å ha tillit til oppdragsforskning enn annen forskning, og i tilfelle hvorfor?

En rapport som denne må ta hensyn til at oppdragsforskning er et begrep som normalt rommer mange og svært ulike forskningsoppdrag. Fremfor store generaliseringer vil det derfor legges vekt på å få fram relevante forskjeller: mellom fag, mellom ulike former for forskningsoppdrag, og mellom ulike forskningsinstitusjoner. Vårt utgangspunkt er at det er grunn til å ha tillit til oppdragsforskning som ikke bryter radikalt med grunnleggende forskningsetiske normer. Neste avsnitt vil utdype hvilke forskningsetiske normer denne rapporten har valgt å ta utgangspunkt i.

1.2 Oppdragsforskning og forholdet til grunnleggende forskningsetiske normer

Forskning produserer *kvalitetssikret kunnskap*. I det moderne samfunn har forskning ulike velferdsfunksjoner og rammebetingelser. For å ivareta legitime samfunnsmessige interesser er *åpenhet* og *etterrettelighet* i forskningsprosessen avgjørende grunnbetingelser. *Kvalitet*, *åpenhet* og *etterrettelighet* er overordnede normer (eller regulative idealer) som i praksis kan være svekket eller truet av ulike forhold. Det nærmere innholdet i disse normene vil bli diskutert i kapittel 3. Hovedpoenget her er at vi ikke kommer unna behovet for selv å klargjøre vårt normative ståsted i forhold til vitenskap dersom vi skal makte å kunne gjennomføre en kritisk og forskningsetisk drøfting av oppdragsforskningens kår i Norge. Enhver normativ kritikk hviler på noen normative antakelser. Utfordringen ligger i å velge antakelser som både er adekvate i forhold til virksomheten og som har mulighet til å få en viss grad av intersubjektiv tilslutning.

I og med at dette prosjektet selv er et eksempel på oppdragsforskning, har vi en forpliktelse overfor de problemstillingene som oppdragsgiveren ønsket å få belyst gjennom prosjektet. I Stortingsdokumentet, i den videre debatten og i Forskningsmeldingen (St.meld. nr 39 (1998-99)) står begrepene *frihet*, *åpenhet* og *uavhengighet* i en klar nøkkelstilling. Er disse verdiene truet i dagens forskning, spesielt i oppdragsforskningen, spør man. Særlig vekt skal det legges på de forskningsetiske aspektene i denne sammenheng. De nevnte begrepene har en umiddelbar positiv appell og de forekommer derfor i mange forskningspolitiske taler og dokumenter. Problemet er imidlertid at begrepene brukt i denne sammenheng synes å hvile på en rekke mer eller mindre implisitte antakelser som alle ved nærmere ettersyn kan vise seg å være nokså problematiske. Eksempler på slike problematiske antakelser er de følgende (som vi skal diskutere mer utførlig i kapittel 3):

1. Frihet, åpenhet og uavhengighet brukt om forskning synes å antyde at det her dreier seg om elementære betingelser for enhver forskningsaktivitet. Her ser man muligens bort fra at samfunnet også kan sette opp supplerende krav til forskning og at slike kan komme i en normkonflikt med de førstnevnte. Vi kan som eksempel nevne kravet om relevans og nytte (innovasjon). Det er ikke urimelig å mene at det ligger en uforløst forskningspolitisk konflikt bak slike krav til forskning.
2. Frihet, åpenhet og uavhengighet brukt om forskning synes å antyde at man har å gjøre med historiske konstanter i forskningens normative grunnlag. Her ser man muligens bort fra at den moderne vitenskapen fra den vitenskapelige revolusjonen og frem til i dag har gjennomgått både en institusjonell og en normativ endring der disse verdiene er knyttet til spesielle organisasjonsformer for produksjon av viten-

skapelig kunnskap. Eksempelvis kan vi nevne den betydelige normative utvikling som skjedde på begynnelsen av 1800-tallet da de moderne forskningsuniversitetene ble skapt, inspirert av Wilhelm von Humboldts idealer. Vi kan også nevne nyere analyser som hevder at store deler av dagens kunnskap blir produsert etter en kvalitativt annen lest (modus II eller post-akademisk vitenskap, se kapittel 3).

3. Frihet, åpenhet og uavhengighet brukt som krav spesielt til oppdragsforskning synes å antyde at den forskning som ikke er oppdragsforskning, altså for eksempel akademisk grunnforskning ved universitetene, nesten per definisjon oppfyller disse kravene. Her er det flere kritiske antakelser involvert. For det første er det ikke nødvendigvis gitt at begrepene grunnforskning hhv. anvendt forskning er presise nok til å kunne gi en nyttig klassifikasjon av dagens forskning. For det andre er det ikke opplagt at dagens universitetsforskning foregår under betingelser som frihet, åpenhet og uavhengighet. For det tredje er det ikke nødvendigvis slik at ulik normativ forankring for henholdsvis akademisk grunnforskning og oppdragsforskning entydig må klassifiseres som et onde.

På denne bakgrunn blir det nødvendig å tolke vår oppdragsgivers – Stortingets – intensjoner inn i en annen begrepsramme og samtidig holde fast ved de viktigste elementene i den uttrykte bekymringen. Oppdragsgiverens problemstilling må omformuleres til en forskbar problemstilling som ikke i utgangspunktet foregriper forskningsmessig problematiske antakelser. Vår tolkning av Stortingets grunnleggende bekymringer kan formuleres som en enkel problemstilling uten at frihet, åpenhet og uavhengighet inngår som primære analyseredskap:

Er det grunn til å ha tillit til forskning selv om dens resultater er fremkommet som oppdragsforskning der en interessert part betaler for forskningsvirksomheten med sikte på anvendelse for egne formål?

Denne formuleringen mener vi fanger opp de bekymringene som har gjort seg gjeldende i den norske debatten om oppdragsforskning, og som også lå bak initiativet. Kan man "kjøpe seg en forsker" og "bestille" de resultater man ønsker? Problemstillingen inneholder et (sosio-) psykologisk begrep, nemlig tillit. Det kan uten videre medgis at tillit i en samfunnsmessig kontekst opplagt rommer flere dimensjoner, og at mange av dem vil være subjektive. På den andre siden er det grunnlag for å hevde at begrepet i en debattkontekst først og fremst representerer intersubjektivt akseptabel kunnskapsproduksjon. Når dette elementet er sikret, foreligger etter vår mening en vesentlig betingelse for tillit til forskningen. Vi mener at de normative grunnbegrepene kvalitet, åpenhet og etterrettelighet med de nødvendige spesifikasjoner – som vi diskuterer i større detalj i kapittel 3 – kan tjene som egnet utgangspunkt

for en kritisk forskningsetisk diskusjon av oppdragets mandat. Med dette utgangspunktet vil vi senere spesifisere hva man kan legge i frihetsnormen og uavhengighetsnormen i sammenheng med oppdragsforskning uten at det medfører de ovenfor nevnte problematiske antakelsene. Konkret vil rapporten identifisere mulige faktorer som kan være til hinder for en etisk akseptabel oppdragsforskning. Vi vil i det følgende spesifisere de sentrale analysedimensjonene som vi benytter oss av i undersøkelsen. For det første går vi ut fra at de ulike fasene i forskningsprosessen stiller oppdragsgiver og forsker overfor ulike forskningsetiske utfordringer. For det andre kan det være ulike forskningsetiske utfordringer knyttet til bestemte *fagområder*, til bestemte *forskningsoppdrag* og til bestemte typer institusjoner.

1.3 Oppdragsforskningens ulike faser

Vi har skilt mellom ulike faser i forskningsprosessen for å undersøke når i forskningsprosessen (og på hvilken måte) det eventuelt oppstår bindinger som medfører at forsknings-etiske normer er truet. Grovt sett kan et oppdragsforskningsprosjekt deles inn i tre viktige faser: initieringsfasen, gjennomføringsfasen og formidlingsfasen. Vi vil i det følgende kort se nærmere på disse ulike fasene.

1.3.1 Initieringsfasen

Ikke alltid vil en oppdragsgiver ha et ferdig forskningsoppdrag og med dette henvende seg til et forskningsinstitutt som skal utføre oppdraget. Det mest vanlige er antakelig at partene forhandler før man kommer så langt at det kan formuleres et klart forskningsoppdrag, at det kan lages en prosjektbeskrivelse, og en kontrakt utstedes. I noen tilfeller vil oppdragsgiver og oppdragstaker ikke kjenne hverandre fra før, men ofte vil det foreligge en form for forberedende kontakt mellom partene.

Sett fra en oppdragsgivers perspektiv vil det i forbindelse med en virksomhet i noen tilfeller melde seg et behov for forskning eller utredning av visse problemer. Oppdragsgiver vil så ofte igangsette en prosess for å undersøke hvordan det oppståtte behov kan bli møtt. Oppdragsgiver kan aktivt oppsøke visse forskningsmiljøer for å undersøke muligheten for å kunne påta seg et slikt oppdrag. Oppdragsgiver kan også bestemme seg for å utlyse sine forskningsbehov for anbud. I noen tilfeller vil det allerede være etablert et såpass nært samarbeid med en eller flere forskningsinstitusjoner at oppdragsgiver henvender seg rutinemessig til institusjonene. Det kan også hende at oppdragsgiver blir kontaktet av et forskningsinstitutt som ønsker å realisere en forskningsidé. Dette vil da være innledning til videre forhandlinger og samtaler der oppdragets art blir spesifisert. I slike tilfeller vil det ofte være slik at forskerne blir bedt om å lage en prosjektbeskrivelse som oppdrags-

giver så kan drøfte hvorvidt man vil støtte.

Sett fra oppdragstakers perspektiv kan situasjonen fortone seg ulikt avhengig av hvorvidt forskningsinstitusjonen har oppdragsforskning som hoveddel av virksomheten, eller om den, slik som høyskoler eller universiteter, betrakter den som tilleggsvirksomhet. Ofte vil slike forskningsinstitusjoner med tiden tilegne seg en viss faglig profil basert på den spesielle kompetansen som finnes representert blant de ansatte, og som danner deres spesielle "markedsfordel" i oppdragsmarkedet. Tendensielt vil man kunne forvente at de frittstående oppdragsinstituttene er mer kontinuerlig på jakt etter nye oppdrag enn for eksempel universitetene, siden de ansattes lønninger er knyttet til slike eksterne oppdrag. Det finnes imidlertid også eksempler på at høyere utdanningsinstitusjoner har stillinger som nesten utelukkende er oppdragsfinansiert.

Det er som regel oppdragstakers oppgave å forfatte en detaljert prosjektbeskrivelse. Prosjektbeskrivelsen vil i tilfelle være et vedlegg i den kontrakten som inngås. Det finnes imidlertid viktige unntak fra denne regelen – særlig i internasjonal "Big Science"-sammenheng – for eksempel i medisinsk utprøving av nye legemidler der forskningsprotokollen ofte er fastlagt fra oppdragsgiver (et legemiddelfirma).

1.3.2 Gjennomføringsfasen

Med gjennomføringsfasen sikter vi til selve forskningsvirksomheten. Mange ulike aktiviteter tilhører denne fasen, for eksempel litteraturstudier, eksperimenter, datainnsamling, data-analyse, utvikling av computermodeller, deltakelse i konferanser, skriving av delrapporter og publikasjoner osv. I bruksvitenskap vil en del av arbeidet bestå i eventuelle møter med referanse- og styringsgrupper, i nettverksdanning, løpende informasjon om prosjektet på websider eller epostlister, og annen kontakt med brukergrupper. Når det dreier seg om større prosjekter med flere involverte forskere vil det brukes tid på interne koordineringsmøter mellom forskere, administrasjon og budsjettarbeid.

I prinsippet er forskerne overlatt til seg selv i denne fasen selv om det i praksis ofte vil være mer eller mindre jevnlig kontakt med oppdragsgiver og eventuelle brukere. Likevel skal denne fasen som hovedprinsipp være forskerstyrt hva angår den faglige virksomheten. Selv om forskere som regel er tilbakeholdne når det gjelder å komme med foreløpige konklusjoner før avslutningen av et prosjekt, er det likevel vanlig at særlig lengre forskingsoppdrag leverer noen midtveis- eller delrapporter, eller gir en muntlig presentasjon av delresultatene, i løpet av gjennomføringsfasen. I større prosjekter kan slike delrapporter utgjøre selvstendige publikasjoner.

1.3.3 *Formidlingsfasen*

Når et prosjektarbeid avsluttes rapporteres resultatene tilbake til oppdragsgiver. Dette kan imidlertid skje ved ulike rapporteringsformer. I de enkleste tilfellene vil forskerne skrive en rapport som så oversendes oppdragsgiver. I noen tilfeller vil denne rapporten bli presentert i et internt seminar, en større konferanse, en pressekonferanse, eller en annen form for sosial samling. I andre tilfeller vil resultatene fra prosjektet bli publisert i nasjonale og / eller internasjonale fagtidsskrifter. Slike publikasjoner kan enten erstatte eller supplere den faglige rapporten til oppdragsgiver. Når det foreligger annen form for publisering kan slike rapporter ofte ta form av mer populære og forenklerende fremstillinger som er mer brukervennlige enn de rene fagrapportene. Det kan også hende at forskningsarbeidet har ført til patenterbare resultater. Da vil man gjerne igangsette en juridisk prosess som kan ta lengre tid, og som utelukker at de patenterbare resultatene blir presentert for offentligheten før man får patent på nyvinningen.

I og med at de forskningsmessige resultatene rapporteres, er det i prinsippet utelukkende forskernes eller prosjektlederens ansvar å stå for denne rapporteringen. Oppdragsgiver har prinsipiell ingen innholdsmessig innflytelse på rapporteringen. I praksis vil det likevel ofte foregå en prosess mellom forskerne og oppdragsgiver der utformingen av rapporten diskuteres. Oppdragsgiver kan ha visse ønsker vedrørende format, presentasjon, lay-out, språklig stil osv. som forskerne som regel prøver å ta hensyn til. Det er mer alvorlig når oppdragsgiverens ønsker angår de innholdsmessige sidene. Dette utgjør en mulig konfliktkilde mellom forskere og oppdragsgiver. Prinsipielt er det imidlertid på det rene at det endelige ansvaret for rapportene, innhold og form, utelukkende påhviler forskerne eller prosjektlederen.

Når forskningsresultatene publiseres i nasjonale eller internasjonale fagtidsskrifter er de per definisjon offentlig tilgjengelig, om enn som regel bare for et faglig publikum. Samtidig foregår det også en kvalitetssjekk i form av fagfelleevaluering¹. Det er imidlertid ikke alltid at resultater fra et forskningsoppdrag offentliggjøres på denne måten. Oppdragets art kan være såpass spesiell at det vanskelig passer inn i fagtidsskrifter. Men instituttene kan ha egne skriftserier der rapportene kan offentliggjøres. Instituttpublikasjonene gis vanligvis ut uten fagfelleevaluering. Det hender at oppdragsgiver ikke ønsker at forskningsresultatene skal publiseres, men i stedet forventer at rapporten forblir egen eiendom som fritt kan disponeres. Dette kan til og med være kontraktfestet. En annen løsning består i at resultatene

¹ Med fagfelleevaluering i forskningen mener man som regel at en vitenskapelig artikkel blir vurdert av kompetente fagfolk innen samme fagfelt forut for at publikasjonen blir akseptert av et vitenskapelig tidsskrift. Fagfellene blir oppnevnt av redaktørene og er som regel anonyme. Hensikten er kvalitetssikring av det vitenskapelige arbeidet. Ordet kommer fra engelsk "peer review".

oversendes til oppdragsgiver før publisering, som tar stilling til hvorvidt offentliggjøring er ønskelig eller ikke. Det hender at oppdragsgiver får disponere forskningsresultatene og rapporten i en begrenset tidsperiode, og at de deretter offentliggjøres. Vi skal komme tilbake til spørsmål om offentliggjøring senere når vi drøfter våre empiriske resultater, men i utgangspunktet er det grunn til å tro at vi har å gjøre med et vidt spenn av praksisformer: Fra offentliggjøring i anerkjente fag-tidsskrifter og populære rapporter til det at forskningsrapporter ikke offentliggjøres overhodet.

1.4 Oppdragsforskning innen ulike fagfelt

Den omtalte og omstridte distinksjonen mellom grunnforskning og anvendt forskning har sitt utspring i realfagene. Først senere har den også blitt brukt om samfunnsfag. Oppdragsforskning forbindes gjerne med anvendt forskning. Dermed kan man forvente at oppdragsforskning forekommer innenfor de mer anvendte fagfeltene. Det er imidlertid et faktum at oppdragsforskning finnes innen de fleste universitetsfag. Oppdragsforskning er gjerne problemorientert, og disse problemene har gjerne naturlige forgreninger innen mange forskjellige fagfelt. Brukerinteresser er ikke nødvendigvis begrenset til tekniske eller forvaltningsmessige forhold. De kan være svært variable, og kan til dels angå kulturelle eller historiske aspekter.

Det er ikke uten videre lett å gi en god og brukbar inndeling av relevante fagfelt. Når oppdragsforskning først og fremst er problemorientert, kan det være fristende å prøve å finne en inndeling med utgangspunkt i typiske problemfelt (for eksempel klimaforskning). Vi mener likevel at dette i praksis er vanskelig å gjennomføre konsekvent uten at det oppstår huller og overlappinger. Vi bruker derfor en grov inndeling i tre fagfelt som svarer til den inndelingen som De nasjonale forskningsetiske komiteer er tuftet på: det naturvitenskapelig-tekniske fagfeltet, inklusive landbruks- og fiskeriforskning, det medisinske fagfeltet, og det samfunnsvitenskapelige og humanistiske fagfeltet, inklusive juridisk og teologisk forskning.

Forskjellig arbeidsmåte og metodikk kan gjøre enkelte fag mer utsatt for forsøk på innholdsmessig påvirkning enn andre. Videre vil bruks- og nytteaspektet være tendensielt forskjellig mellom fagene. Det vil for eksempel kunne gi utslag i hvilken type oppdragsforskning en utfører og dermed hvilke oppdragsgivere man typisk betjener. Samtidig er det ikke noen grunn å mene at de forskningsetiske kravene skal være forskjellige for ulike fagfelt. I det følgende vil slike faglige forskjeller bli trukket fram og diskutert i den grad det finnes dekning for dem i vårt materiale.

1.5 Former for forskningsoppdrag og institusjonstilknytning

All forskning forutsetter ressurser. Langt det meste av forskningen i dag forutsetter tilgang på materielle ressurser utover grunnbevilgninger til forskningsinstitusjoner. Disse ressursene kommer enten som prosjektmidler som forskeren søker om hos Norges forskningsråd (eller EUs rammeprogrammer eller uavhengige stiftelser), eller som midler gitt fra eksterne oppdragsgivere og knyttet til spesifikke prosjektmål, eller som blandingsfinansiering mellom forskningsråd (eller lignende) og utvalgte brukergrupper. Noe forenklet kunne man derfor som et første forsøk definere oppdragsforskning som de prosjektfinsieringer hvis forskningsmål er gitt og styrt av eksterne oppdragsgivere (fremfor å være både forskerinitiert og forskerstyrt). Her dreier det seg som regel om det man tradisjonelt betegner som "anvendt forskning" eller forskningsbasert "utredning" (i motsetning til grunnforskning).

I dagens forskningspolitiske situasjon er bildet imidlertid noe mer innviklet. For det første opplever man i enkelte fag at avstanden mellom grunnforskning og mulige anvendelser har skrumpet betraktelig. I USA har det bl.a. ført til at store industriforetak har kjøpt opp bruksrettigheter til hele grunnforskningsinstitutter ved enkelte universiteter. For det andre har forskningspolitikken begynt å se grunnforskning som en integrert del av bevisste satsinger på felter der man ut fra politiske kriterier ønsker kunnskapsfremgang. I EU snakker man for eksempel om "målrettet grunnforskning" (targeted basic research). For det tredje opplever man i dag en grunnleggende omorganisering av hele forskningsprosessen rundt utvalgte satsingsområder og på tvers av tradisjonelle institusjonelle eller disiplinære avgrensninger. Enkelte vitenskapsteoretikere snakker i denne forbindelse om "modus 2-vitenskap" (Gibbons et al. 1994) eller om "post-akademisk vitenskap" (Ziman 1978, 1984, 1994, 1996). Alle disse tendensene bidrar tilsynelatende til å utviske de antatt klare forskjellene mellom forskerstyrt (grunn-)forskning og oppdragsforskning. I dagens forskning er det derfor gjerne en rekke aktører ved siden av forskeren som styrer eller ønsker å styre forskningen mer eller mindre direkte mot de anvendelsesmål og interesser de har satt seg.

Det er bare i en viss utstrekning man kan observere de samme tendenser i norsk forskning. Likevel er situasjonen også her forholdsvis kompleks. I tillegg til universitets- og høyskolesektoren som har forskning som en primæroppgave, har Norge en relativt stor instituttsektor. Videre har man nyskapninger som forskningssentra eller regionale og lokale forskningsstiftelser, samt internasjonale samarbeidsavtaler. En betydelig del av norsk forskning deltar i internasjonale prosjekter og programmer. De såkalte frie midlene i Forskningsrådet er betraktelig redusert til fordel for programmidler og midler for prosjekter med brukermedvirkning.

Ved siden av næringslivet har det offentlige, representert ved departementer, direktorater og kommuner, blitt en viktig initiativtaker og finansieringskilde til forskningsprosjekter, både i instituttsektoren og overfor universiteter og høyskoler. I takt med den stigende betydningen av forskning rettet mot nærings- og samfunnsutvikling knyttes det stadig sterkere interesser til forskningsprosjekter, og det gis forskningsbevilgninger under forutsetning av kort- eller langsiktige bidrag til interessebaserte forskningsmål. Samtidig er også norsk forskning preget av at kommersielle interesser i større grad gjør seg gjeldende i forskningsmiljøer enn man hittil har vært vant med.

Tar man utgangspunkt i Forskningsrådets utkast til strategidokument *Vilje til forskning*, Norges forskningsråd (2002) blir dette inntrykket ytterligere forsterket. Her registreres en rekke utfordringer til dagens forskning i Norge. Hovedambisjonene for den fremtidige utviklingen i norsk forskning er klart knyttet til områder der man formoder et innovasjonsbehov i norsk næringsliv. Økt forskningsbasert verdiskapning og fornyelse innen ulike sektorer vies stor oppmerksomhet. Det er bruksforskningen som står i sentrum, og man ser viktige oppgaver i å aktivisere ulike brukergruppers investering i forskning. Forskningens bruksverdi blir i sterk grad assosiert med forskningens innovasjonspotensiale. Det er rettet mindre oppmerksomhet mot forskningens kritiske potensiale som korrigerende faktor i forhold til en større samfunnsutvikling og mot bruksverdien knyttet til allmennheten. I den grad Forskningsrådets strategi kan gi en pekepinn på den fremtidige utviklingen i norsk forskning, er det derfor rimelig å forvente at kommersielle interesser vil utgjøre en enda sterkere faktor i forskningshverdagen.

Det bør anmerkes at disse utviklingstendenser også er et uttrykk for den økende kompleksiteten i samfunnet og næringslivet, samt et ønske om optimal utnyttelse av forskningens potensiale for fellesskapet. De representerer således høyverdige målsetninger og aktverdige interesser. I norsk forskningspolitikk kan det derfor virke som om begrepet "oppdragsforskning" ikke lenger har noen klar avgrensning. Forskningens sammensatte organisasjonsformer gjør det nærmest umulig å finne en tilfredsstillende klar definisjon som lar seg operasjonalisere og som samtidig fanger inn oppdragsforskningens innretning på "eksterne" interesser. Likevel spiller begrepet en viktig rolle i det offentlige ordskiftet om forskningens kår i Norge. Deler av offentligheten er åpenbart preget av en fornemmelse av at forskningen blir mer og mer instrumentalisert og gjort til tjener for mektige interesser utenfor forskersamfunnet. Det er også en viss usikkerhet om grenseoppgangen mellom genuin forskning (inkludert anvendt forskning) og det man kan kalle forskningsbasert konsulentvirksomhet for oppdragsgivere (der objektivitetskrav tilsynelatende er mindre). Av og til kan ordet "forskning" bli brukt som honnørord for å tildekke beskjedent kunnskaps- og empiritilfang. Etter vår oppfatning går det et viktig skille

mellom forskning og utredning på den ene siden og konsulentvirksomhet på den andre siden. Mens det er vanlig å anta at forskning og utredning er en form for kunnskapsproduksjon som nyter en spesiell form for anerkjennelse, er dette ikke tilfellet for konsulentvirksomhet. Konsulentvirksomhet gir ikke akademisk meritt, mens både forsknings- og utredningsarbeid er underlagt en spesiell form for kvalitetssikring. Offentliggjøring, spesielt i anerkjente tidsskrifter, er én slik form for akademisk kvalitetssikring.

Vi har i denne rapporten valgt å skille konseptuelt mellom tre former for oppdragsforskning: policyrelevant forskning, næringslivsrelevant forskning, og programgenerert forskning. Med næringslivsrelevant oppdragsforskning mener vi forskning som primært gir kunnskap som er rettet mot forbedringer i næringslivets produkter eller prosesser. Med policyrelevant oppdragsforskning mener vi forskning som primært har som mål å understøtte beslutningsprosesser relatert til politisk beslutningstaking. Med programgenerert forskning mener vi forskningsmidler som er utlovet i sammenheng med forskningsprogrammer i regi av Norges forskningsråd, bevilget til enheter fra instituttsektoren, universitets- og høyskolesektoren eller forskningssentra, og der konkrete forskningsmål (utover generelle relevanskrav) er spesifisert av et programstyre.

Rapporten begrenser seg i første rekke til de to førstnevnte formene for oppdragsforskning. Noe programforskning under Norges forskningsråd, med de føringer både av innholdsmessig art og med hensyn til relevante brukergrupper som er spesifisert i programmene, kan imidlertid utgjøre et grensetilfelle av oppdragsforskning i vår forstand. Fordi vi har vurdert det som vanskelig å få tilgang til relevant informasjon om slik programforskning har vi likevel valgt ikke å inkludere dette direkte i vår spørreundersøkelse og å spesifisere at vi uttrykkelig utelukker den fra definisjonen. Samtidig vil det vise seg at både den kvalitative delen av fokusgruppeundersøkelsen og noen påstander i spørreundersøkelsen berører dette tema. Vi velger altså bevisst å behandle programforskning som en tilgrensende problemstilling.

1.6 Rapportens struktur

Siden spørsmålet om oppdrags-forskningens vilkår i liten grad har vært utredet tidligere, er tilnærmingen i denne rapporten undersøkende. Riktignok er oppdragsforskning mye omtalt og diskutert, men det finnes så langt vi kjenner ikke systematiske studier som omhandler problemstillinger av den typen denne rapporten dekker.

Et viktig ledd i den utforskende tilnærmingen har vært bruk av gruppesamtaler. Kort sagt

innebærer denne formen for undersøkelse å samle en håndfull personer med innsikt i og erfaringer med oppdragsforskning til en strukturert samtale. Gruppene ble satt sammen slik at deltakerne hadde samme eller liknende fagbakgrunn. Hensikten med dette var å få mer detaljert innsikt i hva som kan være problematiske trekk ved oppdragsforskningen innenfor ulike fagområder. Innsikten fra gruppesamtalene dannet utgangspunkt for å utarbeide et spørreskjema. Funnene fra gruppesamtalene er gjengitt i rapporten .

Formålet med å gjennomføre spørreundersøkelsen var først og fremst å kartlegge oppdragsforskningens organisering i forhold til den enkelte forsker og hvilke erfaringer forskere som forsker på oppdrag har. Spørreundersøkelsen ble lagt opp til å følge gangen i en forskningsprosess fra initiering til gjennomføring og formidling. Dette ble gjort for å fange inn konkrete elementer i forskningen, som for eksempel rutiner og forhold rundt publisering. Innledningsvis i spørreskjemaet kartla vi respondentenes erfaring med oppdragsforskning. Vi spurte blant annet om forskerne hadde erfaring med oppdragsforskning og hvor stor prosentandel denne typen forskning utgjorde av deres samlede forskeraktivitet. Forskerne ble videre spurt om deres erfaring med oppdragsforskning hovedsaklig var knyttet til det vi har kalt policyrelevant eller næringslivsrelevant oppdragsforskning.

De empiriske undersøkelsene er satt inn i en normativ kontekst der de grunnleggende forskningsetiske normene blir problematisert.

Rapporten er disponert som følger: Kapittel 2 diskuterer definisjoner og avgrensinger av begrepet oppdragsforskning. I kapittel 3 utledes og spesifiseres de tre forskningsetiske normene kvalitet, åpenhet og etterrettelighet. Kapittel 4 gjengir innsikter fra gruppesamtalene. I kapittel 5 presenteres funn fra spørreundersøkelsen. Kapittel 6 sammenfatter hovedkonklusjoner og diskuterer mulige tiltak rettet mot ulike aktører.

2 Hva er oppdragsforskning?

I dette kapittelet vil vi først diskutere begrepet oppdragsforskning med det formål å nå frem til et operasjonalisert begrep som benyttes videre i rapporten. Vi vil også referere til noe av den offentlige debatten om oppdragsforskning og vise hvordan bekymringer om oppdragsforskning har kommet til uttrykk.

2.1 Begrepsavklaring

I forbindelse med enhver undersøkelse er det ønskelig å operere med presise begreper som er entydig definert og avgrenset. Denne ambisjonen kan imidlertid av og til komme i konflikt med andre hensyn, for eksempel hensynet til vanlig språkbruk som ikke alltid har det nødvendige presisjonsnivået. Utfordringen ligger da i å finne en god balanse mellom nødvendig presisjonsnivå og allmenn språkbruk. Slik er det også i forhold til rapportens hovedtema, nemlig oppdragsforskning. Begrepet oppdragsforskning er, som vi påpekte innledningsvis, ikke entydig og klart, og det er vanskelig å presisere begrepets innhold.

Til tross for denne kompleksiteten fremstår begrepet oppdragsforskning slik det anvendes i den offentlige debatt som relativt uproblematisk. Her betegnes gjerne oppdragsforskning som et betalt oppdrag fra en ekstern oppdragsgiver som ønsker å få utredet en bestemt problemstilling. Begrepet oppdragsforskning innebærer således et samarbeidsforhold mellom minst to parter der oppdragsgiveren utarbeider problemstillingen mens oppdragstakeren gjennomfører forskningsvirksomheten. Et kjent problem ved et slikt samarbeid er at det kan skape avhengighet mellom oppdragsgiver og oppdragstaker, samt legge føringer på det endelige resultatet.

En stor del av forskningen er helt eller delvis eksternt finansiert. Likevel vil forskerne selv ofte kunne bestemme problemstillingene. Dette gjelder for eksempel prosjekter som er finansiert av Norges forskningsråd. Men til tross for at forskerne ofte selv velger problemstilling, er forskningsmidlene delvis bundet opp til spesielle temaer eller satsingsområder. Forskningsrådets finansiering av forskningsprosjekter kan derfor ikke sies å være fullstendig fri ettersom rådet ofte legger føringer på hvilke temaer, fagområder og geografiske områder det skal bevilges forskningspenger til.

Om vi velger å definere oppdragsforskning på bakgrunn av tildelingen av eksterne mid-

ler for bestemte eksternt definerte problemstillinger, vil dette inkludere alle de tilfeller der finansieringen helt eller delvis skjer ved eksterne kilder, og der det foreligger tematiske føringer – for eksempel i form av prioriterte satsingsområder eller programmer – for tildelingen av midler. Et problem med denne oppfatningen av begrepet oppdragsforskning er at nærmest all forskningsvirksomhet må betegnes som oppdragsforskning. Denne forståelsen av begrepet vil omfatte også forsknings-virksomheter som: (i) bare har en løselig eller ren formell tilknytning til den finansierende enhet, (ii) har forskningsmål som ikke har noen direkte bruksverdi for den finansierende enhet (for eksempel såkalt grunnforskning), (iii) forutsetter at forskerne selv utvikler under-problemstillinger, forskningsmål og forskningsopplegg innenfor et generelt satsingsfelt, tilnærmet situasjonen i "fri forskning", og (iv) der bevilgninger gis av vitenskapelige fagråd etter faglige kriterier for oppdragsforskning.

Etter vår mening ligger nøkkelen til en bedre forståelse av begrepet oppdragsforskning i interessekonstellasjonen mellom oppdragsgiver og oppdragstaker. Antakelsen er at forskningsinstitusjoner har forsknings- eller kunnskapsinteresser. Eksternt finansiert forskning kan imidlertid også i stor grad være motivert av slike interesser, for eksempel når en ønsker å heve det nasjonale kunnskapsnivået innenfor et felt. Men forskningsfinansiering kan også være motivert av konkrete bruksinteresser, uavhengig av den mer forskningsinterne betydningen av slik kunnskap. Slike bruksinteresser kaller man også for instrumentelle interesser, dvs. interesser der kunnskap blir et middel til andre mål enn kunnskapsutviklingen som sådan. Teknologiske interesser kan være et eksempel på dette. Vi mener at bruken av begrepet oppdragsforskning som regel forutsetter en antakelse om at oppdragstaker først og fremst har kunnskapsinteresser, mens oppdragsgiver først og fremst har instrumentelle bruksinteresser i samarbeidsforholdet.

Også en slik karakterisering er til en viss grad upresis. For det første er interesser vanskelige å identifisere. En aktør kan ha flere interesser, noe som også gjelder for institusjoner. For det andre er det ikke gitt at den ene interessen utelukker den andre. Når Forskningsrådet for eksempel snakker om strategisk grunnforskning, er det ut fra en kombinasjon av både nytte- og kunnskapsinteresser. For det tredje kan det være tvilsomt hvor stor andel av forskningen som egentlig er basert på rene kunnskapsinteresser. Dette spørsmålet kommer vi tilbake til i neste kapittel.

Oppdragsforskning synes uansett å medføre en bruksorientert motivasjon. Oppdragsgiver ønsker for eksempel gjerne å få bruksrettigheter til forskningsresultatene. På denne måten gis oppdragsgiver medbestemmelse over den videre bruken av resultatene etter avsluttet prosjektperiode. Konkret kan dette ytre seg ved at oppdragsgiveren er med på å bestem-

me publikasjonsform og publikasjonsorgan. Oppdragsgiveren kan også kreve en venteperiode frem til allmenn publikasjon slik at brukeren (oppdragsgiveren selv eller en annen part utpekt av oppdragsgiveren) kan utnytte kunnskapsforspranget, før andre får tilgang til materialet. En definisjon av oppdragsforskning som innebærer en slik bruksorientert motivasjon, vil medføre at forskningsfinansiering ved Norges forskningsråd via det såkalte strategiske instituttsprogrammet, eller via en rekke forskningsprogrammer, ikke vil kunne kalles for oppdragsforskning. Også mange finansieringsmodeller innen EU-systemet vil falle utenom en slik avgrensning.

Det forblir imidlertid et åpent spørsmål i hvilken grad forskningsfinansiering via såkalte brukerstyrte programmer med klare innholdsmessige føringer bør oppfattes som oppdragsforskning. Det er noen grunner som taler for å holde denne finansieringen utenfor kategorien oppdragsforskning, for eksempel det faktum at midlene utlyses offentlig og at potensielle brukere kan være en gruppe av svært ulike enheter. Men det er også faktorer som taler for å inkludere denne typen forskning i kategorien oppdragsforskning, for eksempel det faktum at konkrete brukerinteresser spiller en fremtredende rolle i prosjektporteføljen og at tildeling av midler forvaltes av blandete styrever.

Etter vår mening er begrepet oppdragsforskning et eksempel på det man på engelsk kaller et "fuzzy concept", dvs. et begrep som er utydelig i kantene. Det behøver ikke nødvendigvis være en stor vanskelighet i forhold til å undersøke visse problematiske aspekter ved oppdragsforskning. Det er viktig å sørge for at de tilfeller som utgjør en kjernevirksomhet, er dekket på adekvat måte ved hjelp av en arbeidsdefinisjon. Så kan grensetilfeller diskuteres separat om det viser seg å være ønskelig.

Vi ser for oss to typer virksomhet som danner de typiske aktivitetene i oppdragsforskningen. Den ene er det vi kan kalle for policyrelevant oppdragsforskning, den andre for næringslivsrelevant oppdragsforskning.

Policyrelevant oppdragsforskning er forskning som primært har som mål å understøtte beslutningsprosesser relatert til politisk beslutningstaking

Næringslivsrelevant oppdragsforskning er forskning som primært gir kunnskap som er rettet mot forbedringer i næringslivets produkter eller prosesser.

Med *policyrelevante* forskningsoppdrag mener vi forskningsmidler bevilget fra offentlig myndighet (departement, direktorat, fylke, kommune eller lignende) til frittstående institutter eller forskningssentra (universiteter/høyskoler) i tilknytning til forsknings- eller

utredningsformål som danner en integrert del av en politisk agenda (i vid forstand), definert og delvis kontrollert av eller i samarbeid med oppdragsgiverne og/eller brukere som oppdragsgiver utpeker. Det er også mulig at andre typer oppdragsgivere gir policyrelevante forskningsoppdrag, for eksempel frittstående organisasjoner eller internasjonale aktører.

Med *næringslivsrelevante* forskningsoppdrag mener vi forskningsmidler bevilget fra nasjonale, utenlandske eller multinasjonale foretak til frittstående institutter eller forskningssentra i tilknytning til forsknings- eller utredningsformål knyttet til et foreliggende produkt eller til en nærmere spesifisert utvikling av et produkt i foretakets regi. Også markedsundersøkelser innenfor en næringslivssektor kan betegnes som næringslivsrelevant forskning.

Vi mener at de spesifikasjoner av begrepet oppdragsforskning som er gitt ovenfor vil fange inn de viktigste kjennetegn for oppdragsforskning:

- (i) ekstern finansiering
- (ii) oppdragsgiveren bestemmer problemstillingen
- (iii) oppdragsgiverens bruksinteresser står sentralt
- (iv) overføring av visse bruksrettigheter til oppdragsgiver etter avsluttet prosjekt.

En tredje kategori forskning, nemlig programgenerert forskning, ligger imidlertid i en gråsonen i begrepets utydelige ytterkant. Med programgenerert forskning mener vi forskningsmidler som blir gitt til bruksrelaterte forskningsprogrammer i regi av Norges forskningsråd, bevilget til enheter fra instituttsektoren, universitets- og høyskolesektoren eller forskningssentra, under forutsetning av et betydelig innslag av brukermedvirkning, og der konkrete forskningsmål (utover generelle relevanskrav) er spesifisert av et programstyre. I vår undersøkelse velger vi ikke å inkludere denne type forskning i vår arbeidsdefinisjon av oppdragsforskning. Vi skal imidlertid merke oss at det ligger en viss vilkårlighet bak denne beslutningen. På grunnlag av datamaterialet i denne rapporten vil vi senere komme med supplerende kommentarer til programrelatert forskning.

For den videre diskusjonen foreslår vi følgende definisjon av begrepet oppdragsforskning:

- ◆ Oppdragsforskning er eksternt finansierte forskningsprosjekter med problemstillinger som gjerne knyttes til prosjektets bruksverdi.
- ◆ Oppdragsgiver har denne bruksverdien som sitt primære mål.
- ◆ Oppdragsgivere og eventuelt tilknyttede brukere får overført visse bruksrettigheter etter at prosjektet er avsluttet.

- ◆ Programforskning innenfor Norges forskningsråd faller utenfor det vi betrakter som oppdragsforskning.

Vi vil presisere at konsulentvirksomhet faller utenfor definisjonen. Dette vil imidlertid også kunne være et tvilsspørsmål i ytterkanten av begrepets avklaring. Vi legger til grunn at konsulentvirksomhet er underlagt andre normer når det gjelder utførelse, bindinger og presentasjon enn det som fremstilles som forskning. Det er mange interessante problemstillinger forbundet med skillet mellom konsulentvirksomhet og forskning. Ofte vil det for eksempel være slik at konsulentvirksomhet benytter seg av forskerkompetansen hos konsulenten for å promotere konsulentenes synspunkter. Samtidig er det vanligvis ikke noe eget forskningsprosjekt knyttet til virksomheten, og man gjør dermed ikke krav på at virksomheten har innbefattet egen forskningsvirksomhet. Slik virksomhet er da heller ikke vitenskapelig meritterende. Vi skal imidlertid ikke diskutere disse problemene i denne rapporten. Vi foretar en pragmatisk fundert avgrensning for å holde de særegne problemene rundt oppdragsforskning i fokus.

2.2 Utredninger der oppdragsforskningen er tematisert

Den offentlige debatt har vist at mange er bekymret for oppdragsforskningens kår og at forskningens anseelse og troverdighet svekkes som følge av oppfatninger om tvilsomme sider ved denne typen forskning. Bekymringen har naturlig nok ikke gått upåaktet hen, verken forskningsetisk eller forskningspolitisk. I dette avsnittet vil vi gjøre rede for noen offentlige utredninger som direkte berører oppdragsforskningens problematiske sider.

En av de tidligste norske diskusjoner av forskningsetiske problemer knyttet til oppdragsforskning finner man i en rapport publisert av Hovedkomiteen for norsk forskning i 1981. Rapporten heter *Forskning og etisk ansvar*, og ble presentert av et utvalg ledet av filosofiprofessor Knut Erik Tranøy. Rapporten drøfter "strukturelle forandringer i måten å drive vitenskapelig arbeid (på)", og hvorvidt disse medfører forskningsetiske konflikter. Rapporten diskuterer inngående spørsmålet om publikasjon av forskningsresultater, men den viser fremsyn også på andre områder. Et eksempel er dens diskusjon av forholdet mellom en styringsgruppe og en forskergruppe. Det heter bl.a.:

"Store forskningsprosjekter eller -programmer som institutter skal utføre, blir i stigende grad organisert med en 'styringskomité' som representerer den bevilgende part. Det har ofte vært uklart hvilken myndighet denne komité har i forhold til instituttet, særlig når det gjaldt resultater og konklusjoner. Ofte har det av komite-

en selv vært misoppfattet slik at *den* skulle stå for arbeidet, med instituttet som sekretariat. Det er vel nå stort sett gjennomslag for det syn at styringskomiteen har styringsrett når det gjelder å holde saken 'på sporet', og rett til å gi kritikk og råd til det utførende institutt, også når det gjaldt angrepsmåter og konklusjoner; men at det er instituttet selv som må ha det fulle ansvar for prosjektet og retten til å formulere sine resultater og konklusjoner. Til gjengjeld kan styringskomiteen gjerne uttrykke sine forbehold og sin kritikk overfor den bevilgende instans eller – om nødvendig – overfor offentligheten" (Hovedkomiteen 1981: 122).

De forskningsetiske anliggender som her formuleres er ikke mindre viktige i dag. De forskningsetiske komiteene, ikke minst De regionale komiteene for medisinsk forskningsetikk, har vært tiltakende opptatt av sider ved oppdragsforskningen som synes å komme i strid med forskningsetiske normer. Det har bl.a. ført til at det er innført krav om å redegjøre for vitenskapelig nytte, for økonomiske interesser og interessekonflikter, samt krav til å publisere resultater¹.

Forskningspolitisk har det vært noen få utredninger som har satt oppdragsforskning på dagsorden. Det gjelder særlig Stortingsmelding nr. 39, *Forskning ved et tidsskille* (1998–99) som ble utgitt i juni 1999. I denne rapporten er det interessant å merke seg at meldingen forutsetter de strukturelle endringene som Hovedkomiteen omtalte. Målsetningen er at forskningsomfanget i Norge skal øke slik at det kommer på OECD-nivå. Det innebærer både økning i privat og offentlig finansiering av forskning. For det offentlige foreslås opprettet et forskningsfond, økte ordinære bevilgninger til forskningsinstitusjoner og til programgenerert forskning (hovedsakelig gjennom Norges forskningsråd) for å sikre et nødvendig kunnskapsgrunnlag på sentrale områder. Samtidig synes målsetningen å måtte innebære en forventning om at det offentlige så vel som det private næringsliv vil gi økte bevilgninger og midler til oppdragsforskning. Det som i tillegg kjennetegner denne meldingen, er at den er svært oppmerksom på de forskningsetiske problemstillinger som kan oppstå som følge av forskningens strukturelle endringer og den økte bruk av oppdragsforskning, ikke minst fra det offentliges side. Et helt kapittel om frihet, åpenhet og ansvar viser hvor sterkt man understreker betydningen av det forskningsetiske arbeidet. I meldingen blir De forskningsetiske komiteer oppfordret til å utrede de forskningsetiske problemene ved oppdragsforskning og foreslå tiltak som kan bedre dens kår og anseelse. Hvilke forskningspolitiske problemer økt oppdragsforskning vil få er mindre omtalt i meldingen. Noen påpeker at den store mangelen på ubundne

¹ Se bl.a. søknadsskjema og veiledning til de regionale komiteer for medisinsk forskningsetikk, www.etikkom.no.

midler i form av ordinære bevilgninger kan føre til at forskere og forskningsgrupper på universiteter og høyskoler ser seg bedre tjent med å skifte til mer kommersialiserte arbeidsformer og at offentlige forskningsinstitusjoner i stadig større grad vil måtte kommersialisere sin virksomhet.

Det såkalte Mjøsutvalget ble i 1998 utnevnt for å utrede høyere utdanning (NOU 2000:14 *Frihet med ansvar: Om høyere utdanning og forskning i Norge*). I denne rapporten legges det til grunn at universitets- og høyskoleforskning bør legges tettere opp mot næringslivet. Flere kommentatorer påpekte at forslaget om næringsrelevant oppdragsforskning for universitets- og høyskolesektoren ikke var godt gjennomtenkt.

Et delaspekt ved konsekvensene av oppdragsforskning for universitetenes og høyskolenes virksomhet, ble utredet av det såkalte Berntutvalget som våren 1999 ble oppnevnt for å vurdere kommersialisering av forskningsresultater ved universiteter og høyskoler (NOU 2001:11 *Fra innsikt til industri*). Utvalget avga sin innstilling våren 2001. Det foreslås at universitetene og høyskolene legger forholdene bedre til rette for kommersiell utnyttelse av forskningsresultater, om enn uten konkrete forslag til endringer i lovverk. Utvalget lister opp noen prinsipper som tilretteleggelsen for kommersialisering bør bygge på. Her mangler imidlertid en avklaring av eiendomsretten til forskningsresultatene, og prinsippene i seg selv bidrar lite til å løse de vanskelige avveiningene (og interessemotsetningene) som kan oppstå ved økt kommersialisering. Det dreier seg blant om avveiningen mellom forskeres og institusjoners interesser (eiendom, publisasjon osv.) og hensynet til at forskningsresultater skal være allment tilgjengelige og føre til velferdsgoder. Når intensjonen i utredningen er at universitetene også skal gjøres til mer attraktive partnere for oppdragsforskning, spesielt fra næringslivet, kan det være liten tvil om at avveiningene vil bli enda vanskeligere og at konflikter vil tilta. Saker fra land hvor universiteter baserer en del av sin virksomhet på ekstern finansiering og kommersialisering av resultater, viser med all tydelighet at "avveiningene" er svært vanskelige og konfliktfylte og at de til tider ender som rettssaker (se f.eks. sakene om Nancy Olivieri og James Kern jfr. Ryuter 2003). Det er derfor grunn til å tro at konflikter vil øke som følge av økt næringslivsbasert oppdragsforskning på universitetene. I tillegg til vanskelighetene med å finne gode nok grep for å regulere denne typen avveininger, peker mange på at fagområder som vanskelig kan la seg kommersialisere, vil kunne bli skadelidende. Kommersialisering vil nødvendigvis begunstige områder hvor resultater kan kommersialiseres (så som biologi, kjemi, farmasi, medisin), både når det gjelder bemanning (f.eks. eksternt finansierte vitenskapelige stillinger), forskningsinnsats og undervisning. Den offentlige debatt og de nevnte utredningene spiller bekymringene for oppdragsforskningens troverdighet, samtidig som utredningene klart forutsetter de strukturelle endringene som denne typen forsk-

ning innebærer, og anbefaler at ekstern finansiering skal utvikles og tilrettelegges også på nye områder, så som universitetene. Hvordan dette skal gjøres og hva som må til for å redusere mulighetene for at forskningen mister ytterligere troverdighet, er forblitt uavklart.

2.3 Offentlig debatt om oppdragsforskning

Innledningsvis sa vi at den offentlige debatt har vist at mange er bekymret for oppdragsforskningens kår og at forskningens anseelse og troverdighet svekkes som følge av oppfatninger om tvilsomme sider ved denne typen forskning. For å illustrere dette vil vi gi et innblikk i noen saker som har vært omtalt i offentligheten og i media. Sakene gjengis ikke fordi de er særlig graverende eller kritikkverdige, men fordi saksforholdet er typisk for den kritikk som rettes mot oppdragsforskning. Vi omtaler først det såkalte REIN-prosjektet, som vi kjenner fra innsiden ettersom Den nasjonale forskningsetiske komité for naturvitenskap og teknologi (NENT) inviterte de involverte parter til en høring om saken. Deretter henter vi eksempler fra media. Vi vil understreke at vi ikke tar stilling til den faglige substansen i disse eksemplene. Det er viktig å være klar over at omtalen i mediene til dels kan være ensidig og også forenkle saksforholdene. Vi ønsker ikke å gi inntrykk av at enkelte navngitte forskningsinstitusjoner eller oppdragsgivere i disse medieomtalene utmerker seg som spesielt problematiske.

Norges vassdrags- og energidirektorat (NVE) og Statnett initierte det såkalte REIN-prosjektet i forbindelse med spørsmålet om utbygging av Øvre Otta. Direktoratet for naturforvaltning (DN) og Norges forskningsråd var partnere i dette prosjektet. Forskningens hovedsiktemål var å finne ut hvorvidt utbygging av kraftlinjer kan ha konsekvenser for villreinen i området. Oppdraget ble gitt til forskergrupper fra Norsk institutt for naturforskning (NINA), Norges landbrukshøgskole og Universitetet i Oslo. Prosjektet gikk over flere år og ble avsluttet i 2001. Sluttrapporten ble publisert i 2002.

Den første konflikten mellom forskerne og oppdragsgiverne oppstod da Stortinget behandlet utbyggingen av Øvre Otta i 1999, og forskningslederen fra NINA av Stortingets energi- og miljøkomité ble oppfordret til å legge frem de foreløpige forskningsresultatene. Forskningslederen informerte styringsgruppen om dette og møtte i Stortinget med en interimrapport. Noen dager senere sendte medlemmer i styringsgruppen, som kun har koordinerende og ikke faglige funksjoner, et brev til Stortinget. I brevet fremstiller man interimrapporten som ikke autorisert av forskningsleder og dementerer dens innhold. Saken fikk oppslag i dagspressen, og de utførende forskningsinstitu-

sjoner reagerte med et brev til Stortinget, med kopi til NVE og Statnett, der de fastholdt de resultater som ble lagt frem for Stortinget. De reagerte også mot at medlemmer av styringsgruppen fremstilte seg som prosjektleder, noe forskerne oppfattet som i strid med den organisasjonsmodellen man hadde basert seg på. Debatten utviklet seg videre i dagspressen, der blant annet forskerne ble beskyldt for uetisk atferd. Resultatet var at Stortinget fikk uklar og forvirrende informasjon om de foreløpige forskningsresultatene. Konflikten ble deretter løst ved interne møter mellom forskerne og styringsgruppen, og prosjektet fortsatte med en forbedret klargjøring av ansvarsfordelingen.

En annen konflikt blomstret opp i avslutningsfasen av prosjektet. Flere resultater hadde i mellomtiden blitt publisert i internasjonale fagtidsskrifter. I forbindelse med konsesjonsøknader vedrørende utbygging av Øvre Otta het det i et brev fra NVE til olje- og energidepartementet at det ikke forelå "konklusive resultater fra REIN-prosjektet". På grunnlag av protester blant annet fra NINA, klargjorde NVE senere at man med dette mente at den endelige *norske* sluttrapporten ennå ikke var publisert. Forskerne reagerte fordi sluttrapporten på det tidspunktet forelå som manuskript, mens trykkingen lot vente på seg. Dessuten var de rent faglige resultatene forlenget publisert internasjonalt. De oppfattet oppdragsgiverens nøling med å referere til publiserte resultater som interessestyrt handling. Protester mot utbyggingsplaner fra fylkesmannen i Oppland syntes å berøre resultatene fra prosjektet. I 2002 ble det igjen en heftig debatt i dagspressen med til dels alvorlige beskyldninger fra begge parter. NENT inviterte de involverte parter til en høring om saken våren 2002, og offentliggjorde senere en uttalelse om denne, der det ble rettet kritikk mot organiseringen og gjennomføringen av prosjektet, og der de ovenfor nevnte konfliktene blir karakterisert som skadelige for de beslutningsprosesser Stortinget og myndighetene måtte fatte.

I 1996 ble Stiftelsen for samfunnsforskning (SNF) bedt av Nærings- og energidepartementet om å vurdere muligheter og begrensinger for å etablere et indre marked for gass i Norge. Mot slutten av prosjektet endret departementet mandatet som var gitt for utredningen og mente at enkelte av de skrevne kapitlene ikke var relevante for oppdraget og at disse ikke skulle være med i den ferdige rapporten. I de nevnte kapitlene trekker SNF frem hvordan store aktører ville bli dominerende i et marked for gass i Norge og at det ville bli liten reell konkurranse. SNF presiserer i innledningen til rapporten at forskergruppen av departementet har blitt bedt om å utelate deler av arbeidet. Gasskraft og bruken av denne type energi har i flere år vært en omstridt sak i norsk politikk. Den sittende regjeringen (AP) var pådriver for å legge til rette for både utvinning og omsetning av gass. I lys av den offentlige omtalen av saken kan det være nærliggende å trekke en slutning om at visse deler av SNFs rapport ville skape negativ publisitet om regjeringens politikk

og at dette var bakgrunnen for utelatelsen av de aktuelle kapitlene.

En annen sak som bidro til diskusjonen om oppdragsforskning i 1996, involverte private aktører. En rapport fra Fagbevegelsens forskningssenter (FAFO) på oppdrag fra Norsk nærings- og nytelsesmiddelarbeiderforbund, konkluderte med at dagligvarehandelen har for stor makt og at dette har negative konsekvenser for industrien. Etter at disse konklusjonene ble kjent, reagerte Hakongruppen ved å si opp alle avtaler de hadde med Stabburet. Årsaken var ikke umiddelbart åpenbar, men viste seg å ha sammenheng med Orklas eierskap i Stabburet og støtte til FAFOs forskning gjennom økonomiske midler. Hakon-gruppens resonnement innebar at kjøttindustrien, representert av Stabburet, følte seg truet av matvarehandelens makt og at den så en mulighet til å få frem denne problemstillingen gjennom et forskningsprosjekt. Hakon-gruppen så imidlertid de ulike båndene mellom de nevnte aktørene Orkla, Stabburet og FAFO som mistenksomme og reagerte som nevnt ovenfor.

Våren 2001 ga professor Ivar Aursnes (Universitet i Oslo) offentlig uttrykk for sine vansker med å få innsyn i legemiddeldata om bruken av xeroxat for å kunne foreta en uavhengig vurdering av resultater m.m. Det var ikke bare legemiddelfirmaer som nektet ham innsyn, men også Statens legemiddelverk og Sosial- og helsedepartementet. En årsak til at det ville være nyttig å få innsyn i datamaterialet var underrapportering av studier som viser negativ, ingen eller marginal effekt. Problemstillingen berører bl.a. åpenhetskravet til forskningen. I den offentlige debatt ble det hevdet at forskere har en etisk forpliktelse til å presentere alle sider av en sak, også de negative (Aftenposten 27.04.2001). Manglende innsyn og åpenhet om slik forskning gjør det vanskelig for andre å gjennomføre studier som ønsker å etterprøve produsentenes formidling av helsevirkningene. Nyere studier viser at medisinske forskningsprosjekter finansiert av en industriell oppdragsgiver er mer positive til intervensjoner enn sammenlignbare studier av forskere uten denne binding (f.eks. Kjærgaard & Als-Nielsen 2002).

Sommeren 2001 uttrykte Byrådet i Oslo sin manglende tiltro til konklusjoner fra en rapport laget av NIBR (Norsk institutt for by- og regionsforskning). Mistroen baserte seg på en antakelse om at forskerne hadde et politisk syn som frembrakte visse konklusjoner. Byrådssekretær Daniel Siraj for det borgelige byrådet i Oslo hevdet at NIBRs konklusjoner om kommunens strategier i forhold til boligtrengende, bygget på "ikke-borgelig forskning" (Dagsavisen 26.07.2001). Forsker Ivar Brevik ved NIBR uttalte: "Vi beskriver bare konsekvensene av boligpolitikken i Oslo" (Dagsavisen 26.07.2001).

I løpet av høsten 2002 har også norsk fjernsyn debattert flere saker vedrørende oppdragsforskning. Brennpunktredaksjonen i NRK mente i et program i september måned å kunne dokumentere at utredninger som ECON utfører, holder dårlig faglig kvalitet og at

oppdragsgiverne stort sett får de svarene som passer deres argumenter. Redaksjonen hevdet at det finnes tette bånd mellom Arbeiderpartiet og instituttet, og at et nettverk av fornøyde kunder blant de store selskapene i næringslivet og sterke offentlige institusjoner har gjort ECON til en viktig bakspiller i norsk politikk. Vi vil også legge til en uttalelse fra sosialminister Ingjerd Schou gitt i et TV2-program om norsk alkoholpolitikk og forskning, der statsråden sa at hun "forventer at forskning støtter opp om regjeringens alkoholpolitikk". Etter vår mening illustrer denne uttalelsen en holdning til og oppfatning av forskning som gir grunn til bekymring. Når forskning, for eksempel i form av oppdragsforskning, bare blir premissleverandør til allerede forutbestemte mål, gis det avkall på objektivitetsidealet. I enhver forskningsvirksomhet, uansett om den er betalt av en oppdragsgiver eller ikke, må det gis rom for at man tar feil og at virkeligheten viser seg annerledes enn forventet. Når oppdragsgiverens forventninger er for trange, kan det fort føre til press overfor forskningsinstitusjonene som utfører slike forskningsoppdrag. NENT har tidligere hørt forskere fra nisse-institutter, altså enheter med meget få oppdragsgivere, som har gitt uttrykk for at oppdragsgiverens forventninger etter hvert internaliseres av forskerne selv. Resultatet blir lett at visse spørsmål ikke stilles, visse metoder ikke brukes og konklusjonene tilrettelegges for å møte oppdragsgiverens forventninger. Statsrådens uttalelse kan altså tyde på at det også foreligger et behov for at oppdragsgivere ser kritisk på sine egne oppfatninger av hva forskning er og hva den kan brukes til.

3 Tre forskningsetiske normer: Åpenhet, kvalitet og etterrettelighet

3.1 Vitenskapens normative grunnlag

Vi sa innledningsvis at et prosjekt som undersøker hvordan forskningsetiske normer blir overholdt, nødvendigvis utsettes for et dilemma: De forskningsetiske kriteriene man bruker i sin vurdering kan i seg selv være gjenstand for debatt, og man slipper ikke unna at det er nødvendig selv å ta et standpunkt i denne debatten. Det behøver imidlertid ikke være et problem, hvis man klargjør forutsetningene og har et reflektert forhold til dem. Dersom det oppstår uenighet om våre endelige konklusjoner, er det viktig å kunne stadfeste om uenigheten skyldes tolkningen av datamaterialet i seg selv, eller om den gjelder selve teorigrunnlaget vi arbeider ut fra. Vi ser derfor et behov for å gi en skisse av våre teoretiske resonnementer vedrørende vitenskapens normative grunnlag. Disse resonnementene er til dels bygget på historiske og til dels på systematiske overveielser. Vi skal innledningsvis se på de normene som gjelder vitenskapens indre sosiale organisering. Deretter skal vi ta for oss de metodologiske normene. Til slutt skal vi se på normer som vedrører vitenskapens samspill med samfunnet og vitenskapens legitimeringsgrunnlag. Det er den siste typen normer som har de klareste forskningspolitiske implikasjonene. Helt til slutt skal vi oppsummere diskusjonen. De av leserne som ikke føler noe behov for en mer omfattende teoretisk begrunnelse, kan gå direkte til oppsummeringsavsnittet.

3.2 Vitenskapens sosiale organisering

Moderne vitenskap oppstod under det som kalles den vitenskapelige revolusjon. Det er ikke helt entydig hvordan man vil karakterisere dens idé- og normgrunnlag, men mye tyder på at etableringen av vitenskapsakademier, særlig i England, Frankrike og Italia, markerer et slags vannskille. Dette utgangspunktet underslår ikke betydningen av enkeltindivers bidrag (så som Galilei og Newton), men det fremhever at vitenskapelig virksomhet nødvendigvis foregår i en sosialt organisert og systematisk ramme. Mens mange vitenskapsfilosofer (som Karl Popper m.fl.) karakteriserer vitenskap ut fra rent erkjennelsesteoretiske krav, har de siste års vitenskapsteoretiske studier understreket den samfunnsmessige og institusjonelle siden ved vitenskapelig virksomhet. I Norge har vi tradisjon for dette. Knut Erik Tranøy definerte allerede i 1986 vitenskapelig virksomhet som "systematisk og sosialt organisert a) søken etter, b) ervervelse og produksjon av, og c) forvaltning og kommunika-

sjon av kunnskap og innsikt" (Tranøy 1986: 59). Senere arbeider har fulgt opp denne tradisjonen for å knytte systematikk sammen med sosial organisering (Kaiser 2000:152).

Vitenskapsakademiene ble til forvaltere av det normative grunnlaget for vitenskapelig virksomhet i denne første viktige fasen av moderne vitenskap (såkalt amatørvitenskap). Det er ikke lett å karakterisere entydig de normene som ble gjort gjeldende. Et viktig element var nok den eksperimentelle metoden og det natursyn denne bygde på, noe man litt kryptisk refererte til som "Natural Philosophy" eller "Natural Knowledge". Et annet viktig element hadde med språklig standard å gjøre, og den rolle matematikken kan spille i forsøk på å gjengi naturens lover og regelmessigheter. Men det ble ikke formulert noen entydig kanon av slike metodologiske regler. Teoretikere som Francis Bacon og René Descartes leverte metodologiske og forskningspolitiske innspill som fikk stor betydning, men uten å oppnå den samme veiledende virkning som praktiske eksempler på vellykket forskning. Hvor systematisk eller metodologisk forankret denne forskningen i praksis var, ble diskutert i lang tid etterpå. Det som – med visse forbehold – kan antas lå til grunn, var en forestilling om *intersubjektiv etterprøvbarhet* av resultater. Derimot lyktes man med å institusjonalisere andre grunnleggende normer. Den ene var kravet om *offentlig* kunnskap. Konkret går denne normen ut på at enhver vitenskapelig erkjennelse inngår i et felles arsenal av enkeltkunnskaper. Hemmelighold avvises og personlige eierforhold til kunnskap forkastes. Begrunnelsen for en slik norm lå i antakelsen om at nytten for alle er større når kunnskapen offentliggjøres enn når den anses for privat eiendom. Dette var samtidig grunnlaget for vitenskapelige tidsskrifter. Den andre normen som ble institusjonalisert, er en direkte følge av den første, og kan beskrives som institusjonalisert og systematisk *kritikk*. Når kunnskap blir offentlig, enten ved foredrag eller publikasjon, er det vitenskapssamfunnets oppgave å saumfare argumentasjonen for å spore opp mulige feil. Ikke minst Bacon hadde pekt på faren for å bli offer for ønsketenkning og andre "markedsidoler", som han kalte det.

I vitenskapsakademiens praksis lå også spiren til ytterligere én forskningsnorm, nemlig *universalisme*. Bacon hadde kraftfullt argumentert for at vitenskapens anliggender krevde de beste hodene fra alle land. Realiteten var at det lille vitenskapssamfunnet i denne første fasen besto av noen få tusen forskere, som sto i aktiv kontakt med hverandre på tvers av landegrensene.

I 1942 formulerte den amerikanske sosiologen Robert K. Merton det han oppfattet som vitenskapens grunnleggende *ethos*, altså normative grunnlag (Merton 1973). Hans fire sentrale normer er:

1. Kommunisme (= kravet om allemannseie av vitenskapelig kunnskap; offentlig kunnskap).
2. Universalisme (= avvisning av fortrinnsrett til vitenskap; alle stiller likt uansett sosial bakgrunn eller nasjonalitet osv.).
3. Nøytralitet (= uavhengighet av særinteresser).
4. Organisert skeptisisme (= kravet om systematisk kritikk av kunnskapspåstander).

Noe senere tilføyde han en femte norm:

5. Originalitet (= belønning i form av særskilt anerkjennelse tildeles den som kommer først med ny kunnskap).

Med bakgrunn i de foregående kommentarer om vitenskapsakademiene og den vitenskapelige revolusjon er det lett å se at Mertons normer 1. og 2. og 4. er inspirert av denne historien. Det stiller seg imidlertid noe annerledes med normene 3. og 5., og det er i utgangspunktet grunn til å mene at de er av nyere dato. Normen om nøytralitet synes klart inspirert av Max Webers (1864–1920) verdifrihetstese.

Webers utgangspunkt var det vi i dag også betegner som det *moderne* prosjektet, nemlig at samfunnet var inne i en prosess av økende rasjonalisering og byråkratisering. Han skrev to innflytelsesrike skrifter (Weber 1936), der han presiserte hva han legger i henholdsvis vitenskap og politikk. Vitenskapens fremste domene er alt det som "er", dvs. det faktiske og dets konsekvenser, mens politikken forvalter verdiene og gir signaler om hva som "bør" være. Den strenge atskillelsen mellom det deskriptive og det normative som man finner hos Weber, har antakelig sitt utspring i moralfilosofiske tradisjoner fra David Hume til Friedrich Nietzsche. Det blir også hevdet at Webers forsvar for vitenskapens verdimessige uavhengighet og nøytralitet, springer ut av et ønske om å beskytte vitenskapen mot modernitetens rasjonalitet og logikk, der all virksomhet blir underlagt sentrale politiske styringsmekanismer.

Mertons tilføyelse av en femte norm, originalitet, beror antakelig først og fremst på hans egen vitenskapssosiologiske forskning. Hans navn knyttes til to vitenskapssosiologiske teser som har blitt mye omdiskutert. Den ene tesen er vitenskapens Matteus-effekt: "For den som har, han skal få, og det i overflod" (Matt. 25:29). Tesen sier at vitenskapen belønner forskere på bakgrunn av tidligere forskning, og at den som har utmerket seg tidligere, lettere vil få gjennomslag for nye prosjekter enn de som ikke har slike utmerkelser bak seg. Den andre tesen som Merton ble berømt for, er tesen om simultane oppdagelser i vitenskapen. Vitenskapelig forskning utvikler en sosial dynamikk som er slik at det ofte ligger i kortene – i alle fall innen temmelig spesialiserte felt – hvor det neste kunnskapsgjennombruddet kan forventes. Dette skaper gjerne et kappløp mellom de fremste for-

skerne om å nå dette kunnskapsmålet. Et kjent eksempel på dette er oppdagelsen av DNA og Watsons beskrivelse av veien dit (Watson 1968). Forekomsten av mer eller mindre simultane, men gjensidig uavhengige oppdagelser er et naturlig biprodukt av slike kappløp. Mertons originalitetsnorm kan tjene som påminnelse om at vitenskapens etablerte meritteringssystem hører med i en adekvat forståelse av vitenskapens sosiale dynamikk. Vi finner originalitetsnormen tydelig uttrykt i de fleste doktorgradsreglementer ved universitetene. Når vi imidlertid utvider vårt perspektiv til å omfatte både anvendt forskning og oppdragsforskning, blir det straks mindre entydig hvorvidt denne normen kan betraktes som allmenngyldig for all forskning.

Mertons vitenskapsethos har blitt kritisert fra mange hold (Mulkay 1979, Ziman 1984). En del kritikken går ut på at normene ikke har noen deskriptiv verdi i forhold til den forskningen som faktisk foregår. Som vitenskapssosiologiske redskaper kan deres nytte altså være meget begrenset. Andre kritikere setter spørsmålstegn ved antakelsen om at det finnes objektive kriterier for å vurdere verdien av forskningsbidrag uavhengig av subjektive elementer. Det spørs om Merton vil være så uenig i dette, og om han ikke oppfatter styrken i sitt forslag å ligge på det rent normative plan. Vår forståelse er at Merton begrunner normene ved to parallelle argumenter. For det første det historiske argumentet om at normene kan avleses fra de institusjonelle foranstaltningene som har omgitt moderne vitenskap siden den vitenskapelige revolusjonen. For det andre et funksjonalistisk argument om at normene til sammen gir produksjon og kvalitetssikring av den kunnskap samfunnet forventer at vitenskapen skal frembringe – et argument som mange anser som problematisk.

Det er samtidig viktig å huske på at de fremsatte normene først og fremst er ment å karakterisere akademisk grunnforskning. I den grad forskningen organiseres på vesentlig forskjellige måter, kan det være grunn til å problematisere en rekke andre antakelser. Det skal vi komme tilbake til i et senere avsnitt.

Før vi prøver oss på noen foreløpige konklusjoner om vitenskapens normative grunnlag, skal vi si noe mer om de systematiske og metodologiske sidene som også oppfattes som en del av vitenskapens normative grunnlag.

3.3 Vitenskapens metodologiske normer

Vi nevnte at den vitenskapelige revolusjon medførte en ny, men implisitt systematikk og metodologi. Særlig Galileis og Newtons bidrag synes å ha fungert som en slags paradigmatisk kilde til normer for metodisk fremgangsmåte. Det var imidlertid mye vanskeligere

å angi i eksplisitte termer hva denne metodologien gikk ut på. Bacon formulerte en slags metodologisk kanon, med utgangspunkt i det han betegnet som induksjon fra konkrete singulære fenomener til allmenne sammenhenger og lover. Descartes fremsatte et alternativt syn, basert på deduksjon fra første, intuitivt sanne premisser. Og han gav konkrete metoderegler for analyse og syntese av erfaringsmateriale. Men ingen av dem var eksperimentelle forskere, og deres metodologi kom til kort i forhold til både Galileis og Newtons vitenskap. De inspirerte filosofene mer enn forskerne.

Helt fra den spede begynnelsen av moderne vitenskap har teoretikere derfor satt seg fore å formulere et sett av regler for vitenskapens metodologi. Den første sekretæren i det franske vitenskapsakademi, Bernard de Fontenelle, formulerte et syn som tydelig minner om det man senere kalte for den hypotetisk-deduktive metoden. Men metodedeбатаn fortsatte med flere ulike bidrag. Navn som Condorcet, William Whewell, John Stuart Mill og Ernst Mach kan nevnes som eksempler. En implisitt antakelse i denne debatten var at det ville være mulig å formulere en metodologi som kunne fungere som *den* vitenskapelige metoden, brukt av alle empiriske vitenskaper. Den første utfordringen til dette vitenskapssynet kom på 1800-tallet i forbindelse med humanvitenskapene og påstanden om at man her benyttet seg av en *førstående* fremfor en *forklarende* metode. Hermeneutikken ble fremsatt som en konkurrerende metode. I Tyskland oppstod det derved en metodes- trid blant universitetsprofessorer vedrørende spørsmålet – litt forenklet sagt – om viten- skap vesentlig besto av kun én eller to metodiske grunnformer.

Denne debatten om vitenskapens indre metodikk skjøt fart på 1900-tallet. De såkalte logiske empiristene med Herbert Feigl, Moritz Schlick og Rudolf Carnap i spissen, formulerte et program tuftet på en enhetsvitenskapelig metode. Man tok opp tradisjonen fra opplysningstiden i et forsøk på å formulere en standard der vitenskapelige innsikter kunne fremstå som logiske og erfaringsbaserte. Omtrent samtidig begynte Karl Popper sine arbeider rundt samme tema, men med utgangspunkt i Humes kritikk av induktiv metode. Mens de logiske empiristene søkte å realisere sitt enhetsvitenskapelige prosjekt ved en induktiv logikk basert på enkle erfaringsutsagn, prøvde Popper seg på et deduk- tivt grunnlag med utgangspunkt i muligheten for en systematisk og rasjonell kritikk av fremsatte hypoteser (falsifikasjonisme). Samtidig med begge disse vitenskapsfilosofiske retningene vokste det frem en delvis marxistisk inspirert kritisk teori for samfunnsviten- skapene, den såkalte Frankfurterskolen. Her prøvde teoretikere som Horkheimer, Marcuse og Adorno å formulere et program og en metode for en samfunnstheori som hadde frigjort seg fra opplysningsidealet til naturvitenskapene. Derved var det igjen duket for en metodes- trid mellom ulike vitenskapsgrener (positivismedebatten), en strid som med en rekke nyere innspill varte til langt inn på 1980-tallet.

Fysikeren Thomas Kuhn publiserte i 1962 sin bok *The Structure of Scientific Revolutions*, en bok som snart ble en bestselger. Boken vakte oppsikt ikke bare blant vitenskapsfilosofer og andre teoretikere, men også blant mange aktive forskere. Ut fra historiske studier mente Kuhn å kunne vise at det finnes langt mindre kontinuitet og enhet i vitenskapens historie enn teoretikere av ulike slag så langt hadde ment. Om man overhodet kunne snakke om en metode som bandt alle forskere, så var den innelåst i gitte paradigmer, og paradigmer blir byttet ut under vitenskapelige revolusjoner. Filosofen Paul Feyerabend gikk tilsynelatende enda lenger i boken *Against Method* (1975), der han argumenterte for et grunnleggende liberalt syn på metode: velg den metoden som fungerer for deg, "anything goes".

Det er ikke lett å utlede noen slags fasit fra disse debattene. De fleste av disse debattene synes nå forlatte, og det er uklart hva som har kommet isteden. Det er i alle fall bemerkelsesverdig at man på slutten av 1990-tallet finner flere og flere ledende vitenskapsfilosofer som argumenterer for et pluralistisk syn, og som avviser det gamle enhetsvitenskapelige prosjektet. Nancy Cartwright, som innehar Poppers gamle lærestol ved London School of Economics, kan nevnes som ett fremtredende eksempel (se for eksempel Cartwright 1999). Det kan derved se ut som man nå er tilbøyelig til å oppfatte vitenskapens systematikk og metode som en slags verktøykasse med mange ulike redskaper. Hver for seg må de vurderes med henblikk på hvor brukbare de er til å løse konkrete oppgaver. De metodiske redskapene er knyttet til fagfelt og konkrete problemstillinger, og de er under kontinuerlig videreutvikling. Det er allmenn enighet om at slike redskaper finnes i alle disipliner. Det man eventuelt ikke er enige om, er hvorvidt disse enkeltredskapene alle er uttrykk for en eller flere overordnede metodologier som definerer vitenskapen som sådan.

Hva er så relevansen av denne metodediskusjonen for vårt prosjekt? Vi mener noen av bekymringene er knyttet til en frykt for at begrepene "forskning" og "vitenskap" misbrukes i oppdragsvirksomhet for å søke større legitimitet for dens resultater. Målt mot strenge vitenskapelige kvalitetskriterier hadde mye av denne "forskningen" muligens ikke holdt mål. I denne forstand er også metodiske normer klart forskningsetisk relevante i og med at det vil være misvisende å utgi noe for forskning som ikke er det.

Men problemet ligger nettopp i at denne avgrensningen mellom "vitenskapelig" og "ikke-vitenskapelig", eller mellom "forskning" og "utredning" versus for eksempel "konsulentvirksomhet", ikke er entydig. I mange tilfeller vil dette føre til debatt, også innenfor vitenskapssamfunnet og blant vitenskapsteoretikere. Om man holder seg til det pluralistiske synet vi nevnte, ville man imidlertid kunne angi et slags minimalt svar på problemet: vitenskapelig er det som gjør kompetent bruk av redskaper som til enhver tid måtte befinne seg i den vitenskapelige verktøykasse. Med andre ord, det behøver ikke være

utslagsgivende hvilken metode man bruker, så lenge man a) bruker en metode overhodet, b) denne metoden egner seg til å løse problemer av denne typen, og c) man anvender metoden på kompetent vis.

Hele poenget med metodebruk er en *kvalitetssikring* av den kunnskapen og de innsikter man produserer i sin forskning. Metoder skal ikke bare gi resultater, de skal også muliggjøre en systematisk og intersubjektiv etterprøving/kvalitetssjekk av resultatene ut fra gitte forutsetninger. Dersom noe utgis for å være vitenskapelig eller forskningsbasert kunnskap, så forventes det at forholdene er lagt til rette for at fagfeller skal kunne se på grunnlagsmaterialet og ut fra metodebruk vurdere hvorvidt konklusjonene er holdbare eller ikke. Dette er den viktigste forutsetningen for vitenskapelig kvalitetssikring.

Noen korte anmerkninger er på sin plass her: For det første må man passe seg for feilslutningen at kompetent metodebruk automatisk gjør at en vil komme frem til bestemte og entydige resultater som alle vil slutte seg til. Mange, om ikke alle, vitenskapelige metoder forutsetter også betydelige elementer av faglig skjønn og tolkning. Så selv om man har anvendt en metode på kompetent vis, og metoden er egnet til å belyse de problemer man ønsker å belyse, følger det ikke nødvendigvis at andre fagfeller vil si seg enige i konklusjonen. I noen tilfeller vil uenigheten gå ut på at andre metoder hadde vært bedre egnet i forhold til problemstillingene, i andre tilfeller vil uenighet oppstå når man vurderer hvor allmenngyldig konklusjonen kan være gitt datamaterialet. Også vitenskapelig metodikk rommer altså store muligheter for faglig uenighet. Men denne uenigheten går ikke på hvorvidt et stykke forskningsarbeid i en rimelig forstand er vitenskapelig eller ikke, den går på hvorvidt konklusjonene er holdbare alt tatt i betraktning. Forekomsten av enighet hhv. uenighet med hensyn til konklusjonene er altså verken en nødvendig eller en tilstrekkelig indikator på hvorvidt det foreligger et faglig forsvarlig forskningsarbeid.

For det andre, såkalt fagfellevurdering finner sted i ulike sammenhenger i forskningen: ved doktorgradsbedømmelser, ved ansettelse i vitenskapelige stillinger, ved vurdering av prosjektsøknader, ved publisering i fagtidsskrifter, ved bokpublikasjoner, og ved evalueringer av forskningsmiljøer (se for eksempel Cole 1992, Chubin & Hackett 1990). Når et forskningsprosjekt avsluttes, skjer den viktigste faglige kvalitetssikringen ved publisering i internasjonale fagtidsskrifter med fagfellevurdering. Innenfor anvendt forskning, og kanskje særlig innen oppdragsforskningen, er det ikke alltid slik at resultatene offentliggjøres i slike fora. Interne arbeidsrapporter eller bokproduksjoner kan være sluttdokumenter som ikke forelegges slik fagfellevurdering. Man bør være oppmerksom på at en del forskningsresultater kan være for spesialiserte til å finne egnede vitenskapelige publikasjonsfora. I slike tilfeller er kvalitetssikringen utilfredsstillende, og det blir desto vikti-

gere at forskningsarbeidet bestreber seg på en høy standard med hensyn til metodebruk, og at dette fremkommer i rapportene. I mangel av ordinær fagfellevurdering bør i alle fall den faglig kompetente leseren ha mulighet til å følge undersøkelsen og resonnementene. Vi skal komme tilbake til spørsmålet om kvalitetssikring ved oppdragsforskning senere. Her ønsker vi foreløpig å konkludere med at det normative grunnlaget for forskning og vitenskapelig virksomhet innbefatter et element av reflektert og synlig metodebruk som nødvendig forutsetning for vitenskapelig kvalitetssikring.

3.4 Vitenskapens legitimering og autonomi

Det er én sak å la seg fascinere av vitenskapens indre metodikk og vitenskapssamfunnets indre spilleregler, en helt annen sak er det å grunngi overfor andre hvorfor denne virksomheten er av verdi. Dette siste kaller vi vanligvis legitimering av vitenskapen. Legitimering har med vitenskapens utvendige, eksterne forhold å gjøre. Det har blitt vanlig å skille mellom to grunnleggende former for legitimering: Den aristoteliske legitimering tar utgangspunkt i kunnskapens egenverdi som et slags selvrealiseringsprosjekt for mennesket. Mens den baconske legitimering tar utgangspunkt i kunnskapens nytteverdi, der nytten er knyttet til andre enn de som frembringer kunnskapen (se Tranøy 1986, Kaiser 2000: kap. 2). Tranøy har innført det allmenne begrepet velferdsfunksjoner hhv. velferdsvirkninger for å ta høyde for "de forskjellige måter erkjennelse, og særlig systematisk vitenskapelig erkjennelse, påvirker menneskelig individuell og sosial velferd på, på godt og ondt" (Tranøy 1986: 78). Sett i forhold til moderne forskningspolitiske problemer er de to legitimeringstradisjonene det her er snakk om, et meget grovt mønster, men det er ikke helt urimelig å mene at også senere legitimeringsideer heller mot den ene eller den andre av disse grunnformene.

Den aristoteliske legitimeringstradisjonen har som navnet tilsier med Aristoteles' filosofi å gjøre. Vi skal ikke her gå i detaljer, men det vesentlige er at for Aristoteles er det å søke kunnskap en del av menneskets natur. Kunnskap blir således et mål i seg selv. Å oppnå nye innsikter og kunnskap kan oppleves som svært berikende for et menneske, det kan altså ha innvirkning på livskvaliteten. Aristoteles skiller mellom handlingsverden, den skapende verden og den teoretiske verden. Kunnskap tilhører for ham den siste. Den praktisk-tekniske forstand var nyttig, men i betydning underordnet den erkjennende forstand.

Det var ikke uvanlig i det antikke Hellas å nedvurdere den praktisk-tekniske verden til fordel for teoretisk innsikt. En del av forklaringen ligger sikkert i samfunnsstrukturen der

slaver og kvinner tok seg av de praktiske tingene i livet, mens frie borgere (menn) kunne hengi seg til filosofien. Da var det heller ikke særlig behov for å vise at det man drev med, var til nytte for andre enn en selv.

Det er ellers et poeng at elementer av denne aristoteliske tenkemåten dukker opp igjen i det vi i dag kaller det klassiske dannelsesidealet fra opplysningstiden. Undervisning av elever hadde som formål å virke personlighetsdannende. Skole- og universitetsutdanning var ikke først og fremst orientert mot hva den kunnskapen man underviste i, kunne brukes til, men mot at denne kunnskapen bidro til å frembringe opplyste og ansvarlige samfunnsborgere. Selv om dannelsesidealet i det moderne utdanningssystemet er nærmest fraværende, er det interessant å konstatere at diskusjoner rundt slike idealer stadig blusser opp. I Norge har diskusjonen rundt forberedende prøver, Examen Philosophicum, klare trekk som viser tilbake til dannelsesidealet og det aristoteliske kunnskapssynet. Det blir også av og til hevdet at kulturvitenskapene (*humaniora*) først og fremst burde forstås ut fra et slikt perspektiv.

Den baconske legitimeringstradisjonen springer ut av en helt annen sosial virkelighet. Francis Bacon (1561–1626) refererer til oppfinnelser som kompasset, boktrykkerkunsten, kruttet, som revolusjonerte hans samtid. Avgjørende for kunnskapens verdi er at den skal være nyttig. Bacon understreket at ny kunnskap over tid medfører teknologisk endring. Kunnskap blir da et nyttig verktøy for (vitenskaps-)eksterne formål. Det er andre enn de som frembringer kunnskapen som vil ha størst nytte av den. Hans hyppig siterte slagord "kunnskap er makt" viser til evnen til å kunne manipulere naturen til menneskets egne formål.

Bacons betydning lå først og fremst på det forskningspolitiske plan. Hans legitimeringsperspektiv får gjennomslag i den nye empiriske vitenskapen som organiserte seg i akademiene under den vitenskapelige revolusjon. The Royal Society vedtar statutter der det heter at "studies are to be applied to further promoting by the authority of experiments the sciences of natural things and of useful arts" (Første Charter 1662, sitert etter Tranøy 1986:82). Og i senere tillegg heter det: "In order to the propounding and making of Experiments for the Society, consideration shall be had of the importance of any Experiment, to the discovery of any truth or axiom in nature, or to the use and benefit of mankind" (Andre Charter 1663, sitert etter Tranøy 1986: 82). Bruksverdien og nyttespektet kommer altså klart frem. Det er for øvrig interessant å supplere dette med Robert Hookes utkast til statuttene. Han skriver bl.a. følgende: "the business and design of the Royal Society [is] to improve the knowledge of natural things, and all useful Arts, Manufactures, Mechanick practices, Engynes, and Inventions by Experiments, – not

meddling with Divinity, Metaphysics, Moralls, Politics, Grammar, Rhetorick, or Logick" (sitert etter Mason 1962: 259).

I vår sammenheng er det interessant å lese disse sitatene som forskningsstrategiske dokumenter. Ved å henvise til nytte og bruksverdi sørger den nye vitenskapen for at andre krefter i samfunnet, i første rekke kongen (Charles II), men også handelsstanden, kan fatte en positiv interesse for vitenskapen og anse det som fornuftig å støtte den. Ved å avgrense seg fra andre kunnskapsfelter som forvaltes av andre maktinstanser i samfunnet, i første rekke kirken og universitetene, kjøper man seg den relative frihet og selvstendighet som trengs for å drive vitenskap. Man sørger for ikke-innblanding fra eksterne parter i vitenskapens indre geskjefter.

Fra et forskningsetisk standpunkt er det videre relevant å fastslå at vitenskapen i tiden frem til 1800-tallet svikter begge målformuleringer. Den nye forskningen som bedrives, fører ikke til noen nye teknologiske gjennombrudd av særlig betydning, og den praktiske nytten uteblir. De teknologiske oppfinnelsene og fremskrittene som gjøres, blir først og fremst gjort av praktikere uten direkte tilknytning til forskningsmiljøene. Det er først senere på 1800-tallet at dette bildet begynner å endre seg, og at man får egne enheter og institutter for anvendt forskning. Den nye forskningen holder seg heller ikke unna det politiske, det filosofiske, det moralske eller det teologiske felt. Det er her (fremfor i teknologien) forskningen får sin kanskje største betydning, særlig under opplysningstiden, der den vitenskapelige rasjonaliteten begynner å utforme seg som et verdensbilde eller en livsform. Når Charles Darwin publiserer sine funn i 1859 (*On the origin of species by means of natural selection*), står den nye vitenskapen i åpen konkurranse med kirken og etablerte livssyn.

Etter vår mening gir ikke denne tidlige vitenskapshistorien noe særlig godt grunnlag for å hevde at forskningsetiske normer, som frihet og uavhengighet, ble ansett som vesentlige. Akademiene er meget klar over at de trenger støtte eller i det minste toleranse fra de etablerte maktsentra. Man søker derfor å alliere seg med konger og andre. "Opplyste fyrster" får delvis stor betydning for enkelte forskere. Alle slike allianser krever en viss grad av tilpasning, enhver allianse begrenser partenes frihet. Og ennå går denne støtten ikke ut på at andre betaler lønn for ens forskningsgjerning. Det er kun snakk om ideell støtte og aksept for institusjonene – lønnen kommer annetsteds fra for andre virksomheter.

Man kan muligens mene at avgrensningen overfor kirken, universitetene, politikken osv. var ment å skape den nødvendige uavhengigheten i forskningen: ingen andre skulle bestemme hva man forsket på, hvordan man gjorde det og hvilke resultater man var vil-

lige til å godta. Skrekkeksemplet var Galileis konflikt med kirken. Men denne uavhengigheten var i så fall ikke absolutt. De fleste forskere på den tiden oppfattet seg selv som lojale tjenere av både Fedrelandet og Kongen, og de fleste mente de befordret kristendommen ved sin virksomhet. Noen var opptatt av å kunne forbedre krigsvåpeners treffsikkerhet. Ideell avhengighet var nok til stede. Men så lenge vitenskap forble amatørvitenskap, ble den formelle avhengighet i form av finansieringsmidler og institusjonell tilknytning holdt innen visse grenser. Dette skulle forandre seg med vitenskapens andre fase, den såkalte *profesjonelle vitenskapen*.

3.4.1 Den profesjonelle vitenskap

På begynnelsen av 1800-tallet ble de moderne forskningsuniversitetene skapt. Den antakelig viktigste arkitekten bak dette var Wilhelm von Humboldt. Grunntanken var å forene ideer om forskningsnytte med ideer om utdannings- og dannelsesidealer, særlig for fremtidige statlige tjenestemenn. Universitetsundervisningen skulle nå være forskningsbasert, og universitetene skulle tjene samfunnet på en indirekte måte, både ved å fremskaffe ny kunnskap og ved å gi den nødvendige brede grunn- og videreutdanning til morgendagens tjenestemenn. Disse nye universitetene skulle ivareta ansvaret for kunnskapen, som for øvrig ble ansett som et kulturgode. De fikk derved økt sin frihet, og universitetenes autonomi (selvbestemmelsesrett) i forhold til forskning og undervisning ble en del av deres konstitusjonelle ramme. Til gjengjeld ivaretok universitetsansatte de utdannings- og dannelsesbehov som staten hadde. Fra nå av kunne moderne vitenskap bedrives i lønnede stillinger.

Til tross for at moderne vitenskap etter den vitenskapelige revolusjonen var styrt av den baconske legitimeringsfilosofien om nytten av ens forskning, og til tross for at det var nettopp denne nye empiriske vitenskapen som nå fikk innpass ved universitetene, var det den aristoteliske tenkningen som var mest i forgrunnen ved de nye universitetene. Den vitenskapelige kunnskapen ble nå en del av den offentlige kulturen. Nyten lå i dannelsesperspektivet, mens (grunn-)forskning nærmest var en verdi i seg selv. Forskningsfrihet var derved også knyttet til oppfatningen om at forskningen først og fremst frembrakte økt forståelse, ikke ny teknologi. Det fantes således ingen direkte interesserte parter i denne kunnskapen.

3.4.2 Den industrialiserte vitenskap

På slutten av 1800-tallet og på begynnelsen av 1900-tallet hadde denne situasjonen imidlertid forandret seg. Enkelte fag, særlig fysikk og kjemi, hadde gjort betydelige erkjennelsesfremskritt som snart viste seg å være umiddelbart teknologirelevante. Den industrielle revolusjonen brakte med seg den såkalte *industrialiserte vitenskap*. Grunnleggende for denne var et skille mellom grunnforskning og anvendt forskning. Den tradisjonelle innovasjonsmodellen påstår en lineær utvikling fra grunnforskning til anvendt forskning

og til produktutvikling. Industrialisert vitenskap møtte disse utfordringene ved en arbeidsdeling: universitetene tok seg av grunnforskningen, mens særskilte nye forskningsinstitutter tok seg av de anvendte aspektene. Grunnforskningen ved universitetene kunne beholde sin autonomi og forskningsfrihet, mens instituttsektoren ble underlagt statlig eller industriell styring. Max Webers skille mellom den politiske og den vitenskapelige sfæren gav næring til en slik organisasjonsform. Derved fikk man også en blandingmodell for vitenskapens legitimering: grunnforskningen ved universitetene tjente både et dannelsesideal og hadde en indirekte nytte ved å gi grunnlag for anvendt vitenskap, mens den anvendte vitenskap var rent nyttebasert.

3.4.3 Bernalisme: den funksjonelle vitenskap

Denne modellen for forskningens legitimering forble ikke uimotsagt. På 1930-tallet og utover dannet det seg, særlig i England, en gruppe marxistisk inspirerte tenkere som så på sovjetvitenskapen som et ideal. Deres vitenskapshistorie og vitenskapssosiologi satte den vitenskapelige kunnskapsproduksjonen inn i et rammeverk av sosiale klasseskiller og industrielle produksjonsforhold – i tråd med Marx' lære om overbygging og basis. Dette hadde klare forskningspolitiske implikasjoner. John Desmond Bernal skrev ikke bare en innflytelsesrik vitenskapshistorie innenfor denne tradisjonen, men forfattet også et forskningspolitisk verk der vitenskapens sosiale funksjon sto sentralt (Bernal 1967). Øyvind Sætvedt gjengir Bernals forskningspolitiske program i fire punkter (Skoie og Sætvedt 1998: 33):

Det prinsipp at forskningen må være planmessig organisert og sosialt nyttig anvendt forskning, må gis prioritet.

Det prinsipp at alle forskere er etisk forpliktet til å kjempe mot misbruk av den kunnskap som vitenskapen har frembrakt. Det finnes ikke noe moralsk skille mellom det å fremskaffe kunnskap på den ene side, og anvendelse av denne kunnskapen på den annen side.

Det prinsipp at vitenskap er et instrument for samfunnsomdannelse (emansipasjon) og har røtter i det praktiske liv.

Et sett av histografiske teser til benyttelse i beskrivelsen av vitenskapens historie.

Det er flere ting å merke seg ved denne modellen (av og til omtalt som "bernalisme"): (i) all forskning legitimeres ved nytten, (ii) frihet og selvstyre blir begrenset av en statlig forskningspolitikk, (iii) verdifrihet og nøytralitet erstattes med en omfattende etisk forpliktelse vedrørende både fremskaffelse av samfunnsmessig relevant kunnskap og anven-

delse av denne kunnskapen, og (iv) når forskningens verdimeslige utgangspunkt er knyttet til samfunnsomdannelse og praktiske gjøremål, er det naturlig at forskningen danner nære allianser med ulike brukergrupper i samfunnet.

Med tanke på den forskningspolitiske virkeligheten i dag er det slående hvor nært man har kommet bernalismen, og hvor langt man har beveget seg fra Humboldts og Webers idealer. Med henvisning til Eiríkur Baldursson sier Sætvedt at det er "et paradoks at mens kommunismen – som i betydelig grad inspirerte Bernals forskningspolitiske tenkning – for en stor del er blitt detronisert i løpet av de siste tiår, synes bernalismens ideer fortsatt å være levende" (Skoie og Sætvedt 1998: 35). Han siterer videre Aant Elzinga: "Bernals ideer har blitt 'taken over by the captains of industry and ministers of government in the postwar period'" (Ibid.: 1998: 35).

3.4.4 Den statsfinansierte forskning

Utviklingen i etterkrigstiden har entydig begunstiget statlig forskningsstyring. En del av bakgrunnen for dette er utviklingen av såkalt *Big Science* (Price 1963). Det såkalte Manhattan-prosjektet som førte til utviklingen av den første atombomben i Amerika under krigen, var en forskningspolitisk nyskapning. Den viste at stram planlegging og organisasjon kunne føre til at en samlet forskerinnatts realiserte et felles forhåndsbestemt praktisk mål. Individuell forskningsinnatts var spesialisert mot delproblemer i et større problemkompleks organisert av både forskere og andre fagfolk. Dette krevde et stort antall forskere fra ulike fagfelt og institusjoner. Ikke minst krevde det store økonomiske midler, som bare kunne bevilges fra høyeste politisk hold. Liknende prosjekter har man senere sett i ulike sammenhenger, bl.a. i romforskning. Det siste Big Science-prosjektet som har blitt gjennomført på global basis, var HUGO, kartleggingen av det humane genomet. Det er også mye som taler for at kliniske utprøvinger av nye legemidler på verdensbasis kan anses som typiske Big Science-prosjekter. Når målsetningen og organisasjonsformen er så styrt som den er i slike prosjekter, er den enkelte forskers uavhengighet og frihet svært begrenset til rent instrumentelle aspekter. Det er i praksis heller ikke alltid lett å skille de faglige aspektene fra organisatoriske og andre brukeraspekter, og deltakere kan havne i rollekonflikter, noe som viste seg svært uheldig ved for eksempel Challenger-ulykken (Davis 1998). Slike erfaringer har blant annet økt behovet for gode profesjons- og vitenskapsetiske retningslinjer.

I de seneste tiårene har mange reist spørsmålet om ikke vitenskapen har forandret seg såpass mye i etterkrigstiden at den tradisjonelle akademiske vitenskapen – og sammen med den en del av verdiene og normene knyttet til den – har kommet helt i bakgrunnen når det gjelder ny kunnskapsproduksjon. Dette har blant annet bakgrunn i at det tradisjo-

nelle skillet mellom grunnforskning og anvendt forskning, som fulgte den industrialiserte vitenskapen på begynnelsen av 1900-tallet, synes lite treffende som karakteristikk i dagens forskningsvirkelighet. I høyteknologiens tidsalder har selv mange av de mest teoretiske og abstrakte kunnskapsgrener nær tilknytning til teknologisk anvendelse. Mest iøynefallende er dette i moderne genetikk der bioteknologiske anvendelser ofte er en mer eller mindre direkte følge av ny kunnskap. Patenteringspraksis med hensyn til nye gensekvenser kan tjene som belegg på det. Lignende eksempler er moderne kjemi og materialforskning, eller formell lingvistik og automatiserte systemer fra språkgykjennelse, eller hydrogeologi og forvaltning av ferskvannsressurser osv. Forskningspolitisk har dette bl.a. nedfelt seg i en forskningsfinansiering der man snakker om strategisk grunnforskning – altså forskning innrettet mot eksternt definerte kunnskapsmål. Relevans og nytte står derved klart i forgrunnen for dagens forskningsvirkelighet.

3.4.5 Dagens relevans- og nytteforskning

I forlengelsen av at skillet mellom grunnforskning og anvendt forskning er mindre klart enn før, har man også satt spørsmålstejn ved den lineære modellen for innovasjonsvirksomhet. Nær brukerkontakt er en nøkkelfaktor her. Når den tradisjonelle innovasjonsmodellen oppgis, forsvinner også noe av den klare grenseoppgangen mellom akademisk forskning ved universitetene og forskningen i instituttsektoren.

I en bok fra 1994 hevder en gruppe forskere at det har skjedd store kvalitative endringer i forskningen (Gibbons et al. 1994). De refererer til den tradisjonelle akademiske forskningen som modus I-forskning, og setter den opp mot en modus II-forskning, som de mener karakteriserer den nye måten å vinne kunnskap på. De vesentlige forskjellene mellom disse to kunnskapsproduserende kategoriene kan kort oppsummeres i en tabell: Analysen til Gibbons et al. er ikke ubestridt. Noen mener at de påståtte kvalitative forskjellene mellom disse to kategoriene er overdrevne og at det heller er snakk om gradvise forskjeller som varierer fra fag til fag og muligens fra land til land. Andre kritikere påpeker at teorien minner om en teori fra 1970-tallet – den såkalte finaliseringsskolen

Kategori I (modus I):	Kategori II (modus II):
hovedsakelig produsert ved universiteter og høyskoler	kunnskap produsert av ulike aktører på ulike steder
forskningen er i høy grad institusjonalisert	forskning ved tidsmessig begrensede prosjekter og nettverk
grunnforskning ledet av disiplinære interesser og problemer	grunnforskning ledet av mulige anvendelsesområder
kunnskapsproduksjonen er mono-disiplinær	kunnskapsproduksjonen er trans-disiplinær
vektlegging av individuell kreativitet	vektlegging på samarbeid i kollektiver
homogene forskningsgrupper	heterogene forskningsgrupper
peer-review eneste instrument for kvalitetssikring	peer-review utvidet ved økonomisk og sosial evaluering

rundt det Starnberger Max Planck institutt fremsatte (Böhme et al. 1978) – og som allerede da møtte betydelig faglig motstand. Men samtidig har mange forskere påpekt den økende kommersialiseringen av forskning generelt, en utvikling som ikke minst universitetene har blitt utsatt for (Etzkowitz et al. 1998, Greenberg 2001, Slaughter & Leslie 1997, Marginson & Consodine 2000). Det synes også på det rene at de siste tretti årene har medført en del institusjonelle nyskapninger, slik som forskningsparker og forskningssentra, som ikke følger den tradisjonelle organisasjonsformen for institutter for anvendt forskning. Når man så legger til tendensen mot Big Science, og den ellers utbredte trenden mot globalisering både i næringslivet og i forskningen, synes det på det rene at den forskningspolitiske og den organisasjonsmessige virkeligheten rundt moderne forskning gjennomgår til dels betydelige endringer (Nowotny, et al. 2001). John Ziman, som har fulgt vitenskapens sosiologiske sider over en årrekke, er en av dem som er villig til å medgi at disse nyskapningene medfører en viss kvalitativ endring, og han snakker derfor om "post-akademisk vitenskap" (Ziman 1995).

Hva er så den forskningsetiske relevansen av disse påståtte institusjonelle endringene? Selv om Ziman synes villig til å godta at en utvikling mot mer bruksvitenskap kan være bra for å realisere visse gitte mål, er han likevel bekymret over at denne prosessen kan medføre et tap av vitenskapelighet. Han mener det trengs en forskningsetisk opprustning for å sikre at man fortsatt bestreber seg på objektivitet. I prosesser med konkrete oppdragsgivere og brukergrupper der nytteaspektet står i forgrunn, og der det forekommer press i forhold til økonomi og tidsbruk, kan forskningsresultater lett bli ensidig orientert mot en fremtidig teknologisk nytte. Andre virkninger av teknologien, f.eks. negative samfunnsmessige aspekter, kan lett forbli uavklarte. Heller ikke i en sterkt nytteorientert forskningsvirkelighet bør de overordnede samfunnsinteressene bli skadelidende. Forskningsetikken må kompensere for denne faren for ensidighet.

Dette poenget er allerede antydnet i bernalismen. En nyere representant for dette synet, Stephen Fuller, mener således at problemene med Big Science ikke kan løses dersom man fastholder en streng arbeidsdeling mellom det rent erkjennelsesteoretiske og det verdimeessige. Han sier: "While there is some talk about which social arrangements foster or retard knowledge growth, the full dimensions of Big Science – who and what ends up being enveloped in its sustained pursuit – remain obscured. This situation is largely an artefact of the subdivision between ethics and epistemology within professional philosophy in the Anglo-American world, which fosters the illusion that a clear distinction can be drawn between the morally and epistemically relevant consequences of a given course of action" (Fuller 2000: 43).

I en konsekvent nyttebasert legitimering av forskningsvirksomhet trengs det en klarere forskningsetisk forpliktelse, som sikrer at forskningen ikke mister overordnede samfunnsgoder av syne. Mens den relativt "frie" stillingen til akademiske grunnforskningsmiljøer i lang tid kunne basere seg på at eventuell ensidighet hos enkelte forskere og deres resultater ville bli korrigert av andre, er ikke denne forutsetningen automatisk gitt når store deler av forskningsvirksomheten er bundet opp i kontrakter og prosjekter med spesifikke brukere og pengesterke oppdragsgivere. Ikke alle interesser i samfunnet vil kunne fungere som oppdragsgivere eller brukergrupper i forhold til forskning. Man kan selvfølgelig mene at løsningen på dette dilemmaet ligger i at staten styrker den "frie" grunnforskningen og engasjerer seg sterkere i felter der visse samfunnsinteresser står i konkret fare for å bli skadelidende. Ikke minst i Norge, men også i andre land, er slike krav blitt fremsatt. Men selv om dette kan være meget fornuftig, spørs det om det vil være tilstrekkelig for å møte denne utfordringen. Når viktige og store deler av forskning er av Big Science-karakter er inngangsbilletten for å henge med i forskningsfronten meget kostbar. Det trengs både store økonomiske ressurser og meget spesialisert fagekspertise.

Det kan altså se ut som en forskningsetisk opprustning uansett må til for å sikre at forskningen ikke utvikler seg til å bli et instrument for ressurssterke interesser, og for å sikre at overordnede samfunnsgoder ivaretas. Dette synes etter vår mening også å være et grunntema i diskusjonen om behovet for en ny samfunnskontrakt for forskning (Lubchenko 1997). Initiativer er nedfelt i noen strategidokumenter der vitenskap og teknologi står i fokus. Vi nevner spesielt sluttdokumentene fra *The World Science Conference* i Budapest 1999 (UNESCO & ICSU 2000).

3.4.6 Vitenskapelig tillitskrise

Det er heller ikke urimelig å sette denne diskusjonen i sammenheng med den mye omtalte tillitskrisen som vitenskapen møter i brede deler av offentligheten. Selv om denne tillitskrisen arter seg forskjellig fra land til land, og selv om den typisk er knyttet til spesielle forskningsgrener, slik som f.eks. bioteknologi, er det grunn til å tro at offentligheten reagerer med stor skepsis når man ser at forskningsresultater er blitt finansiert av sterke maktgrupper i samfunnet. I Norge har vi et tydelig eksempel på dette i lekfolkspanelet som uttalte seg om genmodifisert mat (NENT 1996). Panelet etterlyste flere uavhengige studier av virkningene av slike matvarer for å korrigere eventuelle skjevheter i de industrifinansierte studiene. Når panelet møttes for annen gang i 2000, ble de overrasket over at denne situasjonen nesten var uforandret siden 1996. Mange reagerer også med overraskelse når de finner ut at det ikke er mulig å få gode opplysninger om forskning som har hatt "negative" funn – i betydningen at man ikke har kunnet påvise det man satte seg som mål å påvise, for eksempel en bestemt helseeffekt. Like overraskende kan det for

utenforstående være at det er meget vanskelig å få et realistisk bilde av den pågående forskningen innen et bestemt felt. Når man spør hvor mange det er som for eksempel forsker på ikke-intenderte miljøeffekter i forbindelser med transgene planter, er svarene nødvendigvis meget ufullstendige. Dette har sin bakgrunn i et meget heterogent bilde av finansieringskilder og oppdragsgivere, der kun visse deler er synlige i offentlig tilgjengelige kilder.

Sammenfattende kan vi si at den forskningspolitiske legitimering av vitenskapelig virksomhet har gjennomgått store og til dels betydelige forandringer over tid, ledsaget av institusjonelle endringer og endringer av samfunnsstrukturen. De to grunnformene for legitimering, den aristoteliske og den baconske, har hatt ulike funksjoner og betydning. Ideen om kunnskap og vitenskap som egenverdi eller kulturgode, har typisk medført en relativ fristilling av forskningsvirksomheten, mens en vekt på nytteverdi og relevans har tendert mot ekstern styring og binding til spesielle interesser. Dagens virkelighet synes å ha beveget seg fra en blandingsform, eller heterogen legitimering, til en sterkere målorientering basert på nytte og relevans, der allianser med ressurssterke interesser er utslagsgivende. Denne tendensen mot bruksvitenskap og brukerorientering har også nådd universitetene, som tradisjonelt har hatt større selvbestemmelse. Derved oppstår det mulighet for normkonflikter om ulike funksjoner av forskningen. For ikke å miste av syne vitenskapens betydning for overordnede samfunnsinteresser, vil et viktig skritt være en styrking av forskningsetikken i vitenskapens hverdag. En slik styrking må ha *overordnede samfunnsinteresser* for øye, og sørge for balanse i det man forsker på og korrigere ensidige resultater. En forutsetning for å kunne ivareta disse overordnede samfunnsinteressene er *åpenhet* rundt den forskningen som pågår. Slik åpenhet innbefatter også opplysninger som tidligere ble ansett som lite relevante, men som i dagens virkelighet synes mer avgjørende. Mest sentralt er spørsmålet: "Who pays the piper?", dvs. opplysninger om finansieringskilder og andre institusjonelle eller organisatoriske tilknytninger til interessegrupper.

3.5 En drøfting av post-normal vitenskap

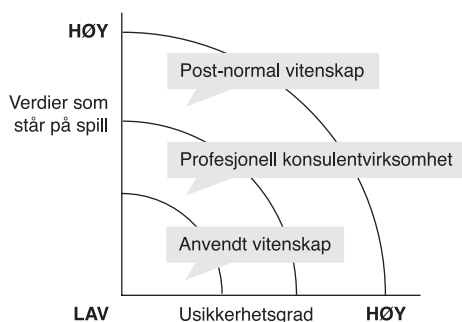
Når vitenskapen – som vi har sett – er i stadig endring, skal man være forsiktig med å påstå at visse sider ved dagens forskning representerer noe grunnleggende brudd med den forskningen man har hatt tidligere. Likevel må man også være åpen for at noen deler av utviklingen medfører viktige kvalitative endringer, som det er verdt å være oppmerksom på. Vi var innom noe av denne problematikken ovenfor da vi diskuterte forskjellene mellom modus I og modus II-vitenskap. Her dreide det seg i hovedsak om organisatoris-

ke endringer i lys av de praktiske innovative utfordringer moderne høyteknologiske samfunn står overfor. Vi ønsker her å føye til en litt annen analyse som i hovedsak er basert på kunnskapsinnholdet fremfor organiseringen av forskningen.

Silvio Funtowicz og Jerome Ravetz (Funtowicz & Ravetz 1991, 1993, 1999) har i en årrekke beskjeftiget seg med moderne forskning. Et av de sentrale problemene de tidlig var opptatt av, var vitenskapelig usikkerhet. Vitenskapen har utviklet metodikk og redskaper for å komme frem til holdbare påstander om virkeligheten. Disse redskapene fungerer best innenfor den problemkonteksten som genereres av vitenskapelige teorier. Her opererer man med abstraksjoner og idealiseringer, ofte knyttet til en virkelighet som i ren form kun forekommer innenfor laboratoriets vegger. Men samtidig blir vitenskapen stadig viktigere som rådgiver og problemløser overfor problemstillinger som er definert av eksterne interesser eller politiske krefter. Disse problemene er kjennetegnet av relativ stor kompleksitet, og de svarene som forventes, bør gjelde for den virkeligheten som finnes utenfor vitenskapens laboratorier. Her viser det seg at vitenskapen som regel bare har ufullstendige svar, og at det alltid er en betydelig grad av usikkerhet knyttet til hvordan et system vil fungere i praksis. Men denne usikkerheten forblir som regel usynlig i vitenskapens fremstillinger, selv om den fra beslutningstakers synspunkt ofte er meget sentral.

Funtowicz og Ravetz har også merket seg at vitenskapen blir konfrontert med problemer hvis kompleksitet ikke bare skyldes rent faktiske og naturlige forhold, men i stor grad også verdimeslige forhold. Store verdier kan stå på spill, og det finnes i praksis ingen mulighet for en fullstendig verdinøytral forskning. Verdiene kan allerede være implisert i måten problemet stilles på, eller hvilke typer løsninger man søker.

Kombinasjon av disse to dimensjoner – høy systemusikkerhet koplet til store verdier som står på spill – kaller Funtowicz og Ravetz for "post-normal vitenskap". Begrepet "post-normal" henspiller på Thomas Kuhns karakterisering av paradigmestyrt forskning som normalvitenskap. De illustrerer situasjonen med en enkel grafisk fremstilling:

Det er ellers verdt å bemerke at også anvendt vitenskap og konsulentvirksomhet på vitenskapelig grunnlag betraktes som nokså påvirket av usikkerhet og verdier.

Grunnen til at vi nevner post-normal vitenskap i vår sammenheng, er at den reiser et forskningsetisk interessant spørsmål om kvalitetssikring. Når vitenskapen ikke bare i en meget generell forstand beror på verdisyn, men når disse også direkte påvirker den type forskning man bedriver og hvilke antakelser og metoder man arbeider ut fra, er det ikke lenger gitt at kvalitetsikringen av de faglige resultatene bør skje ved fagfellevurdering alene. Verdisyn er ikke en sak for spesialistkunnskap, det er en del av den demokratiske offentligheten i et samfunn. Funtowicz og Ravetz foreslår derfor at kvalitetssikringen bør foregå ved såkalte "extended peer-reviews", en vurdering der ikke bare fagfeller, men også ulike berørte parter, spiller en rolle. Dette svarer til det man i ulike dokumenter av og til omtaler som "deltakende metoder" i vitenskapelig-tekniske sammenhenger. Ved slike fora vil man ikke bare kunne fange opp annen type praksiskunnskap som kan være verdifull, men man vil også få kritiske tilbakemeldinger på hvorvidt spørsmålsstillinger er adekvate og bredden i datatilfanget rimelig. Mest vesentlig er kanskje at slike fora vil fokusere på usikkerhetsmomenter og verdivalg som er beslutningsrelevante.

Dette gir interessante perspektiver på kvalitetssikring i brukerorientert anvendt vitenskap. Som Funtowicz og Ravetz påpeker er den tradisjonelle fagfellevurderingen et nødvendig element i all vitenskapelig kvalitetssikring. Men når nytteaspektene og praksis er fremtredende, vil det ikke bare være forskningsetisk legitimt, men også ofte forskningsetisk nødvendig at kvalitetssikringen utvides med andre interesserte parter. Hvilke parter det er relevant å ta med i slike sammenhenger, er først og fremst avhengig av problemstillingen. Men det er et poeng å få med seg at interesserte parter ikke er begrenset til dem som eventuelt betaler for et forskningsprosjekt, altså oppdragsgiver. Særlig når forskningsprosjekter berører sentrale samfunnsmessige verdispørsmål, vil tilfredsstillende kvalitetsikring måtte innebære at et bredt spektrum av berørte samfunnsinteresser inngår i slik kvalitetssikring.

3.6 Forskningsetiske normer i oppsummering

I det foregående har vi skaffet oss et overblikk over noen historiske utviklinger og diskusjoner rundt vitenskapens normative grunnlag med hensyn til dens indre sosiale organisering, dens metodikk og dens legitimeringsstradisjoner. Det er disse tre områdene som er av særlig betydning for vårt anliggende i forhold til oppdragsforskning.

Det er klart at vitenskapens normative basis rommer mer enn de feltene vi nå har skissert. En vesentlig del som vi ikke har kommet inn på, er knyttet til problemstillinger rundt

vitenskapelig redelighet. Her finnes også en rekke normer som spesifiserer vitenskapelig korrekt atferd. Men det er ikke det vi her er opptatt av. Dette prosjektet handler ikke om mulige tilfeller av uredelig forskning, verken i oppdragsforskning eller i den øvrige forskningen. Vi spør om rammebetingelsene og vilkårene for oppdragsforskning i Norge i dag er i samsvar med de forskningsetiske normene som man ellers vil gjøre gjeldende for forskning, og således gir grunnlag til å feste tillit til de resultater som fremsettes i forlengelsen av slike oppdrag.

En annen del av vitenskapens normative grunnlag har med forholdet til forskningssubjekter å gjøre, det være seg mennesker eller dyr, for eksempel i medisinsk forskning. Ingen forskningsformål rettferdiggjør uetisk bruk av forskningssubjekter. Det er utviklet klare standarder for dette, for eksempel i Helsinkideklarasjonen. Men heller ikke dette aspektet er av umiddelbar interesse i vårt prosjekt.

I forhold til de verdier som det er vår oppgave å undersøke, frihet, åpenhet og uavhengighet, har det fremkommet ulike momenter som setter disse inn i ulike historiske og sosiale kontekster. La oss oppsummere kort:

Frihetsnormen

Normen om forskningens frihet har blitt hevdet og forsvart i forbindelse med fremveksten av de moderne forskningsuniversitetene på 1800-tallet. Den refererer i første omgang til universitetenes frihet til selv å bestemme hvordan den vitenskapelige kunnskapsmengden forvaltes og fornyes. Konkret har normen konsekvenser for ansettelse, intern organisasjon, og undervisning ved institusjonene. Som direkte følge av normen har de vitenskapelige ansatte ved institusjonen frihet til å bestemme eget arbeidsfelt og forskningsvirksomhet. Forskningsvirksomheten er altså ikke bare utelukkende forskerstyrt, men også forskerinitiert. Ideologisk var normen knyttet til oppfatningen av vitenskapelig kunnskap som et kulturgode, som hadde en indirekte nytte for samfunnet i forbindelse med danning og utdanning. Normen har blitt begrenset og modifisert i takt med utbredelsen av institutter for anvendt forskning, som var utelukkende nytte-orienterte. Her var det fortsatt i stor grad forskerstyring av virksomheten, men ikke nødvendigvis forskerinitiering av prosjekter – målene var eksternt definerte. Med utviklingen av Big Science etter krigen, og senere utviklinger rundt universitetenes randsone, ble imidlertid også forskerstyringen av prosjektene noe begrenset. Større og sammensatte prosjekter rundt gitte kunnskapsmål med henblikk på teknologisk anvendelse krevde ledelse og organisering som ikke nødvendigvis var et forskningsinternt anliggende. Dagens universiteter forvalter rester av den frie forskningen (forskerstyring og forskerinitiering), men når forskningsmidlene er knappe og ressursene som kreves i enkelte fag store, er i alle fall forske-

rinitieringen i praksis nokså begrenset. Innholdet i normen om akademisk frihet, tilpasset den moderne forskningsverdenen, er dermed åpen for debatt (Menard et al. 1996).

Uavhengighetsnormen

Sett fra de individuelle forskernes side har det alltid vært et mål at gjennomføringen av deres forskningsvirksomhet forblir upåvirket av eksterne, ikke-vitenskapelige interesser. Samtidig har vitenskapens sosiale kontekst alltid krevd at man inngår ulike allianser med andre parter og maktinstanser i samfunnet. Jo mer behovet for økonomisk støtte økte, jo tettere ble disse alliansene. Allianser skaper alltid en viss gjensidig avhengighet og begrenser ens uavhengighet. Det vil føre til at alliansepartnerens interesser farger ens egen virksomhet. Dette ble i særlig grad relevant jo mer de teknologiske og næringslivsrelaterte aspektene ved forskningen kom i forgrunnen. Dagens forskningsvirkelighet er preget av at både universitetene og frittstående institutter har en rekke slike formelle og uformelle allianser. Mange har registrert en trend til økende kommersialisering av forskningen, som tydelig skaper nye former for avhengighet. Samtidig behøver ikke slike allianser å medføre at kvalitetskrav til vitenskapelig forskning blir skadelidende. Det er i prinsippet heller tvert om: Det er på grunn av kvalitetskravene i vitenskapelig forskning, at vitenskap er en interessant alliansepartner for andre. Det er på grunn av disse kvalitetskravene at offentligheten kan utvikle tillit til resultatene. Utfordringen ligger altså i balansegangen mellom ønskelige tilknytninger på den ene siden, og et avhengighetsforhold som har en negativ påvirkning på forskningskvaliteten på den andre siden.

Åpenhetsnormen

Åpenhetsnormen dukker tilsynelatende ikke direkte opp i de tradisjonelle formuleringene av vitenskapens normative grunnlag. Det som minner mest om åpenhetsnormen, er kravet om offentlig kunnskap og muligens det metodiske kravet om intersubjektiv etterprøvbarehet av forskningsresultater. Åpenhet med hensyn til datagrunnlaget og anvendt metodikk er en forutsetning for den vitenskapelige kvalitetssikringen. Åpenhet med hensyn til resultatene av ens forskning, i form av allment tilgjengelige publikasjoner, er både en forutsetning for kvalitetssikringen i form av fagfelleevaluering og en forutsetning for at resultatene kan danne grunnlag for en allmenn samfunnsnytte. Det er en kjensgjerning at full åpenhet i denne forstand ikke alltid foreligger, for eksempel på grunn av et behov for å beskytte nasjonale forsvarsinteresser eller industrielle hemmeligheter. Moderne patenteringspraksis medfører som regel en tidsavgrenset hemmeligholdelse. I forbindelse med bernalismen og post-akademisk vitenskap, der særinteresser i større grad påvirker forskningens innhold, har vi imidlertid hevdet at overordnede samfunnsinteresser knyttet til forskningens potensielle velferdsvirkninger, tilsier at åpenhetsnormen burde innbefatte allmenn tilgjengelige opplysninger om a) hvilke forskningsprosjekter som faktisk

pågår, b) hvem som finansierer denne forskningen og hvem som er samarbeidende brukergrupper, c) hvordan forskningen er kvalitetssikret, og muligens d) hvordan resultatene vil tilflytte offentligheten, om enn bare etter en viss tidsforskyvning.

Vi mener at vår innledende diskusjon gir grunnlag for å hevde at forskning også bør styres av to sentrale normer som ikke er uttrykkelig nevnt i oppdraget. Disse to er kvalitet og etterrettelighet.

Kvalitetsnormen

Kvalitetssikringen av vitenskapelig kunnskap har stått sentralt i vitenskapens virke helt fra den vitenskapelige revolusjon. Metodikk koplet til intersubjektiv etterprøvbarhet i form av en variant av fagfellevurdering, har alltid blitt hevdet som sentrale ledd i dette. Systemet med fagfellevurdering er relativt avansert og godt etablert i dagens situasjon. Når det gjelder metodikk, har vi fremhevet den viktige forskjellen mellom det å ha et bevisst forhold til metodebruk, og det at vitenskapsfolk faktisk kan ha forskjellige vurderinger og synspunkt på hvordan ulike vitenskapelige problemstillinger bør angripes. Faglig uenighet er derved ikke noen indikator på kvalitetssvikt i forskningen, samtidig som faglig enighet i konklusjoner heller ikke er noen indikator på at kvaliteten i forskningsopplegget er sikret. Vitenskapelig kvalitetssikring refererer til prosess fremfor konklusjoner. I forskning med utpreget nytte- og relevansorientering, vil den nødvendige kvalitetssikringen ofte inkludere andre parter enn forskere, for eksempel brukere. I forskning der både allmenne verdier inngår, og der det foreligger en betydelig grad av vitenskapelig usikkerhet (post-normal vitenskap), vil det være naturlig å forvente at forskningen både i forberedelse, gjennomføring og konklusjoner utsettes for innspill fra ulike interesserte parter. Adekvat kvalitetssikring av vitenskapelig forskning er grunnleggende for offentlighetens tillit til forskningen, men er altså aldri noen garanti for sanne, endelige eller allment aksepterte forskningsresultater. Slik garanti finnes ikke i forskningen så lenge den er dagsaktuell. Det viser seg at forskersamfunnet selv setter profesjonell kvalitet høyest blant de goder som etiske retningslinjer for forskning krever (jfr. SCRES 2002).

Etterrettelighetsnormen

Moderne vitenskap, i alle fall fra og med opplysningstiden, har alltid ansett deltakelse i samfunnets anliggender, det være seg politiske, kulturelle, eller næringslivsrelaterte, som en naturlig del av virksomheten. Heller ikke verdifrihetstesen til Weber førte til mangel på engasjement i samfunnet fra vitenskapens side. Men det krevde ikke noe særegent etisk ansvar av forskeren. Så lenge universitetene hadde tilstrekkelig institusjonell frihet til selv å kunne styre og bestemme forskningens agenda, syntes tilflytingen av relevant kunnskap til offentligheten sikret. Når derimot nyttetenkningen får en stadig større inn-

virkning på hva det forskes på, hvordan det forskes, og hvem som får resultatene, synes det maktpåliggende med en etisk opprustning av forskningen for å kompensere for overordnede samfunnsinteresser. En empirisk studie av forskningsetiske retningslinjer for forskning, utført av SCRES, viser at samfunnsansvar prioriteres høyest av de sosiale verdier som forskning bør bestrebe seg etter (SCRES 2002). Det er neppe rimelig å si, som Bernal, at forskere er ubetinget ansvarlige for anvendelsen av sine resultater. Men det er ikke urimelig å mene at forskerne har et klart medansvar for bruken av vitenskapen i en større samfunnskontekst (se Mitcham & Schomberg 2000). Det er denne form for etisk medansvar vi her betegner som etterrettelighet. En slik forskningsetisk norm innbefatter vesentlig to forhold: 1) Når bestemte beslutninger og/eller teknologier som vesentlig ble fattet/utformet på grunnlag av vitenskapelig ekspertise, viser seg å ha svært uheldige uforutsette virkninger, og når det samtidig er slik at det er grunn til å mene at en bedre eller bredere forberedelse av det vitenskapelige beslutningsgrunnlaget hadde kunnet advare om slike mulige negative følger, da er det grunn til å mene at forskningen må ta et etisk medansvar for de negative konsekvensene. 2) Når det foreligger enten konkrete resultater eller vesentlig vitenskapelig usikkerhet, som tilsier at en planlagt beslutning/teknologi kan ha svært uheldige samfunnsmessige (eller helsemessige, miljømessige osv.) følger, da er det forskningens og den individuelle forskerens etiske plikt til å sørge for at denne informasjonen tilkommer de relevante beslutningstakere og offentligheten på adekvat måte. Vi oppfatter en slik norm om forskningsetisk etterrettelighet som overordnet eventuelle andre forpliktelser; for eksempel overfor en oppdragsgiver eller overfor en institusjon (altså overordnet eventuelle lojalitetsbånd til institusjoner). Det ligger i forlengelsen av denne normen at forskningen engasjerer seg i samfunnsdebatter der vitenskapelige og teknologiske spørsmål står på dagsorden eller danner en vesentlig del av debatten.

I forhold til de normene som vi diskuterte innledningsvis, har vi her nedvurdert visse andre normer, for eksempel universalitetsnormen. Det skal ikke bety at vi ikke ser noen verdi i en slik norm, men det er en følge av at vi mener at normen i praksis er svært sammensatt, og at for eksempel en viss form for lokal kunnskap også har en funksjon i forskningen. Vi viser her til litteraturen for en videre diskusjon (se for eksempel Cole 1992). Vi har også nedvurdert Mertons nøytralitetsnorm, som vi mener er bedre ivaretatt i vår norm om åpenhet og etterrettelighet.

Vi mener det er grunn til å kunne hevde at *åpenhet, kvalitet og etterrettelighet* utgjør en forskningsetisk kjerne for vitenskapelig virksomhet generelt. Uavhengighetsnormen har en avledet betydning i den forstand at de avhengighetsforhold som forskeren alltid er en del av, ikke påvirker den vitenskapelige kvaliteten i negativ retning. Som sådan er den av

betydning for oppdragsforskning. Frihetsnormen og uavhengighetsnormen lar seg derimot vanskelig opprettholde som sentrale normer når de oppfattes i den allmenne formen de her ble omtalt i. Forskningsvirkeligheten er sjelden slik disse normene synes å implisere, og det er vanskelig å se at de burde utgjøre noe generelt forskningsetisk minstekrav til forskning. Til det er forskningsvirkeligheten for kompleks. Begge har derimot visse delaspekter som går på både kvalitetssikring og etterrettelighet, som er viktige å holde fast ved. Delaspekter ved disse normene vil kunne utledes som konsekvenser av våre tre overordnede normer. Disse vil vi imidlertid komme tilbake til når vi har sett nærmere på oppdragsforskningen og hvilke aspekter en bør være oppmerksom på i forskningsetisk sammenheng.

4 Fokusgruppene

4.1 Innledning

Oppdragsforskning omfatter flere ulike aktører, utføres i mange kontekster og har mange ulike mål for øyet. Forskere vil derfor også ha forskjellige oppfatninger om hvordan den utføres og hvilke problemer og fordeler som knytter seg til denne forskningen. For å få innsikt i hvor skoen trykker har vi valgt å gjennomføre gruppesamtaler eller såkalte fokusgrupper. Opplever norske forskere at oppdragsforskning byr på spesielle forskningsetiske problemer, og i så fall hvilke? Finnes det en felles lest som all oppdragsforskning følger? Dersom man opplever at bestemte problemer dukker opp, er de da avhengige av spesielle oppdragsgivere eller spesielle faglige vinklinger eller innretninger? Mener forskerne at faglige standarder kommer i konflikt med bruksorienteringen i oppdragsforskningen? For å få et første innblikk i slike spørsmål har vi gjennomført delvis strukturerte samtaler med forskere samlet i fem ulike grupper. Dette materialet har gitt oss innsikt i erfaringer og synspunkter på oppdragsforskning slik de fortoner seg fra aktørenes ståsted. I tillegg har innsikten fra gruppesamtalene fungert som grunnlag ved utarbeidelsen av en spørreundersøkelse.

Kapittelet innledes med en presentasjon av metode og utvalg. Flere av erfaringene som formidles i dette kapittelet viser at oppdragsforskningen slik den foregår i Norge i dag kan ha forskningsetisk problematiske sider. Strukturen i resten av kapittel 4 tar utgangspunkt i ulike dimensjoner knyttet til oppdragsforskning. Først ser vi nærmere på hvordan forskerne generelt oppfatter oppdragsforskning. Vi vil deretter gå inn på hvordan kvaliteten på forskningen kan påvirkes av for eksempel institusjonelle forhold, finansieringssituasjon, oppdragsgivers forventninger og forskernes egen vurdering av sin kompetanse. I tillegg vil vi vise hvordan forskerne møter utfordringer i forbindelse med formidlingen av forskningen de har utført. Til slutt i kapittelet spør vi hvordan forskerne ser på oppdragsforskningens samfunnsmessige nytteverdi.

4.1.1 *Bruk av fokusgrupper*

Fokusgrupper ble utviklet som metode i 1940-årene, og har blitt benyttet i økende grad både akademisk og kommersielt siden 1960-70-tallet (Bloor et al. 2001). Hensikten med metoden er å få frem synspunkter og erfaringer som er vanskelig å kartlegge i for eksempel spørreundersøkelser. Selv om dataene fra fokusgrupper gjerne er ustrukturerte, vil ofte mindre klare sammenhenger komme frem (Bloor et al. 2001). Dynamikken i fokusgruppeintervjuer er vanskelig å gjengi, i og med at helheten av samtalen er noe langt mer

enn de individuelle enkeltbidragene. Fokusgrupper fungerer best i kombinasjon med andre metoder. I vårt arbeid har vi valgt å kombinere fokusgrupper med en kvantitativ spørreundersøkelse.

Beslutningen om å foreta gruppesamtalene tidlig i studien, henger sammen med ønsket om å være mest mulig lyttende til forskernes oppfatninger av oppdragsforskning. Samtaler med forskere kan gi et annet bilde enn det som er tilgjengelig gjennom foreliggende litteratur om emnet. I fokusgrupper kan man dra vekslers på gruppedynamikken, ved at deltakerne stiller hverandre spørsmål og utfyller hverandres utsagn. Til forskjell fra et intervju, hvor spørsmål og svar er det sentrale, er fokusgrupper bygget på interaksjon i gruppen basert på innledende innspill fra den eller de som leder fokusgruppen. Vår erfaring tyder på at deltakerne i våre fokusgrupper diskuterte emner som ikke ville kommet opp verken gjennom regulære intervjuer eller i spørreundersøkelser.

Uttalelser fra fokusgrupper kan i noen tilfeller være uklare. Dette gir en usikkerhet i data-materialet som man må ta høyde for i de innsiktene man sitter med i etterkant av å ha analysert materialet. Ønsket om å sammenligne innsiktene fra de ulike fokusgruppene kan øke usikkerheten. Gruppene diskuterte noenlunde de samme temaene, men la ulik vekt på hvert tema. I tillegg hadde deltakerne ulik fagbakgrunn og kom fra ulike typer institusjoner, noe som setter uttalelsene fra de ulike gruppene i forskjellige kontekster. For å redusere noe av den eventuelle usikkerheten har vi tilstrebet å vise konteksten mest mulig eksplisitt, slik at de ulike utsagnene i høyest mulig grad representeres i teksten slik de fremstod i gruppesamtalene. Vi mener at fokusgruppemetoden har gitt oss et mer fullstendig bilde av hvordan oppdragsforskningen fungerer i praksis.

4.2 Utvalg av deltakere

Vi valgte deltakere ut fra de dimensjonene man i utgangspunktet kan se som sentrale for oppdragsforskningens vilkår i Norge: type institusjon og fagområde. I tillegg har de ulike deltakerne erfaring fra ulike oppdragsgivere. I gruppesamtalene er universitet, høyskoler og forskningsinstitutter representert. Videre er fagområdene medisin, samfunnsfag, humaniora, naturvitenskap og teknologi representert i samtalene. Deltakerne representerer forskningsinstitusjoner som har en viss geografisk spredning.

Rekruttering av mulige deltakere var en møysommelig prosess. Dette kan ha flere årsaker. Et inntrykk vi sitter igjen med er at forskere som forsker på oppdrag er travle. Det var mange som ytret interesse, men så var deltakelse umulig på grunn av timeplanen.

Noen forskere syntes mindre motiverte for å diskutere forskningsetikk. Til tross for at vi tilstrebet lik kjønnsrepresentasjon klarte vi bare å rekruttere to kvinnelige forskere med erfaring fra oppdragsforskning. En årsak til at det var vanskelig å få tak i kvinnelige deltakere, var vårt ønske om å rekruttere forskere som har noen års erfaring med oppdragsforskning. Det synes som om det ikke er så mange kvinnelige forskere ved institusjonene, og at de som er der ikke har så lang fartstid som mange av mennene. Femten forskere deltok i fem forskjellige gruppesamtaler, og det var mellom to og fire deltakere i hver samtale. Dette er et lavt antall deltakere; det vanlige antall deltakere anslås i litteratur om fokusgruppemetoden til mellom fire og tolv. Vi opplevde likevel at det oppstod selvgående samtaler mellom deltakerne i tillegg til at antallet gav deltakerne større mulighet til å komme til orde. Minst to representanter fra De forskningsetiske komiteer deltok i hver samtale for å kunne oppfylle rollen som såkalt moderator ¹ og ta notater parallelt.

To av gruppesamtalene ble gjennomført med deltakere fra forskjellige institusjoner. I to grupper var kun ett institutt representert. Hensikten med å ha flere institusjoner representert var å få et komparativt og bredt inntrykk av erfaringer hos forskerne. Der hvor kun én institusjon var representert, ble fremstillingene av erfaringene mer utdypet, men ikke debattert på samme måte som i de førstnevnte gruppene. Dermed var utbyttet av gruppedynamikken større i de gruppene hvor flere institusjoner var samlet på en gang. Vi opplevde imidlertid at det er viktig at deltakerne har en viss felles plattform når det gjelder erfaringer. Dette gir dem større mulighet til å stille hverandre relevante spørsmål og sammenligne med sin egen situasjon. I den ene gruppen hvor flere institusjoner var representert, hadde en av deltakerne (deltaker D7) en nokså forskjellig erfaringsbakgrunn fra de andre, blant annet når det gjaldt type oppdragsgiver. Dette gjorde at vedkommende ikke deltok i samme grad som de andre deltakerne i deler av samtalen.

4.2.1 Gjennomføring

Samtalene tok utgangspunkt i forskningsprosessen, og deltakerne ble bedt om å beskrive sine erfaringer med både initiering, gjennomføring og formidling av forskning utført på oppdrag. I de fleste gruppene var det lite behov for å trekke frem de ulike undertemaene som vi hadde forberedt i tilfelle samtaleaktiviteten skulle bli lav. Vi som representerte komiteene ledet diskusjonen, men vi forsøkte å være bevisste på at deltakerne skulle ha rom til å komme med sine synspunkter og også ha en dialog seg imellom. Vi kom med oppfølgingsspørsmål og innspill som kunne drive diskusjonen videre. Dette var i mange

¹ En moderator skal i hovedsak sørge for at samtalen mellom deltakerne i en fokusgruppe er fokusert på det tema som er gitt og i tillegg la deltakerne uttrykke meninger og for eksempel tvil. Utover dette skal moderator ta liten kontroll over hvordan samtalen forløper (Gibbs1997).

tilfeller ikke nødvendig, i den forstand at deltakerne selv ledet diskusjonen videre. Det er imidlertid viktig for oss å reflektere over den innvirkningen vi kan ha hatt på deltakerne. De som leder fokusgrupper skal sørge for at ulike synspunkter og oppfatninger kommer frem uten noen form for press eller ønske om konsensus om standpunkter i gruppen (Krueger 1988). Vi har tilstrebet dette ved i begynnelsen av hver fokusgruppe å understreke at deltakernes oppfatninger av oppdragsforskning var det sentrale temaet, og at våre spørsmål kun var å betrakte som hjelpende og ikke styrende for diskusjonen. Vi representerte De nasjonale forskningsetiske komiteer, noe som i seg selv ville kunne legge føringer på deltakelsen og på oppfatninger om hvordan tema skulle behandles. Det er med andre ord flere faktorer som kan ha påvirket deltakerne. Vi mener likevel at det er stor sannsynlighet for at gruppedeltakerne gav uttrykk for sine reelle meninger, basert på den grad av selvgående aktivitet og gruppedynamikk som fant sted i fokusgruppene.

Fokusgruppene vi gjennomførte varte fra halvannen til tre timer. Noen anbefaler at fokusgrupper ikke bør vare i lenger enn halvannen time (McNamara 1999). Deltakerne i fokusgruppene våre hadde god mulighet til å diskutere ulike erfaringer grundig, da vi hadde et lavt antall deltakere i hver gruppe og relativt lange sesjoner.

For å gi samtalen en viss struktur tok vi utgangspunkt i forskningsprosessens gang med de tre fasene initiering, gjennomføring og formidling. Vi oppfordret deltakerne til fritt å fortelle om sine erfaringer, der disse punktene var ment som knagger diskusjonen kunne henge på. Innledningsvis ble deltakerne bedt om å fortelle om sin oppfatning av oppdragsforskning både relatert til egen erfaring og mer generelt. I gruppesamtalene benyttet vi oss av ulike tekniske hjelpemidler. Nøkkel punkter for diskusjon ble enten vist som power-point presentasjon på bærbar datamaskin eller på lysark via prosjektor. Samtalene ble tatt opp på bånd ved hjelp av mini-disc-spiller og transkribert i sin helhet. Transkripsjon av samtalen er en viktig del av fokusgruppetoden, for å få oversikt over hvordan samtalen forløp. Det var for eksempel interessant å legge merke til hvordan store deler av samtalen forløp uten av vi som moderatorer kunne høres på båndet overhodet. Deltakerne stilte hverandre spørsmål og protesterte hvis de var uenige i hverandres utsagn. De trakk uoppfordret paralleller til sine egne erfaringer og kom med nye innspill til samtalen. En av fordelene ved fokusgruppetoden er at skjulte sammenhenger kommer frem. I et par av samtalen, hvor praten i utgangspunktet var nokså forretningsmessig, kunne vi tydelig merke at deltakerne ble varme i trøya etter hvert. Det kom frem synspunkter og eksemplifiseringer som etter vår oppfatning ikke ville kommet frem i en normal intervjusituasjon.

Samtalene er bortimot helhetlig transkribert, med unntak for enkelte samtalers innledning eller avslutning hvor samtalen ikke var riktig i gang eller avsluttet, og hvor det som ble

sagt hadde mindre relevans. Når vi lenger ned i dette kapittelet refererer funnene, har vi konsentrert oss om de temaene som ble mest poengtert i samtalen. Vi har vært mest opptatt av de sider av oppdragsforskningen som har betenkelige sider knyttet til forskningens normer. Deltakernes negative erfaringer kan dermed ha kommet noe mer i fokus enn de positive.

Kapittel 4 kan leses på to måter. For det første gir det en rekke utsnitt av ulike forskeres erfaringer fra og synspunkter på oppdragsforskning. I tillegg gir kapittelet noe av grunnlaget for å se nærmere på i hvilken grad ulike forskningsetiske normer ivaretas av forskere, institusjoner og mekanismer som påvirker finansiering, temavalg og gjennomføring av forskningsoppdrag.

I neste avsnitt presenterer vi kort de ulike gruppene med hensyn til fagbakgrunn, antall deltakere og erfaring. I hoveddelen av kapittelet vil vi vise hva forskerne var opptatt av og har erfart, ut fra hva de har sagt i gruppesamtalene.

4.2.2 Om de ulike fokusgruppene

Gruppe 1 ble gjennomført i Oslo med fire deltakere fra forskningsinstitutter som forsker på samfunnsvitenskapelige og humanistiske temaer. To kvinner og to menn deltok. Det var to statsvitere, en sosialøkonom og en arkeolog i denne gruppen. Deltakerne hadde mest erfaring med policyrelevant oppdragsforskning, men de hadde også noe erfaring med næringslivs- relevant forskning.

Gruppe 2 ble avholdt i Trondheim med tre deltakere som hadde erfaring fra medisinsk forskning. To av deltakerne hadde tilknytning til universitetet, hvorav den ene var knyttet til et eksternt institutt. Disse deltakerne hadde størst erfaring med forskning på oppdrag fra farmasiindustrien. Den tredje deltakeren drev forskning innen psykologi. Denne personen hadde mest befatning med forskning initiert av offentlige oppdragsgivere.

Gruppe 3 ble gjennomført på et forskningsinstitutt utenfor Oslo. To representanter fra det aktuelle instituttet deltok, en cand. agric og en sivilingeniør. Det var opprinnelig meningen at ytterligere en eller to personer fra en annen avdeling skulle delta, men disse uteble på grunn av tidsproblemer. Deltakerne hadde erfaring med både policyrelevant og næringslivsrelevant oppdragsforskning. I tillegg var en stor del av forskningen finansiert av programmidler. Forskningen ved instituttet er hovedsakelig av tverrfaglig art.

Gruppe 4 ble avholdt i Oslo på et forskningsinstitutt for naturvitenskapelig forskning, hvor deltakerne hadde mest erfaring med offentlige oppdragsgivere. Det var tre deltakere

i samtalen, og deres faglige bakgrunn var matematikk, oseanografi og geofysikk. De beskrev størsteparten av forskningsaktiviteten sin som anvendt forskning.

Gruppe 5 ble gjennomført på en høyskole hvor deltakerne hadde naturvitenskapelig bakgrunn. Det var tre deltakere i gruppen. Fagene som var representert i samtalen var mikrobiologi, biokjemi og tekniske fag ².

I denne rapporten spør vi hvilke faktorer som kan være av betydning for om et forskningsoppdrag gjennomføres på en forskningsetisk tilfredsstillende måte. I det følgende vil vi diskutere noen hovedpåstander som kom frem i de fem gruppeintervjuene. Dette gir oss ikke innsikt i hvorvidt forskningen de aktuelle forskerne bedriver er forskningsetisk forsvarlig, men kan snarere bidra til at vi ser hva oppdragsforskning kan bestå i, og hjelpe oss å identifisere hvilke sider ved oppdragsforskning som kan oppleves som problematiske.

4.2.3 "Oppdragsforskning er først og fremst kunnskap en har betalt for"

Deltakerne i gruppesamtalene knyttet sine oppfatninger om oppdragsforskning til sin egen aktivitet og erfaring som forskere. De ulike forskerne grep til dels tak i ulike dimensjoner av begrepet oppdragsforskning, fra økonomiske sider til hvilke aktører som kan være involvert. I seg selv gjenspeiler dette at oppdragsforskning er et vidt begrep med mange mulige innfallsvinkler. Forskerne i fokusgruppene kom med uttalelser om oppdragsforskning som synes å vise en gruppe med flere erfaringer som skiller dem fra hverandre enn som samler dem. Dette inntrykket kan delvis forklares gjennom at vi i de ulike fokusgruppene søkte å få innblikk i ulike typer oppdragsforskning og dermed bevisst rekrutterte etter ulike kvaliteter. Det er likevel en nyttig innsikt at vi sitter igjen med en bekreftelse på at forskere som forsker på oppdrag i Norge opplever mange ulike arbeids- og forskningsforhold.

En samfunnsvitenskapelig forsker med tilknytning til et institutt uten grunnbevilgning uttalte: *Oppdragsforskning er først og fremst kunnskap en har betalt for (...) slik som oppdragsforskning brukes så omfatter det både det man i andre sammenhenger kaller forskning og utredning* (D2:1). For denne forskeren syntes finansieringsaspektet å være sen-

² De fem fokusgruppene bestod av: Samtale I med D1 kvinne, samfunnsfag, D2 mann, samfunnsfag, D3 mann, samfunnsfag, D4 kvinne, humaniora; Samtale II med D5 mann, medisin, D6 mann, medisin, D7 mann, medisin/samfunnsfag; Samtale III med D8 mann, sivilingeniør, D9 mann, cand.agric.; Samtale IV med D10 mann, matematikk, D11 mann, oseanografi, D12 mann, geofysikk; Samtale V med D13 mann, biokjemi, D14 mann, mikrobiologi, og D15 mann, tekniske fag.

tralt for å karakterisere oppdragsforskning. En forsker med naturvitenskapelig bakgrunn karakteriserte oppdragsforskning ved å skille denne type forskning fra grunnforskning: *Man må kunne skille mellom grunnforskning og oppdragsforskning og sette et skille der* (D10:4). En av hans kolleger syntes enig: *Det jeg tenker på med grunnforskning er forståelsen av grunnleggende fysiske prosesser. Hvorfor ting skjer er grunnforskning. (...) Innenfor EU vil de gjerne ha noen som kan hjelpe til med å gi råd til for eksempel byråkratene, det er oppdragsforskning synes jeg* (D11:4). En av samfunnsviterne mente imidlertid ikke at det går et klart skille mellom oppdragsforskning og grunnforskning: *For meg så har oppdragsforskning spent fra å omfatte helt konkrete problemstillinger til relativt frie midler og det veldig grunnforskningsorienterte* (D3:1). Han mente at denne spennvidden i oppdragsforskning har sammenheng med at instituttsektoren i Norge er stor, og at man som forsker ved et institutt gjerne forsker på samme type problemstillinger som universitetsforskere i andre land. Som vi ser er både finansiering og ulike typer problemstillinger relevante for å karakterisere hva forskerne ser på som oppdragsforskning. Ut fra dette kan vi si at bruken av begrepet oppdragsforskning vil variere i forhold til spesifikke settinger.

Det er ikke bare avgrensingen av begrepet oppdragsforskning som forteller noe om forskernes oppfatning av oppdragsforskning. En av forskerne som arbeider innen høyskolesektoren beskrev hvilken rolle oppdragsforskning bør spille ved denne type forskningsinstitusjon: *Min motivasjon for å ta oppdragsforskning er for å styrke fagområdet, kjøpe apparatur, stå fritt økonomisk, skulle jeg være avhengig av instituttets pengebenge kunne jeg knapt tatt toget til Oslo. Så det er bakgrunnen for at jeg synes det er interessant med oppdragsforskning, for å styrke fagområdet, men da må det gå tilbake til fagområdet og ikke forsvinne i det store sluket. Men samtidig så mener jeg at oppdrag bør være sideordnet, oppdrag er ofte veldig spesifikke, og det kan være interessant hvis du har en basisforskning som går, og så har du enkelte knoppskytninger (...), men hvis du har oppdragsforskningen som det basale, da ville jeg ha store problemer. Hvis vi kan ha en grunnforskning som er forskerstyrt som ligger i bunn og kan ta oppdragsforskning, da kan det være veldig positivt* (D15:4). Her blir det pekt på hvordan oppdragsforskning kan fungere positivt hvis den begrenses til en slags birolle, samtidig som denne forskeren understreket at forskerstyrt grunnforskning må være hovedbyggesteinen i institusjonens forskningssatsing.

Forskningen er i større grad enn tidligere en del av samfunnet og har flere typer involverte aktører (Gibbons et al. 1994). Dette gjelder på samfunnsnivå, det vil si at flere engasjerer seg i forskningen, men det gjelder også konkret for utførelsen av gitte forskningsprosjekter. I oppdragsforskning ser man gjerne for seg to typer aktører, nemlig forskere

og oppdragsgivere. Dette er i enkelte tilfeller en forenkling av virkeligheten. En av forskerne beskrev: *Vi har flere forskjellige aktører som vi forholder oss til, noen som initierer, noen som betaler forskningen og noen som er de faktiske brukerne* (D9:8). Ett mulig eksempel denne forskeren beskrev, er at en institusjon har et ønske om å gjennomføre et forskningsprosjekt som for eksempel kommunene skal bruke eller kan ha nytte av, men at denne institusjonen ikke har råd til å finansiere forskningen og at et departement derfor finansierer den. I slike tilfeller blir det både rent praktisk flere å forholde seg til, samtidig som det er flere aktører som potensielt kan påvirke forskningen. Ulike forskningsinstitusjoner kan også sies å spille forskjellige roller i forskningen. I en av fokusgruppene beskrev en av forskerne sin egen forskningsinstitusjon som et nisjeinstitutt, med få oppdragsgivere innenfor et nokså avgrenset fagfelt, i motsetning til andre forskningsinstitusjoner som beveger seg innenfor større områder (D3:8). Ifølge en forsker i en av de andre fokusgruppene kan noen forskningsinstitutter karakteriseres som departementale institutter. Dette kan muligens sammenlignes med det den forrige forskeren omtalte som nisjeinstitutter. Departementale forskningsinstitutter driver ikke vanlig oppdragsforskning, men har på grunn av fagområde særskilte institusjonelle forankringer og oppgaver i forhold til kunnskapsproduksjon. Ifølge denne forskeren kan det være begrensinger knyttet til en slik organisering. Forskeren fortalte: *(...) jeg har noen ganske interessante erfaringer her fordi vi faktisk har opplevd et par ganger at disse departementale instituttene har vært glade når det har kommet noen kritiske perspektiver og innspill fra vår organisasjon (...) interessant at vi som oppdragsforskningsinstitutt kan si noe, det blir en noe karikert verden hvis perspektivet her er at det er 'oppdragsforskningsinstitutt-verdenen' som er problematisk i forhold til uavhengighet [når vi har] opplevd at de som skulle sitte midt i smørøyet ber oss om å levere de kritiske bidragene* (D8:2). Vi kan dermed si at forskningsinstituttene har ulike typer oppdragsgivere og ulikt fokus i sine prosjektporteføljer. Spørsmålet er om visse fagområder og organisasjonstilknytninger betyr noe for hvilken grad av frihet som gjelder for forskningen som utføres ved forskningsinstitusjonene. Som vi skal se lenger ute i kapitlet, har noen av forskerne erfart at enkelte oppdragsgivere, særlig i offentlig sektor, har forsøkt å påvirke blant annet formidlingen av forskningen (D9:3). Såkalte nisjeinstitutter eller departementale forskningsinstitusjoner kan tenkes å være mer utsatt for slik påvirkning enn forskningsinstitusjoner som ikke har langvarige forhold til visse deler av forvaltningen.

Norges forskningsråd ble flere ganger trukket inn i gruppesamtalene. Som vi så i kapittel 2, er det ulike oppfatninger av om forskning generert gjennom Forskningsrådet faller innenfor en definisjon av oppdragsforskning. Det kan imidlertid være nyttig å ta med synspunktene på Forskningsrådet som en kontrast til vanlig oppdragsforskning. Erfaringer med Forskningsrådet ble i hovedsak trukket frem av forskerne da initierings-

fasen av forskningsprosjekter ble diskutert. Som en av forskerne sa: *Når det gjelder programforskning så er problemene i forkant, mens ved den ordinære oppdragsforskningen er det avhengig av resultatene* (D3:3). To hovedmomenter kom frem. For det første brukte flere av forskerne mye tid på å skrive søknader til Forskningsrådet om penger. Dette kan sees som et finansieringsproblem i den forstand at økonomien til en del forskningsinstitusjoner er slik at de er veldig avhengige av for eksempel programmidler fordi grunnbevilgningene er blitt mindre (Maus 2001:57). For det andre følte forskerne at de ikke har mulighet til å skrive søknader som reflekterer deres reelle forskningsinteresse. Flere av forskerne oppfattet det som en viktigere prioritering fra Forskningsrådet å presentere de 'riktige' begrepene og tilnærmingene. Dette ble omtalt som tilpasninger til 'politisk korrekthet' og 'tåkelegging' av, fra forskernes side, klare målsetninger. Som en kontrast til programforskning, deriblant såkalte strategiske instituttprogrammer, uttalte en av deltakerne; (...) *oppdragene har vært mye mer utviklende for meg som forsker* (D1:2). Det ble ytret frustrasjon fra en av forskerne vedrørende hvor mye ressurser man bruker på å knytte seg opp til programmer, som man har erfart blir evaluert etter kriterier som er vanskelig å få tak på (D9:10–11). Betydningen av å kjenne noen er omtalt som et sentralt problem, noe følgende uttalelse kan indikere: (...) *jeg har jo selv vært medlem av programstyret og vet at det svært ofte er en prosess der vi fordeler midler til de som er medlemmer og så ser vi hvor mye det er igjen (...) vi sitter jo sånn og tenker: er det noen i programstyret jeg kjenner, og hvis ikke er det ofte slik at min anbefaling er å ikke søke eller sende noen skisser i det hele tatt*(D15:10–11).

Når forskerne skal referere sine egne erfaringer fra oppdragsforskning, legger de naturlig nok vekt på ulike aspekter som i stor grad synes å reflektere settingen de selv befinner seg i. Forskere ved institutter som i stor grad er avhengige av oppdragsforskning, kan være mindre opptatt av skillet mellom forskning og utredning fordi begge typer etterspørres uten klar differensiering fra kundene. En som forsker innen det naturvitenskapelige fagområdet, kan oppfatte et klart skille mellom oppdragsforskning og grunnforskning på grunnlag av hva slags type prosjekter som gjerne finansieres av såkalte eksterne midler. Selv om det kan være flere andre forhold som påvirker forskernes oppfatning av oppdragsforskning, virker det som om både finansieringsforhold og fagområde kan bidra til å forme oppfatningene.

4.3 Om frihet og hjelpeløshet

Forskerne har ulike erfaringer angående hvordan og av hvem temaene for forskningen deres blir formulert. Det viser seg at måten forskningsoppleggene kommer i stand på

spenner fra avklarte og ferdig definerte opplegg til tilnærmet forskerinitierte prosjekter. Det synes som om forskerne ser muligheten til å påvirke slike opplegg i sammenheng med hvilken grad av frihet de har som forskere.

En av deltakerne, selv samfunnsviter, sa følgende: *Jeg tror kanskje at oppdragsforskning innen samfunnsfag og humaniora er litt friere enn annen oppdragsforskning* (D1:2). Deltakeren sier videre at friheten synes å være mer begrenset i forskning som er relatert til medisin og odontologi. Noen av uttalelsene i gruppesamtalen med de medisinske forskerne støtter dette. (...) *protokoller lages i utlandet og man kan stadig dra til seg en flik av disse studiene* (D5:5). Protokoller er beskrivelser av forskningsopplegget som skal følges i de enkelte forskningsprosjektene. Hvis protokollene lages i utlandet og foreligger ferdige idet eventuelt norske medisinske forskere søker på disse, sier det seg selv at de har nokså liten innvirkning på forskningsopplegget. Medisinerne omtalte seg selv som datainnsamlere. En av deltakerne ytret følgende: (...) *vi er veldig hjelpeløse når det gjelder protokollskriving, de kjenner ikke til etiske komiteer og lignende. Som forsker prøver man å finne deler av prosjektene som passer ens eget interessefelt* (D6:3). Uttalelsene gir inntrykk av at forskerne er lite tilfredse med denne måten å utføre forskning på. Men det finnes mekanismer som likevel gjør det attraktivt for forskerne å delta i slike ferdig designede opplegg. Et begrep om 'competitive inclusion' innebærer en form for incentiver for leger som arbeider med innsamling av forskningsdata. Hvis man samler inn mer enn kvoten sin, kan man få belønning i form av økonomiske goder. En av forskerne mente imidlertid at dette kunne få etiske implikasjoner fordi incentivet medfører et press på at prosjekter skal gjennomføres raskt. Ifølge en av deltakerne er det imidlertid en utvikling i gang innen medisinsk forskning hvor det er muligheter til å bli med på såkalte 'fase-to-studier'³, hvor forskerne har mer å tilføre og står friere. I tillegg er det mulig, som en av disse deltakerne uttrykker det, å forsøke å få til overskudd i enkelte av forskningsopdragene; midler som kan brukes på egenbestemt forskning. De samfunnsvitenskapelige forskerne synes imidlertid å ha mulighet til å påvirke prosjektene i større grad enn i oppdragsforskning innen medisin. Det er sjelden at noen potensielle oppdragsgivere tilbyr et ferdig avgrenset og klart forskningsopplegg. I langt de fleste tilfellene er forskerne selv involvert på en eller annen måte i å påvirke utformingen av forskningsprosjektet. Det kan dreie seg om alt fra egeninitierte prosjekter hvor man tilbyr prosjektet til potensielle finansierer, til søknader i anbudprosesser.

³ I medisinsk forskning deler man inn forskningsstudier i fase 1, 2 og 3. Fase-én-studier er ofte grunnforskning, i fase to avholder man ofte enkelte forsøk med pasienter. I fase tre studier utfører man studier av store grupper av pasienter.

4.4 "Forskere blander sammen fag og politikk"

Sammenblandingen mellom fag og politikk ble tatt opp som tema i flere av gruppesamtalene. Forskerne finner flere sider av skillet mellom fag og politikk problematisk. Forskningen har sider som kan ha politiske konsekvenser, og som gjør at den i noen tilfeller kan tas til inntekt for oppdragsgiver eller andre interessegrupper.

Politisk korrekthet ble nevnt som en viktig faktor når forskerne vurderer mulige forskningsoppdrag. En av forskerne hevdet at man som forsker kan risikere å bli utstøtt hvis man sier noe som faller utenfor det som anses å være den politisk korrekte holdningen (D2:8). Den samme forskeren mente at det innen enkelte temaer, som for eksempel tobakksforskning, eksisterer en slags meningsterror. En av de andre forskerne i gruppesamtalen fortalte et konkret eksempel som refererte til nettopp dette: *Vi fikk akkurat inn et oppdrag på instituttet vårt relatert til tobakksindustrien hvor noen forskere ikke ville være med, de vil ikke ha sitt navn forbundet med tobakksindustrien for da vil deres ry som forskere bli ødelagt. For institusjonen kan det bety at man ikke lenger ville kunne få oppdrag fra for eksempel FN institusjonene* (D1:8). Tobakksindustrien utgjør sannsynligvis en av de mer suspekte oppdragsgivere for mange forskere. Det er likevel ikke gitt at forskningen som denne industrien ber om, nødvendigvis er suspekt i seg selv. Frykten for å bli berørt av det politisk ukorrekte kan muligens forhindre muligheten for faglig utviklende forskningsoppdrag.

Sammenblanding av politikk og fag kan også sees fra en annen vinkel. Ved et av instituttene som var representert i fokusgruppene, er det en eksplisitt politikk å være åpen om det normative grunnlaget i forskningen som utføres der. Dette normative grunnlaget oppfattes av enkelte å være forbundet til venstresiden i norsk politikk og, viser det seg, brukbart som virkemiddel i håndtering av forskningsresultater som kommer fra denne institusjonen. En av forskerne fortalte: *Vi har fått kritikk en del ganger for at vi som forskere blander sammen fag og politikk (...) [ved et tilfelle] stemplet de [oppdragsgiverne] det som sammenblanding av fag og politikk og slik gjorde de det også til et slags ikke-eksisterende dokument* (D9:6). Med henvisning til at resultatene som ble presentert ikke var faglig rene, avviste oppdragsgiverne verdien av innsikten. Uten å gå nærmere inn i saken er det vanskelig å si noe om denne konklusjonen var godt fundert. Eksemplet sier imidlertid noe om hvordan man som oppdragsgiver kan vurdere og eventuelt avvise forskningsresultater. Institusjonens politiske ståsted hadde også, ifølge en av forskerne, blitt misbrukt som en slags alibifunksjon for oppdragsgiver, hvor det politiske ståstedet ble tatt til inntekt for oppdragsgivers troverdighet. Å være tydelig og bevisst omkring politiske verdier kan slik sies å medføre komplikasjoner på mer enn en måte. For i størst mulig

grad å unngå dette fremhevet en av forskerne hvor viktig det var å være bevisst på vitenskapelig metode, i tillegg til at man bør være godt orientert om hvilken kontekst forskningen foregår i.

En av forskerne i en annen fokusgruppe uttalte følgende om verdiladete og faglige aspekter i forskningen: *(...) når man prater og skriver vil det være ideologiske og etiske betraktninger som kommer inn uansett (...) det er bedre å klargjøre de føringer man har enn å late som man er uavhengig tror jeg* (D10:2). En annen forsker er enig i dette: *Det jeg føler som [et] problem når det gjelder å uttale seg overfor offentligheten, er når de spør (...) om en del faglige spørsmål som du kan svare helt greit på, men ofte vil de ønske å trekke dette over i ting som går utover ting som angår forskningen, og da synes jeg det er viktig å presisere når uttaler man seg om fakta, og når går man over til å snakke om personlige oppfatninger (...) jeg vil veldig gjerne være en premissleverandør, men ofte vil de be meg si noe mer, og det kan jeg også synse noe om, men da beveger jeg meg bort fra det faglige og da synes jeg det viktige er å markere det* (D15:15). Som vi var inne på i innledningen hevdes det at en av karakteristikkenes ved forskning i dagens samfunn er at skillet mellom fag og politikk blir mindre. Utsagnene i dette avsnittet kan tyde på at det er noe i denne tesen.

4.5 "Uproffe institusjoner fører til privat business"

Er det tilstrekkelig at forskeren eller forskerne som utfører oppdragsforskning har integritet og en kritisk holdning til forhold rundt forskningen for å imøtegå mulige forskningsetiske utfordringer? Eller er forskningsinstitusjonene nødt til å spille en aktiv rolle for å sikre forskningsetisk forsvarlig oppdragsforskning? Erfaringer som ble referert i fokusgruppene indikerer at forskere noen ganger verken har mulighet til eller ønsker å vurdere hvorvidt noe kan være problematisk.

Nedenfor følger noen konkrete eksempler på hvordan ordninger med svake institusjonelle funderinger er problematiske for forskere som driver med oppdragsforskning. En av forskerne i fokusgruppene snakket om 'svakheter i selve organisasjonen' (D13:5) som et sentralt problem. Vi viser først til noen utsagn som indikerer at noen institusjoner har et lite gjennomarbeidet system for oppdragsforskning, og at forskerne føler at de i liten grad møter forståelse for hva som ligger i forskningen og kostnadene det innebærer å utføre den. Deretter får vi noen eksempler på hvilke følger dette kan få for den praksisen som utføres ved en institusjon.

Det er et mål og et stadig økende krav til universiteter og høyskoler at de skal drive med oppdragsforskning. Dette understøttes både av offentlige utredninger og utsagn i fokusgruppene. Ifølge deltakerne i fokusgruppene synes det å være større grad av profesjonalitet i håndteringen av oppdragsforskning ved forskningsinstituttene enn ved universiteter og høyskoler. Dette gjelder for eksempel i forbindelse med kontrakter. Økt press på universiteter og høyskoler til å initiere eksternt finansiert forskning er ikke nødvendigvis ledsaget av en automatisert prosess for å tilpasse alle deler av forskningssystemet ved institusjonene. Forskerne som arbeider i universitets- og høyskolesektoren opplever for eksempel at det ikke bestandig er enkelt å profilere seg som et forskningsmiljø som påtar seg forskningsoppdrag, fordi institusjonens virksomhet ikke er bygget opp for det. Følgende utsagn illustrerer dette: (...) *det er en utbredt misforståelse i samfunnet som vi må bli kvitt, jeg får lønn fra staten for å utføre min jobb, som tar min arbeidstid, og hvis jeg får oppdrag, må jeg ansette mennesker som kan gjøre min jobb, så dagen er full uten at vi tar et eneste oppdrag(...)* (D13:6).

Fra offentlig sektor er misoppfatningen ifølge en av forskerne ikke bare den at forskerne er tilgjengelige i større grad enn de faktisk er, men også at det koster å etterspørre spesi-
fikk kunnskap. Forskeren utdypet dette: (...) *når det gjelder offentlige instanser, de er ikke klar over at de må betale, departementet tror noen ganger at de bare kan hente ut kunnskap herfra, bare fordi de har vært 'vårt' departement før, så kan de hente ut kunnskap(...)* *jeg har vært innkalt til et møte i departementet, og bedt om å gjøre en utredning, og jeg tror nok hvis jeg hadde reist meg på møtet og sagt 'hør nå her, jeg tilhører et universitetsmiljø og vil dere vite noe må dere betale oss 600 kroner per time', så tror jeg nok at de hadde blitt meget forbauset, det var en klar forventning om at jeg skulle gjøre en jobb* (D15:9).

Det er med andre ord flere typer press som møter disse forskerne. For det første skal de utføre sitt daglige arbeid, men samtidig være åpne for eksterne forskningsoppdrag. I tillegg må forskerne fungere som sine egne 'forhandlere' i forhold til de økonomiske sidene. *Vi har et problem med at byråkratiet ikke skjønner ting her, de kan utferdige noen sånne skjemaer, men når man skal ut i markedet for å selge seg selv, de ser ikke nyansene, vi skal prøve å få betalt inn nesten hele summen før oppdraget er begynt, før du har levert produktet, det gjør jo [institusjonen] aldri selv, de ber jo helst om utsettelse i to måneder for faktureringen, men når vi skal ha inn fra andre tror de det er veldig enkelt for forskerne å sitte å forhandle om å få inn halvparten av summen på forhånd* (D15:5). En annen beskrev noe lignende: (...) *når det gjelder oppdragsforskning og dels dette med brukerstyring har de ikke noen oppfølging, ut fra sånn som jeg har opplevd det, man bruker veldig mye av tiden sin på å organisere, følge opp, lage kontrakter, spesielt det, får*

ikke noe assistanse, får et skjema vi kan fylle ut og bruke, men ikke noen profesjonell hjelp på det feltet, på andre institutter kan det hende at de har det, men så vidt jeg vet har ikke vi det, og spør du da om å få litt hjelp da, sier de 'ring ned på et eller annet kontor' men de kan heller ikke egentlig hjelpe deg, så det er et stort problem (D14:3). Disse utsagnetne beskriver praktiske forhold rundt oppdragsforskningen ved en institusjon innen universitets- og høyskolesektoren. Noe av dette presset kunne muligens vært avhjulpet ved at forskningsinstitusjoner med forskere som opplever press slik det har vært beskrevet ovenfor, i større grad informerte potensielle oppdragsgivere om forskningsmuligheter, kostnader og andre sentrale punkter omkring forskningen.

En indikasjon på lite bevissthet omkring ekstern finansiering av forskning hos en forskningsinstitusjon kan være manglende differensiering mellom forskning av langsiktig art og forskning som grenser mot utredning. En av forskerne fortalte: *(...) hvis en bedrift som (...) sier at de har lyst til se det hele litt langsiktig, for eksempel vil plassere ut to stipendiater hos oss, hvis jeg bruker [ett privat forskningsinstituts rutiner] vil det koste [bedriften] 2,5 millioner hvert år, de er helt klin kokos hvis de gjør det, det må de aldri finne på. Selvfølgelig burde [denne bedriften] få lov til å sponse litt mer langsiktige og diffuse prosjekter fordi de har lyst til å være med i et felt, og det burde koste mye mindre, men det skjønner ikke våre ledere, de skjønner ingenting. Hvis jeg får et oppdrag og skal skrive en utredning har jeg ingen problemer med å fakturere like mye som min advokat, men når det gjelder mer langsiktig satsing fra bedrifter, skjønner ikke byråkratene at dette er noe annet enn å teste fettinnhold på majones eller noe (D13:5).* Dette eksemplet viser at ulike typer ekstern finansiering av forskning ikke nødvendigvis kan sees under ett. Man bør kunne ta forskjellig pris fra oppdragsgivere alt etter hvilken verdi forskningen kan tilføre enten institusjonen eller samfunnet som helhet. Er innsikten av en snevrere eller mer kortsiktig art, vil man kunne forsvare en høyere pris på forskernes tjenester. Dette kan være en viktig distinksjon for universitets- og høyskolesektoren i lys av diskusjoner om kommersialisering av forskningen. I Bernt-utvalgets rapport (NOU 2001:11) presiseres det at man ved kommersialisering ved universiteter og høyskoler må unngå å svekke den langsiktige og grunnleggende forskningen.

En konsekvens av at institusjonen ikke har klare regler for hvordan ressurser skal brukes og dekkes inn, er at systemet kan 'utnyttes' av enkelte forskere. I en av fokusgruppene gav forskerne eksempler på dette: *Jeg har heller ikke sansen for at man driver privat business for mye, for da tar man jo fra instituttet sitt eget, og det er jo litt urettferdig overfor oss andre (D14:6).* En av de andre forskerne i den samme samtalen utdypet dette: *Det er faktisk et etisk problem og ikke et lite problem, jeg kan ikke gjøre mye uten å bruke [instituttets] infrastruktur, så jeg kan ikke tenke på å gjøre ting på kveldstid, (...) det er veldig mye*

hardware, og det er veldig mye dyre kjemikalier osv. og man vil jo uansett helst kombinere slike ting med forskning, men jeg vet jo at på [et navngitt institutt] hvor forskningen er mer papirbasert, for eksempel økonomene og sånn, er det jo veldig mange som tilhører de høyest lønnede (...) og nå tror dere jeg kanskje jeg er misunnelig, men jeg synes det er totalt forkastelig å være forsker på et universitet og så selger man sin kompetanse privat, det er helt feil, og det er mange som er uenige, skjønner jo at det frister og at lønningene kanskje ikke er så gode som de burde være hos noen (D13:6). Konklusjonen hans var følgende: Skal det bli oppdragsforskning på universitetene uten fare for uavhengigheten må universitetene styrkes på alle mulige måter, ledelse, økonomi, ordentlig bemanning - det er min kjeppest (D13:3) Terskelen for å ikke drive 'privat business' synes dermed å være fastlagt av forskernes egne normer for om det er i orden å ta i bruk institusjonens ressurser til egen vinning. En av de samfunnsvitenskapelige forskerne mener det er problematisk når forskerne ved universitetene blir såkalte 'kjøkkenbordskonsulenter' (D1:3) og utfører forskning. Hun forklarte: (...) jeg [synes det] er veldig uheldig, at folk på universitetet bruker tiden sin til dette, fordi universitetsforskeren er en del av universitetet, så det er enda verre at en enkeltperson gjør det enn at instituttet tok det og gjorde det (...) Man skal ikke betale ham for det i hvert fall, [det er] sikkert en samfunnsplikt at universitetsforskeren skal være nyttig, men jeg synes ikke han skal få betalt utenom sin vanlige lønn, (...) jeg tror at enkeltkonsulenter kan bidra til å forslumme universitetet totalt (D1:4). Men, som en av deltakerne sier, er det flere forskere som vil hevde at privat vinning utenom systemet er på sin plass på grunn av at dette systemet ikke er i stand til å yte forskerne en anstendig kompensasjon for sitt normale virke (D13:6).

Innen særskilte fagområder kan 'privat business' få konsekvenser med direkte følger for parter som ikke er involvert i selve forskningen. I fokusgruppen med de medisinske forskerne ble det satt spørsmålsteget ved at leger utfører forskning i sin arbeidstid, og i praksis kan ha mulighet til å ta ut dobbel lønn. Ifølge en av forskerne kan dette ha etiske implikasjoner i den forstand at pasientkøen vokser fordi man utfører oppdragsforskning i stedet for å behandle pasienter. De øvrige deltakerne i den samme samtalen så dilemmaet og var enige i at det er uheldig hvis det blir for mye oppdragsforskning (D5/D6/D7:5). Men bildet er ikke så entydig som det kan virke. Forskerne understreket at det også kommer en del gevinster ut av oppdragsforskningsprosjekter. Dette kan være i form av økonomisk tilskudd til institusjonen eller forskeren, kontakter, nettverk og møter (D5:6). Det er imidlertid uheldig hvis ordninger som den som er beskrevet ovenfor, er utbredt, og ikke en del av en forskningsstrategi. Hvis det stemmer at medisinsk forskning i Norge er så avhengig av legemiddelindustrien og oppdragsforskning som de medisinske forskerne vi snakket med ga uttrykk for, er det grunn til å undersøke nærmere hvilke fordeler og ulemper ulike ordninger har for forskere, pasienter og samfunnet for øvrig.

Erfaringene viser at forskere som forventes å utføre oppdragsforskning har behov for institusjoner som har gjennomtenkte systemer for denne type forskning. I tillegg har vi sett at det ikke bare er forskerne som har behov for beskyttelse. Forskningsinstitusjonene og mer generelle samfunnsinteresser kan bli pålagt ekstra byrder fordi enkelte forskere utnytter et system som ikke fungerer.

4.6 Å tekke oppdragsgiver

En av de innsigelsene som oftest dukker opp i forhold til oppdragsforskning er at forskerne lar seg påvirke av ønskene til oppdragsgiverne. Men hva betyr det å bli påvirket av oppdragsgiver? Er det negativt i alle tilfeller? Ut fra problemstillingen i denne rapporten er tillit til forskningen sentralt. Spørsmålet er om eventuell påvirkning medfører at tilliten til forskningen blir mindre. Påvirkning innebærer én som påvirker og én som blir påvirket. I tillegg antar vi at påvirkning kan forekomme i alle deler av forskningsprosessen. Det er først og fremst i formidlingsfasen at påvirkningen blir synlig, ved at for eksempel en sluttrapport blir holdt tilbake eller endret. Men også i initieringsfasen og i gjennomføringsfasen kan påvirkning foregå ved at oppdragsgiver bevisst eller ubevisst legger føringer på forskningen. I de følgende avsnittene ser vi på hvordan forskningen kan påvirkes på ulike måter.

Begrepet påvirkning sier ingenting om hvem som er den aktive parten i å påvirke eller bli påvirket. Som vi skal se nedenfor er det ifølge noen av forskerne vi har snakket med, ikke utelukkende slik at oppdragsgivere bevisst forsøker å påvirke, men at påvirkning likevel forekommer gjennom at forskeren vurderer hvilke forventninger som ligger hos oppdragsgiver. En av deltakerne med samfunnsvitenskapelig bakgrunn mente at oppdragsforskning kan oppfattes som problematisk nettopp på grunn av at det eksisterer et bånd mellom forsker og oppdragsgiver: *Det store problemet med oppdrag på bestilling er at oppdragsgiver forventer noe, legger press eller har noen ønsker. Han betaler jo for en vare og vil ha et produkt som er nyttig for han* (D2:5). Det synes altså som om denne forskeren i utgangspunktet mener det er grunn til å hevde at forskning utført på oppdrag har en slagside til fordel for oppdragsgiver nettopp på grunn av det forholdet som eksisterer mellom den eller de som utfører forskningen og de som ønsker den utført. I utsagnet ovenfor ligger det en slags differensiering mellom ulike grader av påvirkning mellom oppdragsgiver og forsker; 'forventer noe, legger press eller har noen ønsker'. En forventning kan oppfattes selv om den er 'passiv' og implisitt, mens det å legge press eller ha mer konkrete ønsker kan implisere aktiv påvirkning fra oppdragsgivers side. Det er imidlertid ikke sikkert at det er oppdragsgiver som står for presset. En av de samfunns-

vitenskapelige forskerne uttalte: *Jeg tror at problemet er et annet enn at oppdragsgivere prøver å styre resultatene. En større utfordring er selvsensur, mer eller mindre bevisst prøver man å tekkes arbeidsgiver, går på akkord litt mer enn man bør, for eksempel i sluttrapporten (...) en del forskere tekkes oppdragsgiver mer enn man bør* (D3:15). Forskerne kan dermed sies å selv definere hvilke forventninger oppdragsgiver har, og at de i tillegg kan oppfylle disse som en slags foranstaltning for å sikre sin egen stilling eller posisjon hos oppdragsgiver. En av de andre fulgte opp og fortalte om erfaringer fra sin egen institusjon, hvor det har hendt at man vil tekkes oppdragsgiver og dermed går for langt i konklusjonene (D4:16). En annen utdypet videre: *Man har en oppdragsgiver som forventer seg noen spesielle konklusjoner og dette er en utfordring for deg som forsker å takle, og i taklingen unngår de fleste juks, men det ligger fristelser i at man kan gå på akkord med seg selv, og dette har med hvilken kontekst det hele pakkes inn i, og mange små umerkelige valg som kan være til fordel for oppdragsgiver* (D2:16). Deltakeren mener at en av de største etiske utfordringene i oppdragsforskning er å ha selvkontroll, både på individuelt plan og i institusjonene. En av forskerne som arbeider i universitets- og høyskolesektoren mente følgende om årsaker til at man kan bli for avhengig: *(...) det som jeg synes er et viktig punkt er i hvilken grad man føler seg 'i lomma' (...) jeg vil ikke knytte meg for sterkt til en spesiell bedrift, nettopp for å opprettholde en uavhengighet, slik at jeg også kan ta oppdrag for en konkurrerende bedrift, det er viktig for meg at jeg ikke knytter meg sterkere til enn at en konkurrent komme til meg og be meg gjøre ett annet oppdrag* (D15:13). En av forskerne i den samme samtalen fortalte om erfaringer med dette: *Jeg har hatt en sånn sak, hvor det faktisk har blitt et prosjekt, hvor jeg fikk beskjed fra den ene parten om 'at vi blir bare med hvis den andre parten skvises ut', det var to bedrifter som støttet søknaden, det synes jeg var veldig ubehagelig, jeg gjorde det fordi jeg ville ha pengene, jeg ville skrive søknaden, men samtidig passet jeg da på at det ikke stod ikke noe i søknaden om bedriftene, jeg gav dem ingenting* (D13:13).

Hvis en bedrift eller institusjon ønsker å få utført forskning på et spesielt tema eller problemstilling er det forståelig at de ønsker å ha innvirkning på prosjektet. Referansegrupper og styringsgrupper er eksempler på kvalitetskontroll utført av oppdragsgiver. En av forskerne sa følgende om hvordan oppdragsgiver kan forvente at de skal være involvert i forskningsprosessen: *Ideelt tenker oppdragsgiver seg en hel rekke møter, styring gjennom grupper og så videre, men i praksis skjer det ofte at det ikke blir slik, de klarer ikke å etterleve dette og svært ofte har slike strukturer en tendens til å løpe ut i sanden* (D8:8). Slike grupper kan være til hjelp for forskerne i arbeidet, i den forstand at oppdragsgiveren kan bidra med informasjon som er relevant for forskningen. Men da må det som en av deltakerne sa: *[være] en del av metodikken i prosjektet, ikke som kontroll av resultater (...) departementet har fortsatt krav om å se rapporter, evalueringer,*

tilbakespill av og til, som vi synes ligger i grenselandet. Sist var det [slik at vi] måtte si at vi faktisk ville ha det slik, dette vil vi beholde. De forandrer og sier 'dette synes vi er uheldig' og noen ganger har vi måttet gi konsesjoner, det kan være tvil, men andre ganger har vi ikke villet og det har de akseptert. Det er det nærmeste vi kommer en slik styringsgruppe, at de er et slags redaksjonsråd for sluttrapporten, dette går på kontroll, men de må gi opp kontrollen med selve prosessen for de har ikke tid (D9:8,9) På spørsmål om det er bra å ha oppdragsgiver med i hele forskningsprosessen svarte en av de samfunnsvitenskapelige forskerne: (...) ofte er det en 'pain in the ass', sånne oppnevnte referansesegrupper er ofte pyton (...) generelt er det greit om de holder seg unna (D3:12). En av de andre forskerne fortalte at det kunne være problematisk å forholde seg til oppdragsgiver hvis denne består av for eksempel flere departementer og man som forsker må forholde seg til mange ulike interesser (D4:12).

Som vi ser av en av uttalelsene ovenfor er det ikke alltid gjennomførbart for oppdragsgivere å gjennomføre en fullstendig kvalitetskontroll. Men ofte er det slik at de gjennom for eksempel rapporteringer kan oppdage ting de er uenige i og eventuelt kommentere dette ut fra sin egen agenda. Spørsmålet er her om oppdragsgiver gjennom såkalt kvalitetssikring kan forsøke å påvirke på måter som ikke er forenlig med hvordan forskning bør gjennomføres for å kunne oppfattes som tilstrekkelig autonom. Forskere kan gjerne oppfatte ordninger som plagsomme eller forstyrrende uten at disse nødvendigvis kan betegnes som forskningsetisk betenkelige.

Ifølge flere av deltakerne i fokusgruppene har oppdragsgiverne påvirket eller forsøkt å påvirke forskere ved flere anledninger. Men det er grunn til å påpeke at påvirkning i seg selv ikke er problematisk. Generelt kan man også hevde at aktører i en relasjon nødvendigvis vil ha et eksisterende påvirkningsforhold seg imellom. Men det kan også være grunn til å se nærmere på bevisste forsøk på å knytte forskerne nærmere til oppdragsgiver. Metoder for å skape sosiale bånd mellom oppdragsgiver og forsker ble diskutert i gruppesamtalen med de medisinske forskerne. En funksjon som eksisterer hos flere av farmasiselskapene er såkalte 'external relations officers'. En av deltakerne sa: (...) *det er pussig hvordan det alltid er markedsavdelingen som inviterer til disse møtene, det er ikke den medisinske avdelingen i firmaet og det sier jo litt om hensikten med å invitere (D5:10).* En av de andre deltakerne kan ikke se noe stort problem i at man blir såkalt 'kjøpt' gjennom å bli sendt på kongress av et legemiddelfirma (D7:11). En annen kommenterer: *Man tenker at legene ikke lar seg påvirke, men likevel ser man jo på salgskurvene når han har vært ute og reist (...)* (D5:11). Det er ikke enkelt å peke nøyaktig på hvilke påvirkninger som kan være problematiske. Påvirkningen kan slik vi har sett ovenfor for eksempel forekomme i sammenheng med hvordan forskningen legges opp eller i

tilknytning til formidling av forskningsresultater. Men forskernes erfaringer viser at påvirkningen varierer med ulike oppdragsgivere. Som en av deltakerne fortalte: *Ulike oppdragsgivere har ulik innstilling til oppfølging. Verdensbanken (IBRD) følger opp veldig aktivt (...) konkret feedback på slides og lignende, men det er ok for de er flinke, men så har vi Utenriksdepartementet, det eneste de gjør er å møte opp på lanseringen, så det er så forskjellig* (D1:13). I dette utsagnet ble begrepet 'oppfølging' brukt, noe som kan tolkes som en form for påvirkning. Men her er det brukt som et positivt element, som en kontrast til passivitet hos en annen oppdragsgiver. Dette tyder på at man ikke bør ha en endimensjonal oppfatning av begrepet påvirkning. På spørsmål om hvordan oppdragsgiver er til stede i gjennomføringsfasen av forskningsoppdraget, sa en av de samfunnsvitenskapelige deltakerne: *Dette avhenger av type prosjekt og type oppdragsgiver, så det varierer* (D3:12). Ifølge den samme deltakeren er det noen ganger bra om oppdragsgiverne er engasjert i forskningen gjennom for eksempel referansegrupper, men generelt er det greit om de holder seg unna (D3:12). Det ble ikke presisert om det i begrepet 'bra' ble siktet til den personlige arbeidsprosessen, eller om deltakeren tenkte på den faglige kvaliteten på forskningen. En av de andre deltakerne sa eksplisitt at han syntes det er et dårlig tegn om oppdragsgiverne holder seg unna i gjennomføringen av forskningen (D2:13). Det er noen generaliseringer med hensyn til påvirkningsforhold som ikke stemmer ifølge enkelte av deltakerne. Oppfatningen om at de oppdragsgiverne som primært er interessert i profittthensyn, er de mest problematiske når det gjelder påvirkning, stemmer ifølge forskernes erfaringer ikke. En av deltakerne mente snarere tvert imot at de som drives av profittthensyn ofte har langsiktige interesser i markedet og dermed er tjent med at forskning initiert av dem skal være renhårig (D2:12). Ved et institutt opplevde forskerne at Samferdselsdepartementet og Luftfartsverket som oppdragsgivere ved ett tilfelle forsøkte å stoppe publiseringen av en forskningsrapport. Forskerne ved instituttet publiserte likevel, og en av deltakerne omtalte erfaringen slik i gruppesamtalen: *(...) jeg må si at noen av de tyngste prosessene i forhold til dette [publisering] har vi opplevd med det offentlige, dette henger jo sammen med at det offentlige er en viktig oppdragsgiver, men de prosessene som har hatt denne karakteren har altså vært problematiske i forhold til det offentlige, ikke det private. Hele brevvekslingen med Luftfartsverket og Samferdselsdepartementet ble stemplet ikke offentlig* (D9:3).

Påvirkning kan også sees mer indirekte. Allerede før forskningen settes i gang kan oppdragsgiver sørge for at premissene for forskningen, underminerer forskernes muligheter til å ha et kritisk blikk på temaet som skal undersøkes. En av samfunnsviterne beskrev oppdragsforskning som går ut på å evaluere allerede igangsatte tiltak. Slike forskningsoppdrag kan ifølge denne deltakeren ha etiske implikasjoner fordi den som har initiert forskningsoppdraget er den samme aktøren som skal evalueres, og som også har satt i

gang det aktuelle tiltaket. Det hender at oppdragsgiver bestiller en såkalt prosessevaluering i stedet for en effektevaluering, som ifølge denne forskeren er mye mindre forpliktende. Som forsker har han i slike situasjoner opplevd å bli tildelt en rolle som 'medspiller', ikke en som skulle evaluere noe på en så nøytral måte som mulig. Forskeren forklarte videre at mye av årsaken til det uheldige i denne situasjonen, er at de som bestiller evalueringen ofte er veldig engasjerte i det de holder på med og at det dermed er personlige interesser inne i bildet. Forskeren hevdet at en annen organisering av hvem som bestiller for eksempel evalueringer vil kunne gi en situasjon hvor; (...) *de etiske problemene kanskje ikke ville være av en slik art som vi opplever i dag* (D3:5).

4.7 "Skvising av oppdrag og av arbeidstid"

I en av samtalen ble det diskutert hvorvidt økonomisk press kan medføre at forskerne og institusjonene tar på seg forskningsoppdrag som ikke er i samsvar med kompetanse og realistiske tidsplaner for gjennomføring av forskningen. En av deltakerne beskriver situasjonen på følgende måte; (...) *man trenger sysselsetting og det kan fort bli et dilemma i forhold til hvor mye man kan skvise oppdraget* (D3:6). Det er noe uklart nøyaktig hva som ligger i å 'skvise' et oppdrag i dette utsagnet, men selv om 'skvisingen' sikter til økonomisk inntjening, vil det kunne få følger for den forskningen som utføres. En annen beskrev hvordan man kan bli fristet til å legge inn anbud i konkurranser for å 'fylle opp' behovet for forskningsprosjekter, på tross av at man ikke har nødvendig kompetanse (D1:7). Det foregår med andre ord 'skvising' av forskningsoppdrag med hensyn til kompetanse, ifølge disse informantene. En følge av at forskerne tar på seg forskningsoppdrag som ikke er i samsvar med den kompetansen de har, er at oppdraget går utover sine tidsrammer. Dette behøver ikke å være merkbart for oppdragsgiver i den forstand at forskerne arbeider utenfor ordinær arbeidstid. Flere av forskerne i fokusgruppene hadde erfaring med å jobbe mer enn den tiden som opprinnelig var avsatt til prosjektet. Som en av deltakerne beskrev det; (...) *går det i dass så jobber folk mye gratis, det er klart det* (D3:7). Dette indikerer at forskerne i enkelte tilfeller er utsatt for nokså stort press. I utgangspunktet er det press for å fylle opp prosjektporteføljene ved de ulike forskningsinstitusjonene, men særlig press ved levering hvis det viser seg at prosjektet ikke hadde en god nok balanse mellom faglige krav og økonomiske rammer. Sammenhengen mellom slikt press og forskningsetisk relevans av forholdene er muligens ikke sterk. Men det synes som om flere av forskerne føler at dette presset kan gå utover arbeidet de utfører. En av forskerne ved en utdanningsinstitusjon sa: *Jeg tror det hadde vært mye bedre om universitetet hadde drevet oppdragsforskning ut fra en sterk posisjon. Problemet er at vi er så fattige, vi må si ja til alt og jeg tror det foregår en del prosjekter hvor vi ikke er kompetente nok, at vi burde si til en sånn bedrift 'gå heller dit', men det gjør vi jo ikke, vi*

har ikke råd til det (D13:1). Den finansielle situasjonen synes således å presse forskerne og forskningsinstitusjonene til å ta på seg forskningsoppdrag de ellers ikke ville ha gjennomført, selv om kompetansen for å gjennomføre forskningen ikke er tilstrekkelig.

4.8 "Forskningsresultater havner i skuffen"

Publisering og offentliggjøring av forskningsresultater var et sentralt punkt i forhold til forskningsetikk for mange av forskerne vi snakket med. Det viste seg at flere av forskerne hadde opplevd at forskningsresultater blir 'puttet i skuffen' på ulike måter. Dette oppfattes imidlertid ikke entydig som negativt, noen ganger er det ifølge forskerne forståelig og uproblematisk. Ved andre tilfeller medfører ønsker fra oppdragsgiver vedrørende håndtering eller presentasjon av resultatene frustrasjoner hos forskerne.

I en del tilfeller synes forskerne det er uproblematisk at oppdragsgiver ønsker å utsette offentliggjøring av resultater. Særlig i offentlige institusjoner synes det ikke å være uvanlig å måtte la forskningsresultater bli evaluert av ulike instanser innad, før de kan bli offentliggjort (D2:10). En av deltakerne kom med et konkret eksempel fra et forskningsprosjekt hvor oppdragsgiveren, et departement, vurderte at det på grunn av politiske hensyn ville være uheldig hvis kunnskapen kom ut (D1:10). Forskeren som refererte til saken så ingen problemer med utsettelse av offentliggjøring, mens en av de andre deltakerne i denne samtalen hadde en klar mening om å holde tilbake resultater: *Mitt inntrykk er at i den grad det kommer slike ønsker så ligger det illegitime interesser bak, man vil ikke at sannheten skal komme frem* (D3:10). En av forskerne i denne samtalen syntes ikke det er av avgjørende karakter at alle forskningsresultater som kommer fra oppdragsforskning skal offentliggjøres. Selv om resultatene ikke blir gjort kjent, vil oppdragsgiver selv kunne gjennomgå en slags læringsprosess. Selv om det i en ideell verden ville være fint om alle forskningsresultater offentliggjøres, bør man spørre seg om hva som er alternativet. Hvis alle forskere krever full offentliggjøring til enhver tid, er det mulig at en del potensielle oppdragsgivere ville la være å initiere forskning (D2:11). Dette var et synspunkt som de andre i den samme gruppesamtalen hadde liten forståelse for. En av de andre i gruppen refererte til en sak hvor ulike påstander om uheldige politiske koblinger ble fremsatt mot et forskningsinstitutt. I denne saken var det ifølge denne deltakeren en fordel at instituttet har som prinsipp at alle forskningsresultater skal offentliggjøres (D1:10). Hvis oppdragsgiver kun offentliggjør deler av forskningsresultatene, vil saken stille seg i et annet lys ifølge deltakeren, som ikke nødvendigvis synes det er påkrevd med offentliggjøring i alle tilfeller. Oppmerksomhet i for eksempel media, vil nødvendigvis gi et skjevt bilde av forskningen hvis bare halvparten av resultatene blir 'synlige' (D2:11).

Retten til å publisere er viktig for de fleste av deltakerne vi har hatt i fokusgruppene. Men det er ikke alltid forskerne eller institusjonen de representerer står på kravet om at dette skal skje umiddelbart etter at forskningsprosjektet er avsluttet. Som en av forskerne uttalte: *Det kan hende vi venter en stund, ofte har [oppdragsgiverne] behov for en del interne prosesser* (D9:3).

De medisinske forskerne gav flere eksempler som handlet om etiske problemer i formidlingsfasen av forskningsresultatene. I diskusjonen kom det frem at farmasiselskapene ofte er uvillige til å publisere negative resultater, det vil si forskningsresultater som indikerer at visse legemidler ikke har den ønskede effekten (D5:7). Som en av forskerne beskrev: *Konflikten oppstår når du skal tolke dataene dine (...) helt åpenbart at det er farmasiselskapet som bestemmer omkring publisering og hvem som skal kunne sette navnet sitt på publikasjonen, [jeg har hatt] en del tøffe runder med oppdragsgivere, den tøffeste var for noen år tilbake hvor jeg hadde en del data jeg aldri fikk ut av den farmasøytiske industrien fordi de skulle bearbeides mer, men egentlig var det fordi resultatene ikke passet dem. Så var det sommerferie og en vikar sendte dataene, jeg meldte det til en kongress, men selskapet sørget for at dette innlegget ble trukket, kongressapparatet kontaktet meg og lot meg likevel holde innlegget og jeg publiserte det senere, men ble svartelistet i ti år av dette firmaet, så ble jeg tatt til nåde igjen, og nå er jeg i samme situasjon en gang til, de vil ikke gi meg dataene* (D5:7). En av de andre medisinske forskerne har erfaringer med at oppdragsgiver har hatt diskusjoner om tolkningen av forskningsmaterialet. Forskeren beskrev dette på følgende måte: *(...) det er klart at de vil jo tøy pennen langt, og det er jo aldri hyggelig, det har jeg opplevd to ganger (...) de [oppdragsgiverne] overdrev betydningen i positiv retning, det var ikke hold i det rett og slett, det var ubehagelig (...)det endte jo opp med kompromiss der og den [tolkningen av materialet] ble nokså ullen* (D6:7). En av de andre forskerne var enig og tilføyde: *en sånn prosess vil ofte havne i et kompromiss, det er greit nok, men jeg vil føle at jeg har siste ord* (D5:8).

Det er altså flere ting som forskerne kan oppleve som problematiske og ubehagelige. For det første kan det være et problem for forskeren å få tilgang til rådata fra forskningen vedkommende har utført. For det andre er det et problem at medisinske forskere kan oppleve press i forhold til hvordan de skal tolke forskningsresultatene. I tillegg synes det som om farmasiselskapene ønsker å styre hvordan forskningsresultater skal offentliggjøres. En ordning som flere farmasiselskaper benytter seg av er såkalte 'medical writers'. Dette er personer som ikke har vært med på å gjennomføre studien selv, og som gjerne er basert i andre land enn det forskningen er utført i, som får utlevert rådata og som skriver vitenskapelige artikler om forskningsresultatene basert på disse dataene. Det betyr at de som har utført forskningen, i liten eller ingen grad får bidra til analysen av det vitenskapelige

materialet. En av forskerne beskrev et tilfelle hvor det var blitt benyttet en 'medical writer': *Gjorde en veldig krevende studie på barn og vi fikk veldig bra data, vi skulle ha publikasjonsmøte i København og to fra firmaet [farmasiselskapet] kom med en ferdig publikasjon med rådata, førsteforfatteren var ikke til stede og det viste seg å være en fyr fra Langtvekkistan, det ble skikkelig bråk, det ville vi ikke ha (...) vi fikk ham avsatt* (D6:8). I dette tilfellet var det åpenbart mulig for de involverte forskerne å imøtegå farmasiselskapets ordning. Begrepet 'medical writers' virket godt kjent av deltakerne i denne fokusgruppen, noe som indikerer at det er en praksis som følges. Et annet element som indikerer at farmasiselskapene vil ha kontroll med hvordan publiseringen foregår, er at de vil se artiklene før de blir sendt til fagfellevurdering. De medisinske forskerne var til dels veldig konkrete med tanke på mekanismer som kunne avhjelpe en del av de identifiserte etiske problemene. En av forskerne ønsker at for eksempel etiske komiteer skal lage en slags 'publikasjonsrettledning' hvor man angir en del retningslinjer for publisering av forskningsresultater (D6:7). En av de andre medisinerne mener man bør kreve at det rundt hvert forskningsprosjekt finnes en uavhengig komité som har tilgang til rådata og som forplikter seg til å sørge for publisering innen rimelig tid (D5:7).

Forskerne med naturvitenskapelig bakgrunn uttrykker at de ikke har hatt problemer med publiseringsfasen, for eksempel med sensurering eller lignende fra oppdragsgivers side (D12 /D10:8-9).

(...) det er veldig viktig at forskeren har en veldig klar holdning, har tenkt godt igjennom om hvilken holdning man skal ha overfor oppdragsgiver, slik at man i gåseøyne 'ikke kommer i lommen' på oppdragsgiver, at man markerer at man står fritt og at dette markeres i kontrakter og alt mulig, om man kan publisere resultatene etterpå (D15:4). *Jeg kan godt gjøre et lite enkeltoppdrag hvor det er mer perifere ting som taes opp ikke blir publisert, men og ha det som vanlig det er helt utenkelig....vil selvfølgelig publisere. Det må være avtalt i kontrakten på forhånd hvis det ikke skal publiseres, men det ville være på helt spesielle ting* (D15:16).

Det ligger en legalisme i dagens universitetssystem som fungerer som en bremse mot å gå med på slike ting, og det er at det eneste vi får merittering gjennom er publisering, så de fleste av oss ville ikke være interesserte i oppdragsforskning hvor vi ikke fikk lov til å publisere, det er en slags liten sikkerhet som ligger i systemet, det er en slags ubevisst..., men den ligger der (D13:16).

Press eller påvirkning forekommer, men det er ikke enkelt å trekke klare slutninger om hvordan dette skjer, om det er intendert fra oppdragsgivers side eller om det får følger

som kan karakteriseres som problematiske i forskningsetisk sammenheng. Men enkelte av de konkrete eksemplene vi har fått referert fra noen av forskerne i fokusgruppene indikerer at noen former for påvirkning eller forsøk på påvirkning vanskelig kan anses å være i overensstemmelse med det vi oppfatter som grensene for forskernes autonomi. Oppdragsgivere som ønsker å kontrollere resultatene bør ikke ha mulighet til for eksempel å redigere deler av sluttrapporten (jf. D9:8-9).

En annen tendens i utsagnene er oppfatningen av at oppdragsgivere fra offentlig sektor er mer tilbøyelige til å 'presse' enn oppdragsgivere fra privat sektor. Forskernes 'internalisering' av forventninger fra oppdragsgiver kan indikere avhengigheten de føler overfor oppdragsgivere. Mange forskere arbeider ved institusjoner som i stor grad er avhengige av ekstern finansiering, noe som muligens øker behovet forskerne har for nettopp å 'tekkes' de som sørger for finansieringen.

4.9 Vagt om kontrakter og evalueringer

Kontrakter var noe deltakerne bare unntaksvis brakte uoppfordret på bane i samtale, men ifølge de fleste av deltakerne i gruppesamtalene er det vanlig med kontrakter. Det er imidlertid ikke alle som har standardkontrakter (D11/D12:7). Det som ble nevnt om kontrakter var: Kontrakter regulerer det økonomiske forholdet mellom partene, detaljer om hva forskerinstitutionen lover og hva oppdragsgiver forplikter seg til og hva som eventuelt skjer hvis betingelsene ikke oppfylles. I følge en av deltakerne som arbeider ved et samfunnsvitenskapelig forskningsinstitutt (D1:12) dekkes det faglige av vedlagte prosjektdokumenter.

Evaluering som forskeren deltar i skjer så godt som aldri, ifølge en av samfunnsviterne tilknyttet et forskningsinstitutt (D3:14). En av de andre samfunnsviterne har erfaring med at institusjonen hvor hun er tilknyttet, har gjennomført brukerundersøkelser rettet mot oppdragsgivere og evalueringer foretatt av Norges forskningsråd. (D1:14). En av deltakerne henviste til sin institusjon, hvor man i de fleste prosjekter gjennomfører interne evalueringer (D2:14). En annen deltaker påpekte at mange forskere godt kunne tenke seg å gjennomføre evalueringer av forskningsprosjektene (D4:14), noe de andre i den samme gruppen var enige i, men mente var urealistisk i noe annet enn en uformell form på grunn av tidspress. Som en av deltakerne ytret: *Vi har ikke tid og ressurser til det rett og slett, til å drive institusjonalisert etterpåklokskap, man bruker jo erfaringene man har likevel og uformelt vet man jo dette* (D3:14).

4.10 Oppdragsforskningens rolle i samfunnet

I fokusgruppene ble det ved flere anledninger diskutert hvilken rolle oppdragsforskning har og bør ha i samfunnet. Nytteperspektivet er ofte sentralt i diskusjoner om oppdragsforskning. I dette avsnittet ser vi på hvordan forskerne oppfatter oppdragsforskningens rolle i samfunnet.

En av forskerne uttalte seg om hvordan han oppfatter at man ser på forskning i Norge: (...) *samfunnet tror at forskning er bortkastet hvis vi ikke har et patent innen ett år (...)* (D13:1). I denne sammenhengen er nyttig forskning noe som leder frem til en patent på en løsning eller et produkt. Den samme forskeren forklarte videre at norske politikere er altfor opptatt av inntjening på forskning og ikke ser hva forskning kan bidra med i seg selv. Det er med andre ord flere verdier som kan komme ut av forskning, men en del av dem kan bli mindre synlige fordi man anlegger en for snever definisjon av begrepet nytte. For å se nytten av en del forskning må man for eksempel være villig til å legge an et lengre tidsperspektiv.

En av samfunnsviterne gikk nærmere inn på hvordan ulike oppgaver innen forskning bør være fordelt. For å få til såkalte 'kvantesprang' innen forskningen, må det være et samarbeid mellom grunnforskningen og den anvendte forskningen. Oppdragsforskningen spiller også en rolle i dette, ifølge denne forskeren. Han konkretiserer med en tanke ironi: (...) *i dette samfunnsmessige samarbeidet så er det greit å si at de som er flinkest til å holde på med utvikling av metode og teori, de kan arbeide på universitetene, mens vi andre som ikke er fullt så skarpe i hjernene våre, vi kan drive med oppdragsforskning* (D2:4). Den samme deltakeren mente at en ulempe med at forskere fritt holder på med det de selv ønsker, er at det muligens ikke er noen som har bruk for det forskeren holder på med. Dette ble støttet av en av forskerne med bakgrunn fra humaniora. Hun uttalte seg på følgende måte om oppdragsforskning: *Man blir tvunget til å bruke kunnskapen slik at den ikke blir liggende som en slags død kunnskap* (D4:1) og forklarer videre at penge-mangel føles som et problem, men at nettopp knapphet på ressurser kan skape kreativitet og nye løsninger. En av forskerne med naturvitenskapelig bakgrunn sa: *Det fine med oppdragsforskning er at den er målrettet og er styrt, (...) jeg synes det er en drivkraft å ha klare mål* (D12:1). Dette syntes ikke udelt å være oppfatningen til en av de medisinske forskerne vi snakket med. Vedkommende uttalte: *Oppdragsforskning bidrar ikke så mye til intellektuell utvikling* (D6:4). Den samme forskeren uttalte imidlertid også: (...) *skal ikke bare behandle pasienter; men forske og utvikle også, bra oppdragsforskning er veldig viktig* (D6:5).

Det er tydeligvis forskjell på 'bra' oppdragsforskning og annen oppdragsforskning som utføres. Det er med andre ord et potensial i oppdragsforskning som til tider ikke utnyttes. Oppdragsforskning må være av en viss kvalitet for å oppfylle forventningen om nytte og bruk. En av de andre medisinske forskerne beskrev hvordan han gjennom mange år har vært helt avhengig av forskningsmidler fra farmasiindustrien, og hvordan han må tilstrebe overskudd i oppdragene han tar på seg for å få mulighet til å forske på det han virkelig vil. Han beskrev det som en lite ideell måte å arbeide på, men så lenge ikke det offentlige tilbyr oppdrag, er det vanskelig å komme seg ut av avhengighetsforholdet til industrien (D5:2).

En av forskerne ved et av forskningsinstituttene trakk frem at det ikke er lett å få til alle typer kunnskap ved instituttet. Han forklarte: (...) *jeg synes ikke det er bare godt å være på en institusjon som dette. Hverdagen er ganske tøff, å måtte krige, en del kunnskap som er vanskelig å produsere her, [for eksempel kunnskap] som krever lang tid, vi må jo slåss for å få langsiktige prosjekter i ro og mak. Det har vært en hard kamp for å produsere artikler (...)* (D9:12). Denne erfaringen er muligens et utslag av at det eksisterer en type arbeidsfordeling mellom kunnskapsprodusentene i Norge. Det kan, som denne forskeren gir uttrykk for, føles frustrerende når man har et behov for en faglig utvikling og fordypning som kanskje ofte bare er mulig i forskningsprosjekter som går over en viss tid.

Når det gjelder muligheten til å skrive artikler i tilknytninger til forskningsprosjekter, knytter det seg også et annet spørsmål. Er forskningens nytte tilfredsstillende utnyttet idet "produktet" er levert til oppdragsgiver? Som omtalt tidligere i rapporten er fagfelle vurdering i tidsskrifter en sentral kilde for kvalitetssikring av forskningen. I et fagperspektiv vil man kunne tenke seg at tilbakemelding kun fra oppdragsgiver vil være snevrere enn tilbakemelding forskeren får fra for eksempel et internasjonalt tidsskrift. Ett aspekt som påpekes er altså langsiktige prosjekter, og man kan diskutere om det er dette som skal være forskningsinstituttens oppgave. Et annet aspekt er om den forskningen som faktisk blir utført, blir godt nok gjennomarbeidet, i den forstand at forskerne får tid til å se på hva som har vært det faglige utbyttet av arbeidet, og ikke bare nytten isolert til det behovet oppdragsgiver har.

En av forskerne ved et forskningsinstitutt pekte på at oppdragsgiverne ofte kun er interessert i produktet de har bestilt: *[Oppdragsgiverne] er ikke så interesserte i de mer vitenskapelige funderingene og eventuelt videreutviklingen av dette.* (D12:6). Universiteter og høyskoler har, i alle fall tradisjonelt sett, vært de forskningsinstitusjonene som skal forske langsiktig. En av forskerne som selv er tilknyttet en høyskole, problematiserer presset på at universitets- og høyskolesektoren skal drive mer med oppdragsforskning: *Det er*

igjen dette med oppdragsforskning på et sted som dette [høgskole], det har ingen ting å gjøre her (...) skal vi selge kunnskap, så må vi jo ha denne kunnskapen, og det er det folk som Kristin Clemet har en tendens til å glemme, at man faktisk må ha noenting å selge, og det er dyrt og kostbart og interessant med grunnleggende forskning (D13:12). En av forskerne ved den samme institusjonen kommenterte samme tema: *(...) når skal vi ha tid til å få tak i ny kunnskap? Man kan renne fullstendig tom for kunnskap, man kan da drive med dobbeltarbeid, jobbe vanlig om dagen men i tillegg om kvelden også skaffe seg ny kunnskap uten lønn...* (D14:3). Det urimelige i denne arbeidssituasjonen bør være nokså åpenbart. Oppdragsforskning behøver ikke nødvendigvis å være såkalt kortsiktig, men den finansieres av oppdragsgivere som ofte ikke har mulighet til å se forskningen de bestiller i et lengre perspektiv. Som enkelte av forskerne vi har snakket med uttrykker det, er liten tid til fordypning et problem som finnes både ved forskningsinstitutter og i universitets- og høgskolesektoren. Her er spørsmålet om oppdragsforskning, slik den fungerer i samfunnet nå, bør ta større plass enn den allerede gjør? Slik man kan forstå forskerne ovenfor, er det ikke oppdragsforskningen i seg selv som er problemet, men at det blir for mye av den i forhold til forskning som for eksempel gir større mulighet til faglig fordypning. Man bør være på vakt i forhold til hvordan man fordeler arbeidet med å oppnå de ulike formene for nytte som identifiseres i samfunnet. Det synes som om det trengs en større bevisstgjøring omkring hva som kan være nyttig. Dette ser vi nærmere på i avsnittet under.

4.11 "Oppdragsforskning – nyttig for hvem?"

Tema for forskningen er et konkret anliggende i forhold til nytten forskningen gir. I oppdragsforskning bestemmer oppdragsgiver ofte hva det skal forskes på. Avhengig av blant annet type oppdragsgiver, vil perspektivet på hva som er nyttig, være forskjellig. En av deltakerne, som er forsker et regionalt basert forskningsinstitutt forklarte at deres legitimitetsgrunnlag hovedsakelig er nedfelt som oppfyllelsen av regional nytte. I dette ligger for eksempel hvor mange lokale bedrifter som er involvert i prosjekter (D9:13). I gruppen med medisinske forskerne ble det uttrykt kritikk mot misforholdet som eksisterer mellom forskning på medikamenter og andre typer behandling. *For det første er ikke piller ti ganger så viktig som annen behandling – disse 700 millionene til forskning gjøres som erstatninger til brukbare medisiner på grunn av inntjeningsøymed. Denne skjevheten bør man gjøre noe med* (D5:3). Den farmasøytiske industrien har, som andre private bedrifter, som mål å tjene penger. Ulempen er at hvis de som hovedaktør innen medisinsk forskning kun anlegger dette nytteperspektivet, vil annen nytte, for eksempel helsebehov for utsatte grupper i samfunnet, kunne bli underminert. Ett eksempel som kan knyttes til

dette er en anekdote som en av forskerne fortalte. På 50-tallet eksisterte det en type antibiotika som er blitt lite brukt de siste årene på grunn av at nye erstatningsmedikamenter er blitt utviklet. Forskeren i fokusgruppen fant, etter undersøkelser han gjennomførte, ut at det gamle medikamentet viste seg å være like bra som de nye. Den eneste forskjellen på det nye og det gamle var ifølge forskeren at de moderne medikamentene lå langt høyere i pris. Fordi hans forskning var gjennomført utenom et stort markedsapparat, har dette gamle middelet kun fått en renessanse lokalt der hvor forskeren virker i Norge (D6:11). En av de medisinske forskerne mener etiske problemstillinger i forhold til oppdragsforskning bør settes i sammenheng med hva vi velger å forske på. Men hvem er vi i denne sammenhengen? I samfunnet er det mange ulike aktører. Pressgrupper kan sørge for at forskningen konsentrerer seg om deres interessefelt, et eksempel forskeren nevnte er menn med hjerte- og karsykdommer (D5:12). Sett fra én synsvinkel vil man kunne si at nye, men likevel 'gamle' medikamenter, påfører samfunnet og den enkelte pasient unødige utgifter. På den annen side synes den medisinske forskningen i Norge å være avhengig av at farmasiindustrien initierer forskning. Mange vil mene at det ville være urimelig å pålegge kommersielle bedrifter nytteperspektiver som går utover inntjening og bedriftens beste. Ifølge en av de medisinske forskerne er det viktig at det offentlige kommer mer på banen med midler til uavhengig forskning for å bøte på de skjevheter som oppdragsforskningen kan føre til (D5:11-12). En av de andre deltakerne i den samme samtalen understreket at man i større grad må ta utgangspunkt i pasientens behov i det man forsker på. Disse uttalelsene peker på oppfatninger om misforhold mellom hva forskningen innen medisin i Norge bidrar med, og hva den bør bidra med. En av deltakerne setter dette misforholdet i sammenheng med det han kaller utopien om det smerte- og lidelsesløse samfunn hvor medikamentene skal bøte på problemene (D7:12). En annen av deltakerne setter spørsmålsteget ved begrepet nyttig: *Nyttig for hvem? Nyttig for pasienten tenker man ofte her i Norge. I Sverige er det annerledes, der har man sin egen industri – de tenker nytte for sektoren også . Vi ønsker oss en norsk farmasøytisk industri* (D5:3). Dominansen den internasjonale oppdragsforskningen har innen norsk medisinsk forskning har dermed ikke bare uheldige virkninger for gruppen av pasienter, men også for mer næringsrelaterte hensyn, ifølge de medisinske forskerne. En av forskerne mener dette kan ha sammenheng med en redsel for sammenblanding av penger og forskning (D7:4). En av de andre mente at dette også hadde noe å gjøre med innstillingen til klinikere og sykepleiere, som muligens føler at det er lettere å knytte seg til forskningsopplegg som blir 'servert' av pilleselskapene, enn å organisere forskningsopplegg sammen med for eksempel teknologer.

Ulike typer målsetninger for forskning som igangsettes er uttrykk for forskjellige nytteperspektiver. Ifølge noen av forskerne er offentlige oppdragsgivere ofte mer opptatt av

symbolfunksjonen forskningen kan ha, enn private oppdragsgivere. Som en av forskerne beskrev: (...) *i det offentlige, når du kommer med resultater, sier de 'å, ja, setter et kryss, ferdig, prosjekt gjennomført, bra!'*, i bedriftene er man ikke så interessert i at man starter prosjekter, der er det heller 'søren, må vi bruke penger på sånt dilldall,' [det er en] mye større avhengighet av resultater (D9:5). En av forskerne med naturvitenskapelig bakgrunn kom med følgende utsagn om private oppdragsgivere: (...) *offshoreselskapene for ti-tyve år siden (...) måtte utføre forskning [for å få konsesjoner] og strødde om seg med forskningspenger. Den tiden er forbi nå, de er ute etter resultater de kan bruke, mye mer renhårig det, man vet hva de er ute etter, de vil ha opp oljen og gassen billigst mulig* (D11:5). Nytteperspektivet kan ifølge disse utsagnene være forskjellig etter hvem som etterspør kunnskapen i de ulike tilfellene.

4.12 Konklusjon

Hva er det generelle inntrykket av oppdragsforskning i Norge, basert på det lille utsnittet vi har skaffet oss gjennom fokusgruppene? Først og fremst synes det som om oppdragsforskning omfatter mange ulike former for organisering av forskning. Noen forskere forholder seg for eksempel kun til et fåtall av oppdragsgivere over lengre tid. Andre forskere arbeider med en rekke forskjellige oppdragsgivere. Mangfoldet i hva oppdragsforskning er, medfører at det er vanskelig å entydig identifisere hva som eventuelt truer forskningsetiske normer i oppdragsforskningen. Et utgangspunkt for å identifisere uheldige trekk ved oppdragsforskning må være å se på de spesielle forholdene rundt ulike typer av initiering, gjennomføring og formidling, ulike typer oppdragsgivere og andre variable aspekter innen oppdragsforskning.

Forskernes overordnede opplevelse av oppdragsforskning syntes ikke negativ. Det virket ikke som om noe ønske om 'fri forskning' i stedet for oppdragsforskning lå implisitt i utsagnene de kom med. Oppdragsforskning i seg selv er altså ikke 'et onde'. Snarere kom det til uttrykk at oppdragsforskning kan være veldig tilfredsstillende gitt de riktige omstendighetene. Uttalelsene om negative sider presiserte i stor grad ulike trekk omkring oppdragsforskningen som forskerne var kritiske til og som de mente vanskeliggjorde deres arbeid som forskere.

Tillit til forskning blir ofte knyttet til om kunnskapen er fremkommet uten bindinger til særskilte interesser eller aktører. Ut fra det forskerne uttalte i fokusgruppene hender det at oppdragsgivere forsøker å påvirke, samtidig som forskerne kan være mer eller mindre åpne for påvirkning. I mange tilfeller vil det være helt naturlig og legitimt at oppdragsgi-

ver kommer med innspill til forskningen som utføres. På den annen side viste forskerne vi snakket med til eksempler hvor påvirkningen synes å gå utover det som er forsknings-etisk forsvarlig. Flere av forskerne i fokusgruppene trakk frem forhold i forbindelse med offentliggjøring og formidling av forskningsresultater med det offentlige som oppdragsgiver som problematisk. Bindinger behøver imidlertid ikke alltid være drevet frem av oppdragsgiver. Selvsensur og behovet for å 'tekkes' oppdragsgiver nevnes som en viktig utfordring av en av forskerne i fokusgruppene. Spørsmålet er om større oppmerksomhet og bevissthet om selvkontroll er tilstrekkelig for å unngå at det blir gjort 'små umerkelige valg' til fordel for oppdragsgivers interesser.

Forskere fra universiteter og høyskoler påpekte problemer med et lite profesjonelt apparat rundt oppdragsforskningen. Dette gir seg utslag i utnyttelse av institusjonenes infrastruktur til fordel for enkelte forskeres egeninteresse. Det kan diskuteres om dette er problematisk i forhold til universiteters og høyskolars samfunnsoppdrag. Hoveddelen av budsjettene deres utgjøres av grunnbevilgninger (Maus 2001: 43). Sett i lys av forventninger til universitetene og høyskolene med hensyn til økt kommersialisering av forskningen, er det problematisk at det tilsynelatende finnes lite profesjonalitet i disse organisasjonene vedrørende håndtering av oppdragsforskning. Dette kan ha både institusjonelle, faglige og økonomiske følger. Forskerne kan komme i tidsklemmer når det både forventes at de skal utføre eksterne forskningsoppdrag, samtidig som de skal oppfylle sin regulære forskning. Lite gjennomtenkte rutiner for forhandlinger om forskningsoppdrag med potensielle oppdragsgivere kan gi økonomiske følger i form av dårlig dekning for faktiske utgifter og lignende.

Et spesielt viktig anliggende for kvalitetssikring av forskning ligger i muligheten for allmennheten til å få innblikk i utført forskning. Formidling og åpenhet er derfor sentralt. Ulike erfaringer fra forskerne i fokusgruppene tyder på at åpenheten i enkelte tilfeller står i fare for å bli skadelidende. Det finnes eksempler som viser at forskerne er villige til å inngå kompromisser når det gjelder tidspunkt og form for formidling. Noen ganger kan dette rettferdiggjøres av at det er snakk om store økonomiske investeringer som kan settes i fare på grunn av konkurransehensyn. Hvis det derimot dreier seg om å finne det politisk 'riktige' øyeblikk for offentliggjøring av forskningsresultater, kan det muligens være større grunn til å sette spørsmålsteget ved legitimiteten av utsettelse av formidlingen av resultatene.

Er sammenblanding av fag og politikk problematisk for forskningen? I så fall: For hvem er dette et problem? Vi har sett at forskerne i fokusgruppene eksemplifiserer at det politiske blir brukt både til å avvise og til å omfavne forskning. Oppfatningen om at forsk-

ningen skal være nøytral stemples som naiv, men forskning kan også betegnes som mer eller mindre nøytral. Såkalte 'nisjeinstitutter' som er knyttet opp til særskilte oppdragsgivere, for eksempel departementer eller direktorater, oppfattes som mindre nøytrale.

Hva er nytte i forhold til oppdragsforskning? Nytte kan sees isolert fra oppdragsgivers ståsted. Det kan dreie seg om alt fra et patent til kunnskap som underlag for en informert politisk avgjørelse. Nytte kan også sees fra et større samfunnsperspektiv. Da blir det viktig å se hvordan ulike deler av forskningen utfyller hverandre og hvordan oppdragsforskning fungerer sammen med andre typer organisert forskning. Innen enkelte fagfelt, for eksempel medisin som vi har fått referert noen eksempler fra gjennom fokusgruppene, kan det sies å foreligge et misforhold mellom nytte for farmasiindustrien og nytte for ulike pasientgrupper. Legemidler har ubestridt en viktig rolle å spille for syke mennesker. Man vet imidlertid ikke om for eksempel alternative behandlingsformer kan ha samme eller bedre nytte, fordi det ikke i noen særlig grad forskes på dette.

Noen innsikter vil bli utdypet i neste kapittel når vi skal gjennomgå resultatene fra spørreundersøkelsen.

5 Spørreundersøkelsen

5.1 Innledning

Mens det forrige kapitlet ga kunnskap om oppdragsforskningens åpenhet, kvalitet og etterrettelighet gjennom enkeltforskeres erfaringer, vil dette kapitlet utvikle denne innsikten ved å vise til resultater fra en spørreundersøkelse med forskere som respondenter. Hensikten med den kvantitative tilnærmingen er å undersøke hvor utbredt ulike erfaringer er, og å se nærmere på hvilke sammenhenger som eventuelt finnes mellom forskeres erfaringer med oppdragsforskning og deres fagtilhørighet og institusjonstilknytning. Spørreundersøkelsen viser også ulike sider ved oppdragsforskningens organisering, som rutiner for kvalitetskontroll og bruk av kontrakter.

Kapitlet innledes med en presentasjon av spørreundersøkelsen og metodespørsmål (5.1.2–5.1.4). Deretter gjør vi kort rede for generelle funn (5.1.5). Analysen av funnene er strukturert med utgangspunkt i de tre forskningsetiske normene åpenhet, kvalitet og etterrettelighet. Under hvert punkt følger gjennomgangen fasene i forskningsprosessen: Initieringsfasen, gjennomføringsfasen og formidlingsfasen. Kapitlet avsluttes med en redegjørelse for en faktoranalyse, der vi ut fra holdningsutsagnene i spørreundersøkelsen mener å ha funnet to typer oppdragsforskere, den "pragmatiske" oppdragsforsker og den "idealistiske" oppdragsforsker.

5.1.1 *Universet*

En utfordring i forbindelse med gjennomføringen av spørreundersøkelsen var å kartlegge universet, det vil si de aktørene som er gjenstand for undersøkelse. Universet er gitt av problemstillingen, og omfatter forskere som virker ved forskningsinstitusjoner som kan tenkes å ha påtatt seg forskningsoppdrag. Norges forskningsråd oppgir at antallet forskere i Norge er over 40 000 (2002). Dette tallet omfatter imidlertid alle som driver med forskning og utvikling (FoU). Som nevnt i kapittel 2 konsentrerer vi oss utelukkende om forskningsvirksomhet og ikke utredningsvirksomhet i denne rapporten. Derfor var det nødvendig å skille mellom forskere som utøver forskningsvirksomhet og forskere som driver med utredningsvirksomhet.

Det er ikke alltid lett å skille mellom forsknings- og utredningsvirksomhet. Vi har sett bort fra forskning som drives i bedrifter som ikke har forskning som sin primæroppgave. Dette gjelder både innenfor privat og offentlig sektor. For eksempel utfører Norges vassdrags- og energidirektorat, som er en offentlig etat, forskning, men etaten har ikke forsk-

ning som sin primære aktivitet. Det samme kan sies om private bedrifter som for eksempel Norsk Hydro, hvor forskning kun utgjør én av mange aktiviteter. I denne undersøkelsen omfatter universet dermed alle forskere som er ansatt ved forskningsinstitusjoner, på universiteter og på høyskoler. Informasjon om universet ble hentet fra oversikter fra NIFU (Instituttkatalogen) og Utdannings- og forskningsdepartementet (UFD). Det bør bemerkes at det finnes et skille mellom såkalte vitenskapelige og statlige høyskoler. Dette kan ha noe å si for tolkningene vi gjør med hensyn til kategorien høyskoler.

5.1.2 Gjennomføring

Den praktiske gjennomføringen av spørreundersøkelsen er gjort i samarbeid med Markeds- og Mediainstituttet (MMI). Undersøkelsen er gjennomført via Internett. Respondentene har selv fylt ut et web-skjema etter å ha blitt invitert til å delta via deres e-post på jobben. MMIs bakgrunnsdata viser at 93% av alle ansatte innenfor bransjekategorien "undervisning/forskning" har tilgang til internett, og at blant de som faktisk arbeider med "forskning/produktutvikling etc." er andelen med tilgang til internett hele 95% (MMI Norsk Medieindeks / Målgruppeindeks 2001.2) . Forutsetningen for selvutfylling på Internett er med andre ord til stede, og vi har ingen grunn til å tro at systematiske skjevheter har oppstått grunnet valg av innsamlingsmetode, selv om trekkgrunnlaget ikke omfattet absolutt hele bestanden. I tillegg til dette er det flere fordeler ved datainnsamling via internett.

Datainnsamlingen via Internett er billigere fordi det verken påløper kostnader til intervjuer eller portoutgifter. Dette gjør at vi kan intervju et større antall respondenter, noe som har innvirkning på hvilke statistiske analyser og nedbrytninger av materialet vi kan gjøre i etterkant. I denne utredningen har f.eks. behovet for å bryte dataene ned på fagområder lagt føringer på antall intervjuer vi har ønsket å oppnå. Innsamlingen går erfaringsvis også raskere på internett, bl.a. fordi dataene sendes elektronisk og automatisk direkte inn i databasen. Dette reduserer også mulige feilkilder som ellers kan oppstå i registreringen av svarene. Måten et web-skjema konstrueres på, øker også sikkerheten i datainnsamlingen. I et web-skjema kan vi konstruere hopp-regler og andre "validerings-skript" som gjør det umulig å svare på feil spørsmål eller svare feil f.eks. ved å sette to kryss på et én-valgs-spørsmål, eller svare både et konkret alternativ og 'vet ikke' samtidig på et fler-valgs-spørsmål. I de ellers så kvantitative web-skjemaene har vi gode muligheter til å samle inn informasjon av mer kvalitativ art gjennom åpne rubrikker hvor respondenten selv skriver direkte inn det vedkommende har på hjertet. Her kan vi ofte få svært verdifull tilleggsinformasjon i undersøkelsen.

I denne undersøkelsen har vi benyttet oss av et stratifisert utvalgsdesign. Strataene ble

inndelt i en matrise etter fem fagområder (humaniora, samfunnsfag, matematisk-naturvitenskapelige fag, medisin og teknologi) og tre institusjonelle nivåer (universitet, høyskole, institutt). Fra de ulike strataene trakk vi ut respondenter med en fordeling på fagområde og institusjon som samsvarte med den fordelingen vi fant i bestanden (proporsjonal allokering). Respondentenes e-postadresser ble trukket rent tilfeldig fra forskningsinstitusjonenes åpne web-sider. Vi trakk totalt 3879 e-postadresser tilhørende forskere, professorer, amanuenser eller tilsvarende fordelt på de ulike strataene. 3338 av e-postadressene gikk igjennom, mens 541 e-poster kom i retur som "ikke godkjent forespørsel". Disse regnes som bortfall. Etter én påminnelse på e-post fikk vi totalt inn 1729 fullstendige og ufullstendige svar, dvs. en samlet svarprosent på 52%. Vi besluttet imidlertid å forkaste de ufullstendige svarene. 1288 forskere svarte på hele skjemaet. Rapporten bygger på disse 1288 svarene, som gir en svarprosent på 39%.

5.1.3 Frafall

Svarprosenten gjengitt over innebærer at det har vært et visst frafall i undersøkelsen. Ut fra våre erfaringer med rekruttering til fokusgruppene (jf. kapittel 4), er dette omtrent som forventet. Vi gjengir her tabellen med frafallsstatistikken slik at leseren kan se for hvilke områder frafallet har vært henholdsvis størst og minst.

Figur I – Frafallsstatistikk over fagområde og institusjonstilhørighet

Institutt/ Fag	Bestand	Brutto- utvalg	Netto- utvalg	Svar- prosent per fag	Feil @ (ikke godkj. forespørsel)	Svar- prosent totalt
Totalt	19363	3879	1288	snitt = 37%	541	39 %
Universitet						
Humaniora	1371	275	96	35 %		
Samfunnsfag	1334	274	89	32 %		
Mat.nat	1972	402	130	32 %		
Teknologi	811	168	54	32 %		
Medisin	2551	526	168	32 %		
Høyskole						
Humaniora	1226	173	73	42 %		
Samfunnsfag	2018	414	91	22 %		
Mat.nat	466	98	46	47 %		
Teknologi	1356	282	33	12 %		
Medisin	584	108	24	22 %		
Institutter						
Humaniora	423	89	20	22 %		
Samfunnsfag	1045	214	133	62 %		
Mat.nat	1748	361	181	50 %		
Teknologi	2185	448	115	26 %		
Medisin	273	47	35	74 %		

Tabellen viser at vi særlig i instituttsektoren har fått god respons. En mulig grunn til dette kan ligge i at undersøkelsens tema hadde størst relevans innenfor denne sektoren. Vi vet at det generelt er slik at sannsynligheten for å svare øker med egen oppmerksomhet omkring eller interesse for det som undersøkes. Selv om vi i invitasjonen, påminnelsen og innledningen til undersøkelsen understreket at vi ønsket svar *uavhengig* av om respondentene selv drev med oppdragsforskning, ble det samtidig påpekt at nettopp dette var undersøkelsens tema. Større grad av oppdragsforskning i instituttsektoren (84%, mot 43% for høyskolene og 38% for universitetene), kan dermed ha ført til høyere responsrate sammenliknet med de andre sektorene. Vi har ikke noe ytterligere empirisk grunnlag for å hevde dette, og resonnementet bør ikke leses som noe annet enn en mulig fortolkning.

Ingen av fagområdene i universitetssektoren skiller seg nevneverdig ut med tanke på responsraten. Men i høyskolesektoren er responsraten lav for fagområdene samfunnsfag, teknologi og medisin. Hva som kan være bakgrunnen for dette, kan vi bare spekulere i. Det kan være at nettopp disse fagområdenes web-sider innenfor høyskolesektoren har vært mindre oppdatert enn andre, og at en større andel av feilmeldingene (ikke godkjent forespørsel) dermed har kommet for e-postadresser tilhørende disse fagene. Vi har imidlertid ikke slik detaljinformasjon rundt feilmeldingene. En annen mulig årsak, som vi heller ikke har direkte belegg for å hevde, kan ligge i ulik organisering av forskningen i høyskolesektoren sammenliknet med de andre sektorene. Kombinasjonen av utstrakt undervisning og forskningsvirksomhet kan ha påvirket antallet svar, både med tanke på tiden man må sette av for å svare og med tanke på undersøkelsestemaets relevans (mer undervisning, mindre forskning).

Hovedpoenget videre må bli å spørre i hvilken grad de svarene vi faktisk har fått innenfor hvert fagområde/hver institusjon er representative. For å si noe mer om dette, kunne man ha sammenliknet kjønns- og aldersfordelingen i bestanden og i nettoutvalget for det enkelte fagområde/institusjon – sammen med andre bakgrunnsvariabler som stillingsnivå, forskererfaring og lignende. Vi har dessverre ikke informasjon om bestanden på et detaljnivå som gjør dette mulig, men nettoutvalgets fordeling langs bakgrunnsvariablene er gjengitt i tabellvedlegget. Det var en klar overvekt av menn i respondentmassen. 74% var menn og 26 % var kvinner. Respondentene fordelte seg relativt jevnt på ulike fagområder. Samfunnsfag og teknologi var begge representert med 23% av forskerne som deltok. 22% kom fra de matematisk- naturvitenskapelige fagene. Fagområdene humaniora og medisin hadde noe færre respondenter i undersøkelsen med henholdsvis 16% og 18%.

5.1.4 Estimering

Svarene ble vektet i etterkant ut fra stratumtilhørighet med utgangspunkt i den fordelingen vi fant for bestanden (universet). Respondentene innenfor hvert stratum ble tilegnet en prosentvis vekt på formen $N\% / n\%$. En av hovedgruppene, høyskolene, hadde markert lavere responsrate enn de andre. Forskere fra høyskolene i enkelte av fagområdene sto i fare for å bli underrepresentert i undersøkelsen, og ble dermed vektet noe opp i samsvar med fordelingen i universet. Forskere innenfor universitetene på alle fagområder fikk vekten 1 fordi andelene innenfor utvalget samsvarte helt med andelene innenfor bestanden. Samtidig fikk vi relativt mange svar fra forskere innenfor de ulike forskningsinstituttene for de fleste fagområder, og disse er derfor vektet noe ned for å oppnå samsvar med andelene innenfor bestanden. Vektematrisen, med den prosentvise vekten per celle, er gjengitt under. Vektematrisen gjenspeiler frafallet for de ulike fagområdene i de ulike institusjonene.

Siden vi ikke kjenner til fordelingen på bakgrunnsvariablene i bestanden (universet), vil vi her ha som forutsetning at svarene for de ulike fagområdene/institusjonene er representative, og stole på at det tilfeldige uttrekket fra web'en har gitt oss et selvveiende utvalg innen hvert stratum (fagområde/institusjon). Gitt at fordelingen på fagområde og institusjon som vi har benyttet for universet er korrekt, vil vektene som inngår i estimeringen gi ikke-skjeve (forventningsrette) resultater.

Figur II – Vektematrise over fagområde og institusjonstilhørighet ($N\% / n\%$)

	Humaniora	Samf.fag	Mat.nat	Teknofag	Med.fag
Universitet	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Høyskoler	1,1	1,5	0,7	2,7	1,6
Forskningsinstitutter	1,4	0,5	0,6	1,3	0,5

Vi gjør med andre ord tre viktige forutsetninger idet vi kommenterer resultatene fra undersøkelsen: i) Fordelingen av forskere på fag og institusjon i utvalgsmatrisen stemmer overens med virkeligheten, ii) Det at trekkgrunnlaget omfatter ca. 95% av bestanden har ikke gitt vesentlige skjevheter, og iii) Vi har fått et selvveiende utvalg innenfor hvert stratum i utvalgsmatrisen.

5.1.5 Generelle funn

53% av respondentene sier at de selv har utført eller vært med på å utføre oppdragsforskning i løpet av de siste tre år. Ikke overraskende er det langt flere forskere med tilknytning til institutter (84%) enn forskere med tilknytning til universiteter (38%) og høyskoler (43%) som

oppgir at de har erfaring med oppdragsforskning fra de siste tre årene. Oppdragsforskning er vanligst blant teknologene (74%) og minst vanlig blant humanistene (29%).

58% av mennene som svarte på spørreundersøkelsen sier at de har drevet med oppdragsforskning. En noe mindre andel av kvinnene, 41%, sier det samme. Omtrent en av fem som har erfaring med oppdragsforskning, er det man kan karakterisere som "stor-opdragsforskere". Det vil si at oppdragsforskning utgjør mer enn tre fjerdedeler av deres samlede forskeraktivitet de siste tre årene. Men de fleste, 40%, oppgir at oppdragsforskning utgjør mindre enn en fjerdedel av deres samlede forskeraktivitet.

54% av respondentene sier at de har drevet utelukkende eller mest med næringslivs-relevant ¹ oppdragsforskning. 33% sier at de har drevet med policyrelevant ² oppdragsforskning.

5.2 Åpenhetsnormen

Åpenhet (om enn i varierende grad) rundt alle faser i et forskningsprosjekt er en forutsetning for at vi fortsatt skal kunne ha tillit til de resultater som fremkommer av oppdragsforskning. Manglende åpenhet gir grobunn for mistenksomhet og går dermed ut over tilliten til forskningen og forskningsresultatene. Åpenhetsnormen er basert på kravet om offentlig kunnskap. Informasjon om hva slags forskningsprosjekt som pågår, hva som er datagrunnlaget og hva som er den anvendte metoden, bør være offentlig tilgjengelig. Dette er viktig med tanke på etterprøvbareheten, og derved for tilliten. Det bør også være åpenhet rundt resultatene av forskningsprosjektet i form av (minst én) allment tilgjengelig publisering, og i det minste antydes underveis hvordan resultatene vil tilflyte offentligheten. I tillegg bør det fremkomme klart hvem som finansierer forskningsprosjektet, hvem som samarbeider om prosjektet og hvordan den faglige kvalitetssikringen i prosjektet skjer.

5.2.1 Initieringsfasen og åpenhet

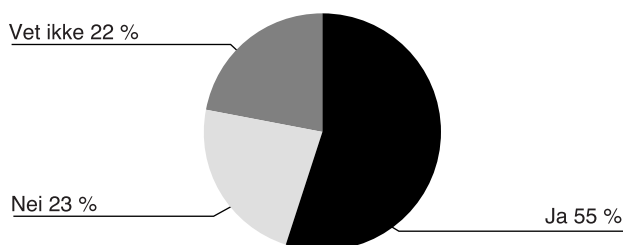
Initieringsfasen betegner den delen av forskningsprosjektet hvor det opprettes kontakt mellom forsker og oppdragsgiver, hvor problemstillinger defineres og/eller presenteres og hvor forskningsdesignet utarbeides.

¹ Næringslivsrelevant oppdragsforskning er forskning som primært gir kunnskap som er rettet mot forbedringer i næringslivets produkter eller prosesser.

² Policyrelevant oppdragsforskning er forskning som primært har som mål å understøtte beslutningsprosesser relatert til offentlig/politisk beslutningstaking

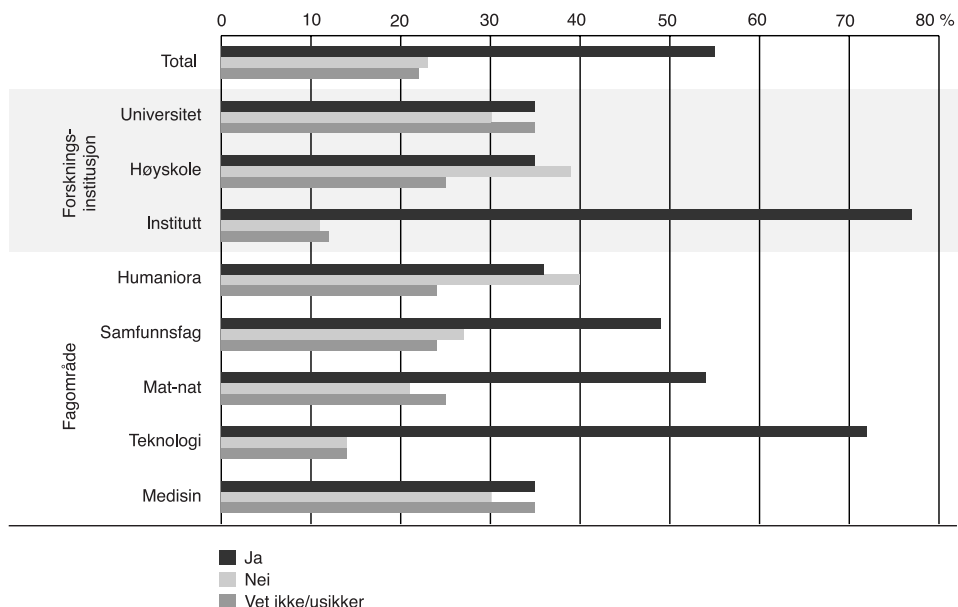
Det er særlig spørsmålet om bruk av standardkontrakter i undersøkelsen som bidrar til å kaste lys over graden av åpenhet i initieringsfasen. Informasjon om hvem som finansierer prosjektet, hvem som vil være brukere av resultatene samt hvilke andre interessenter det er til prosjektet, er naturlig å inkorporere i slike standardkontrakter. Andre forhold, som datagrunnlag og plan for publisering av resultatene er også vanlig. Det at en forsker forholder seg til sin institusjons standardkontrakter ved avtaleinngåelse bidrar til åpenhet rundt initieringen av prosjektet. I hvilken utstrekning er det utarbeidet standardkontrakter ved forskningsinstitusjonene?

Figur III «Er det utarbeidet standardkontrakter for oppdragsforskningen ved din institusjon?»

Et flertall på 55% av forskerne i undersøkelsen oppgir at det er utarbeidet standardkontrakter ved den institusjonen de er tilknyttet. 23% sier at det ikke er utarbeidet standardkontrakter, mens like mange (22%) ikke vet om det er utarbeidet standardkontrakter, noe vi tolker som at de ikke er i bruk, i fall de finnes. Et nokså stort mindretall tar ikke standardkontrakter i bruk, og i den grad slike kontrakter er egnet til å beskytte åpenhetsnormen og i neste instans styrke tilliten til forskningen, er dette uheldig. Vi ser i tillegg nokså klare forskjeller mellom institusjonstyper her. Signifikant flere respondenter tilknyttet forskningsinstitutter (77%) sier at det er utarbeidet standardkontrakter enn respondenter tilknyttet universiteter og høyskoler (begge 35%). Funnet gir en indikasjon på varierende grad av institusjonalisering av oppdragsforskning ved ulike typer forsknings-institusjoner. Fra fokusgruppene fikk vi et inntrykk av at universiteter og høyskoler har lagt mindre til rette for oppdragsforskning ved sine institusjoner sammenliknet med instituttene. Funnet fra spørreundersøkelsen styrker dette inntrykket. Isolert sett, på bakgrunn av manglende bruk av standardkontrakter, er dermed universiteter og høyskoler mest sårbare for angrep på åpenhetsnormen i forbindelse med initieringen av forskningsprosjekter.

Figur IV «Er det utarbeidet standardkontrakter for oppdragsforskningen ved din institusjon?»

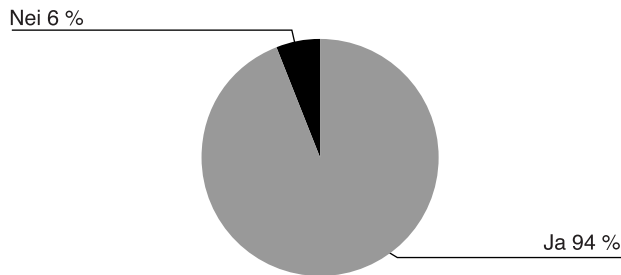
Videre er det forskjeller mellom de ulike fagområdene når det gjelder forekomsten av standardkontrakter. Teknologifag peker seg ut med en signifikant høyere andel av forskere som kjenner til standardkontrakter ved forskningsinstitusjonen (72%) sammenliknet med de andre fagene. Forklaringen på den høye utbredelsen av standardkontrakter innen teknologi kan være betydningen av å sikre rettigheter til patenter. Medisin og humaniora befinner seg i den andre enden av skalaen (henholdsvis 35% og 36%), mens samfunnsfagene og de matematisk-naturvitenskapelige fagene ligger midt på treet (henholdsvis 49% og 54%). Kanskje er dette resultatet mest bekymringsverdig for medisin som fagområde, hvor forskerne, som det fremgikk av fokusgruppesamtalene, virker å ha minst mulighet for selv å initiere prosjekter, og i så fall mindre kontroll over åpenheten rundt initieringsfasen.

Vi finner også vesentlige forskjeller i andelen som oppgir at det er utarbeidet standardkontrakter mellom forskere som hovedsakelig driver policyrelevant oppdragsforskning (53%) og forskere som hovedsakelig driver næringslivsrelevant oppdragsforskning (61%). Bruken av standardkontrakter er med andre ord vanligst for næringslivsrelevant oppdragsforskning. Bildet er det samme når man kontrollerer for type oppdragsgiver (offentlig eller industri/næringsliv).

5.2.2 Gjennomføringsfasen og åpenhet

Ivaretagelse av åpenhetsnormen i gjennomføringsfasen innebærer først og fremst å gi oppdragsgiver, interesserte parter og brukere av resultatene fra prosjektet tilgang til relevant informasjon om prosjektet. Dette kan for eksempel være informasjon om fremdriften i prosjektet eller delrapporteringer. 94% av forskerne oppgir at de har hatt kontakt med oppdragsgiver underveis i prosjektet.

Figur V «Hadde du noen form for kontakt med oppdragsgiveren under selve gjennomføringen av forskningsprosjektet/ene?»

Med andre ord er kontakt med oppdragsgiver den klare hovedregelen. Over halvparten oppga at de hadde hatt kontakt med oppdragsgiver mange ganger i løpet av prosjektet. Det er ingen vesentlige skiller mellom de ulike institusjonsnivåer eller fagområder her, annet enn at forskere innenfor teknologifag i enda større grad enn de andre fagområdene har hatt kontakt underveis med oppdragsgiver. Det er ingen vesentlige forskjeller mellom næringslivsrelevant forskning vs. policyrelevant forskning når det gjelder andelen forskere som har hatt kontakt med oppdragsgiver underveis, men de som forsker for næringslivet har vesentlig hyppigere kontakt med sine oppdragsgivere enn de forskerne som har policyorienterte prosjekter. Dette kan bety at forholdene ligger best til rette for åpenhet i næringslivsrelevant forskning. Men det kan også bety at disse forskerne utsettes for mer press enn andre, og at forskernes autonomi her lettere angripes. Vi kommer tilbake til følgene av kontakten med oppdragsgiver under avsnittene om kvalitetssikring og etterrettelighet i gjennomføringsfasen.

Forutsetningen for at åpenhetsnormen ivaretas er at alle relevante parter eller interessenter som ønsker det (også offentligheten), innlemmes i informasjonsstrømmen fra prosjektet. Referansegrupper (31%), styringsgrupper (41%) og seminarer (33%) kan være egnede fora for dette, men også virke ekskluderende, kanskje særlig for den brede offent-

lighet. Slik sett er kontakt med oppdragsgiver, og andre, gjennom gruppemøter og seminarer en forutsetning for åpenhet i prosjektet, men ikke tilstrekkelig alene til at åpenhetsnormen ivaretas. Delrapporter fra prosjektet bør i tillegg gjøres tilgjengelig for interesserte grupper som ikke har innpass i andre fora i forbindelse med prosjektet. En vanlig form for kontakt med oppdragsgiver er skriving av rapporter (57%), men vi kjenner ikke til hvor utbredt det er å gjøre delrapporter tilgjengelig for bredere grupper.

5.2.3 Publiseringsfasen og åpenhet

Åpen, i betydningen allment tilgjengelig, rapportering av resultatene fra et forskningsprosjekt er en viktig forutsetning for at normen om åpenhet skal ivaretas og tilliten til oppdragsforskningen opprettholdes. En sentral del av kritikken mot oppdragsforskningen bunner i mistanker om strategisk tilbakeholdelse eller vinkling av informasjon fra forskningsprosjektene til oppdragsgivernes fordel. I den grad dette skjer, innebærer det et klart brudd på åpenhetsnormen, og dermed en svekking av tilliten til forskningsresultatene. Allment tilgjengelige forskningsrapporter gjør at beslutningstakere gis muligheten til selv å sette seg inn i forskningsresultatene, uavhengig av hvordan ulike interessenter velger å "vinkle" stoffet overfor dem.

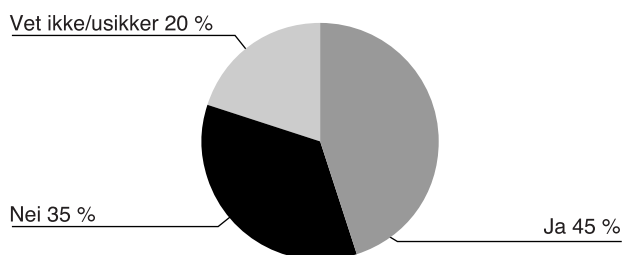
Et klart mindretall av forskerne (14%) oppgir at de har opplevd konflikt med oppdragsgiver rundt publisering eller offentliggjøring av forskningsresultatene. Det er, som vi skal se, mindre vanlig med konflikt i publiseringsfasen enn i gjennomføringsfasen av forskningsprosjektene. Det er ingen store forskjeller mellom de ulike institusjonene eller fagområdene her. Av de oppdragene hvor konflikt rundt rapportering oppstod, er flest næringslivsorienterte (64%). Den lave graden av konflikt med oppdragsgiver om publisering er tilsynelatende tillitvekkende. Den kan tolkes slik at oppdragsforskerne i stor grad har autonomien i behold når det gjelder rapporteringen fra deres forskningsprosjekter. På den annen side kan det også være at mangelen på konflikt skyldes at oppdragsgiverne i for stor grad tillates av forskerne å legge premissene for offentliggjøring selv. Vi finner klare indikasjoner i datamaterialet på at oppdragsgivere til tider forsøker å påvirke offentliggjøringen. For eksempel er graden av konflikt større der institusjonen har standardkontrakt for rapportering enn der slik kontrakt ikke foreligger.

Standardkontrakter som behandler forhold rundt rapportering og offentliggjøring er viktig for å ivareta åpenhetsnormen i denne fasen. Et flertall av forskerne på 62% har ikke eller vet ikke om at det foreligger standardkontrakt for regulering av offentliggjøring ved deres institusjon. Det er større grad av konflikt i rapporteringsfasen blant forskere som kan vise til slike standardkontrakter enn blant forskere som ikke har rapporteringen festet i en standardkontrakt. Antakelig skyldes dette at standardkontrakten gjør det lettere for

forskeren å stå på sitt overfor oppdragsgiver når krav rundt rapportering fremmes fra den kanten. Der hvor det er utarbeidet standardkontrakter, er det mest sannsynlig at konflikten rundt rapportering/publisering ender med kompromiss. Der hvor det ikke er utarbeidet standardkontrakter, er det like sannsynlig at forskeren/institusjonen gir seg, som at konflikten ender med kompromiss. Standardkontrakter rundt publisering ser altså ut til å hjelpe forskeren noe i forhold til angrep på åpenhetsnormen (her forutsetter vi at det er oppdragsgiver som ønsker å legge begrensninger på rapporteringen), selv om det øker konfliktnivået noe. Slik sett er det betenkelig at et flertall ikke benytter slike kontrakter. Men det er ikke dermed sagt at forhold rundt rapportering vanligvis ikke kontraktfestes. Vi antar at dette er et av de forholdene som vanligvis behandles også i ad hoc-kontrakter, selv om oppdragsgiver da gis større rom for påvirkning.

Samtidig som flertallet ikke gjør bruk av standardkontrakter, oppgir 35% av forskerne at institusjonen heller ikke har som prinsipp at forskningsresultatene alltid skal offentliggjøres.

Figur VI «Har institusjonen som policy at forskningsresultater alltid skal offentliggjøres?»

Hvorvidt denne typen prinsipp er etablert praksis ser ikke ut til å ha innvirkning på konfliktnivået. Men når konflikt først har oppstått, er det vanligst med kompromissløsninger der hvor det finnes retningslinjer om at man skal bruke standardkontrakter i forbindelse med forskningsoppdrag, mens det er like vanlig at forskeren gir seg som at det inngås kompromiss der hvor det ikke finnes slike retningslinjer. Både standardkontrakt og retningslinjer ser altså ut til å bidra til å styrke åpenhetsnormen i formidlingsfasen, men vi noterer at et mindretall av forskerne oppgir at disse virkemidlene tas i bruk.

I relasjon til åpenhetsnormen er det særlig ett forhold som har relevans når det gjelder

konflikter rundt publisering/offentliggjøring: Hvorvidt forskningsresultatene skal offentliggjøres overhodet. 56% av det mindretallet som har opplevd konflikt med oppdragsgiver oppgir dette som årsak til konflikten i formidlingsfasen av prosjektet. Hvorvidt forskningsresultatene skulle offentliggjøres overhodet, blir dermed stående som en av de viktigste årsakene til konflikt i formidlingsfasen, sammen med hvorvidt offentliggjøringen skulle utsettes eller teksten endres. Tendensen i materialet er at forskningsinstituttene og fagområdet teknologi har høyest andeler med konflikt på denne bakgrunn, men vi kan ikke si noe statistisk sikkert på grunnlag av dataene her.

Et mindretall av forskerne opplever altså konflikter i gjennomføringsfasen. Standardkontrakter og retningslinjer for publisering vil støtte opp rundt åpenhetsnormen her, men benyttes av et mindretall av forskerne. Hvorvidt forskningsresultatene skal offentliggjøres overhodet, er blant de vanligste årsakene til konflikt i formidlingsfasen.

5.3 Kvalitetsnormen

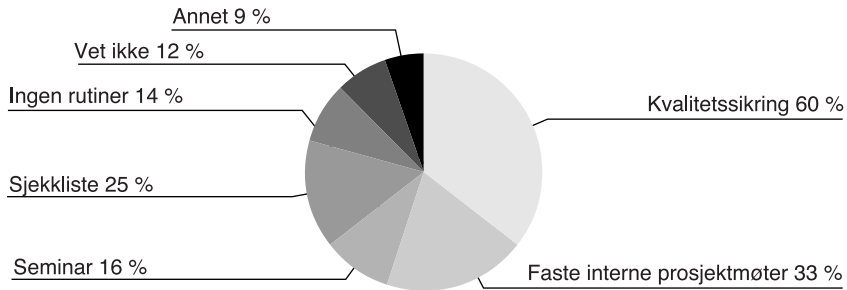
Kvalitetssikring av vitenskapelig arbeid er grunnleggende for offentlighetens tillit til forskning. Forskningen bør legges opp slik at den intersubjektive etterprøvbareheten gjøres mulig, noe som fordrer et bevisst forhold til metodebruk. Fagfelleevaluering er en anerkjent form for kvalitetssikring i forskningen i dag, og kan skje på ulike måter. Kvalitetssikringen kan også inkludere andre parter enn forskere, og et forskningsprosjekt vil i alle faser kunne utsettes for innspill fra brukere eller andre interesserte parter med tanke på kvalitetssikring av prosjektet. Kvalitetssikringens hovedansvar er å minimere risikoen for feil i forskningen, øke sannsynligheten for at forskningsprosessen foregår på en faglig forsvarlig måte, og å motvirke at informasjon blir utelatt av strategiske hensyn eller ut fra et ønske om å tekkes oppdragsgiveren. Kvalitetssikringen bidrar på denne måten til økt tillit til forskningen.

5.3.1 *Initieringsfasen og kvalitetssikring*

I initieringsfasen er det blant annet undersøkelsesdesignet som er aktuelt å kvalitetssikre, sammen med kalkuleringen av arbeidstiden og formuleringer i avtalen mellom forskningsinstitutt og oppdragsgiver. En kvalitetssikring av "forprosjekteringen" i et forskningsprosjekt kan være med på å sikre faglig kvalitet og ikke minst intersubjektivitet på ulike måter: Ved å lage et godt undersøkelsesdesign ("skisse"), ved at forskeren ikke går på akkord med normal arbeidstid for å bli ferdig med prosjektet og ved at det ikke oppstår misforståelser eller konflikter mellom forsker og oppdragsgiver grunnet manglende

eller uklare formuleringer i avtalen. Alt dette er forhold som støtter opp under kvalitetsnormen i første instans, og gir gode grunner til å feste lit til forskningen i neste instans.

Figur VII Hvilke rutiner for kvalitetssikring finnes i din institusjon (av skisser, forskningsdesign, anbud, kontraktsforslag o.l)?

Et lite mindretall på 14% av forskerne oppgir at det ikke finnes rutiner for kvalitetssikring i deres institusjon. I tillegg sier 12% at de ikke vet om slike finnes. Dette innebærer at nesten 3 av 4 forskere har muligheten til, på en eller annen måte, å få kvalitetssikring internt. Dette må sies å være tillitvekkende med tanke på kvalitetsnormen. I tillegg kommer muligheten til kvalitetssikring eksternt, som vi ikke har spurt direkte om i undersøkelsen. Dette kan f.eks. innebære bruk av seminarer og referansegrupper, som kanskje ikke har like stor relevans i initieringsfasen av prosjektet som i de andre to fasene.

Igjen noterer vi forskjeller mellom forskningsinstituttene på den ene siden og universiteter og høyskoler på den andre siden. Signifikant færre av forskerne tilknyttet instituttene (6%) oppgir "ingen slike rutiner" eller "vet ikke" på spørsmålet om kvalitetssikring, enn forskerne tilknyttet universiteter (44%) og høyskoler (42%). Det er mulig at ulik organisering av forskningen gir seg utslag i forskjeller i svarene her, og at relativt høye andeler uten et bevisst forhold til kvalitetssikring ikke nødvendigvis innebærer en direkte svekkelse av kvalitetsnormen ved universitet og høyskoler. Særlig ved universitetene er det et større innslag av seniorforskere (professorer og andre forskere med doktorgrad) som kan "kvalitetssikre seg selv", mens det ved instituttene er vanligere med mindre erfarne forskere med behov for kvalitetssikring av en seniorforsker ved instituttet. Kvalitetssikring

ved seniorforsker er langt mer utbredt på forsknings-instituttene (82%) enn på universitetene (41%) og høyskolene (42%). Funnet forsterker inntrykket av at oppdragsforskning i større grad er institusjonalisert ved landets forskningsinstitutter enn ved våre høyskoler og universiteter.

5.3.2 Gjennomføringsfasen og kvalitetssikring

Kvalitetssikring i gjennomføringsfasen kan skje både gjennom intern kvalitetssikring og gjennom møter og annen kontakt med oppdragsgiver og andre impliserte parter underveis i prosjektet. Kvalitetssikring ved seniorforsker (en variant av fagfellevurderingen) er vanlig for 60% av forskerne. Imidlertid skiller forskere innenfor humaniora og medisin seg negativt ut her sammenliknet med de andre fagområdene. 1 av 3 (33%) forskere sier videre at de har faste interne prosjektmøter som en rutine for kvalitetssikring av prosjektene. Her er det ingen signifikante forskjeller mellom fagområdene, eller mellom forskere innenfor næringslivsrelevant og policyrelevant forskning, men for forskningsinstituttene er det vanligere med interne prosjektmøter som ledd i kvalitetssikringen enn for universitet og høyskoler. Dette betyr ikke nødvendigvis at kvalitetssikringen er dårligere på universitet og høyskoler. Forskjeller i bruk av interne prosjektmøter kan ha sammenheng med forskjeller i organiseringen av forskningen, og at forskere på universiteter og høyskoler i større grad arbeider alene med prosjekter enn forskere ved instituttene.

Kontakt med oppdragsgiver underveis i prosjektet vil i de fleste tilfeller ha innvirkning på kvaliteten i forskningsprosjektet i en eller annen retning. Den klart mest utbredte form for kontakt mellom forsker og oppdragsgiver er kontakt via telefonsamtaler, brev og e-post. Det er også vanlig å ha kontakt i form av å skrive rapporter, å delta på felles møter og å delta på seminarer og konferanser. Sosiale sammenkomster representerer den minst vanlige formen for kontakt. Dersom forskerne opplever at slik kontakt fører til at kvaliteten i prosjektet øker, er det i utgangspunktet grunn til å mene at kvalitetsnormen faktisk blir bedre ivaretatt.

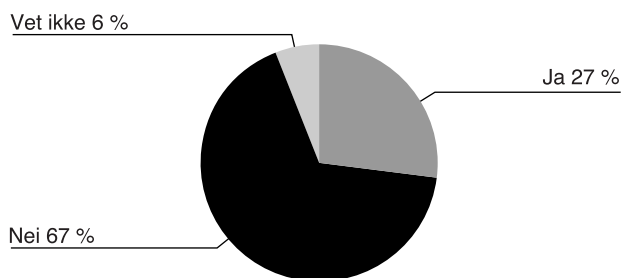
Fire av fem forskere (79%) sier at kontakt med oppdragsgiver stort sett har påvirket resultatet positivt. Bare 1% sier at kontakten med oppdragsgiver stort sett har påvirket resultatet negativt. Det er ikke store forskjeller på institusjonsnivå her, selv om forskere ved forskningsinstituttene virker aller mest positive til kontakt med oppdragsgiver underveis med tanke på kvaliteten i prosjektet. For fagområdene har teknologi signifikant flest forskere (91%) som sier at kontakt med oppdragsgiver påvirker kvaliteten positivt. Type forskning (næringsliv eller policy) har også innvirkning på om man opplever kontakten med oppdragsgiver som positiv eller ikke. For forskere som utelukkende eller mest driver med næringslivsrelevant forskning, oppgir 82% at kontakten med oppdragsgiver stort sett

påvirker resultatet positivt. Dette er en vesentlig større andel enn blant de policyorienterte forskerne, hvor 75% oppgir det samme.

Det kan være grunn til å understreke det faktum at et stort flertall av forskerne selv opplever kontakt med oppdragsgiver som positivt for kvaliteten i prosjektet.

Dataene viser imidlertid også at det oppstår ulike former for konflikt mellom forsker og oppdragsgiver når forskningsoppdrag gjennomføres. Dette er noe som kan svekke normen om kvalitet. I dette avsnittet vil vi spesielt nevne konflikter med utspring i håndteringen av metode- og dataspørsmål. Som nevnt fordrer kvalitetsnormen et bevisst forhold til metodebruk, grunnet vekten på fagfelleevaluering og intersubjektiv etterprøvbarehet. Et mindretall på 27% av totalen har opplevd konflikt i denne fasen.

Figur VIII «Har du i løpet av de tre siste årene opplevd uenighet/konflikt med en oppdragsgiver i gjennomføringsfasen av et forskningsoppdrag?»

37% av alle forskerne som har opplevd konflikt i gjennomføringsfasen oppgir at dette skyldtes håndteringen av data- og metodespørsmål. I den grad slike konflikter fører til store justeringer i det opprinnelige, og kanskje allerede kvalitetssikrede, forskningsdesignet, vil det kunne gå ut over kvaliteten i prosjektet. Konflikt indikerer en klar uenighet mellom forsker og oppdragsgiver, og håndteringen av data og bruken av metode er grunnleggende i et forskningsprosjekt. Derfor er denne type konflikter alvorlig med tanke på tilliten til forskningsprosjektet. Vi konstaterer at et relativt stort mindretall av forskerne har opplevd konflikt i gjennomføringsfasen, men at godt under halvparten av disse konfliktene skyldes håndtering av data og metode.

5.3.3 Publiseringsfasen og kvalitetssikring

Kvalitetssikring er kanskje ikke like sentralt når det gjelder formidling av forskningsresultater som initiering og gjennomføring av forskningsprosjekter. Tidligere har vi imid-

lertid behandlet spørsmålet om kvalitetssikring i gjennomføringsfasen. Denne formen for kvalitetssikring, enten i form av fagfellevurdering eller gjennom seniorforsker, kan tenkes å ruste forskeren mot eventuelle angrep mot hans autonomi i publiseringsfasen.

Som tidligere nevnt er kvalitetssikring hovedregelen blant oppdragsforskerne, og da i enda større grad for forskningsinstituttene enn for universitet og høyskoler. Graden av konflikt med oppdragsgiver om publisering påvirkes ikke av hvorvidt forskeren har kvalitetssikret forskningsprosjektet internt. Like mange forskere som har gjennomført kvalitetssikring som forskere som ikke har gjort det (14%), har opplevd konflikt med oppdragsgiver i denne fasen. Når det først oppstår konflikt om publisering, er det mer vanlig at konflikten ender med kompromiss når forskerne har kvalitetssikret forskningen gjennom interne møter eller ved seniorforsker enn når forskningen ikke er kvalitetssikret. Når det gjelder årsakene til konflikt i publiseringsfasen, kan spørsmålet "hvorvidt offentliggjøring av forskningsresultatene skulle utsettes" bidra til å kaste lys over kvalitetsnormen. 38% av forskerne som har opplevd konflikt i denne fasen oppgir utsetting som årsak. Dette kan vel så ofte skyldes at forskeren selv ønsker å utsette den opprinnelige rapporteringsdatoen, som at oppdragsgiver forsøker å holde igjen resultatene av strategiske hensyn. I de tilfelle hvor det er forskeren selv som ber om utsettelse, kan dette bidra til å heve kvaliteten i forskningen (forutsatt at utsettelsen skjer) fordi vedkommende får tid til å gjøre den nødvendige kvalitetshevingen. Det er like vanlig at oppdragsgiver gir seg som at forskeren gir seg når konflikten skyldes et ønske om utsettelse i publiseringsfasen. Ofte ender slike konflikter også med kompromiss mellom oppdragsgiver og forsker. I de tilfelle hvor forskeren ønsker mer tid til å heve kvaliteten i prosjektet, virker det altså som om dette til en viss grad etterkommes av oppdragsgiveren.

5.4 Etterrettelighetsnormen

Deltakelse i samfunnets anliggender er en naturlig del moderne vitenskap. Forskeren og forskningsinstitusjonene har et etisk medansvar, sammen med eventuelle oppdragsgivere og andre interessenter, for forsvarlig bruk av forskningens resultater ut fra overordnede samfunnsinteresser. Forskeren og forskningsinstitusjonene bærer et etisk medansvar for uheldige virkninger av beslutninger eller nyvinninger som er kommet i stand på grunnlag av forskningen, dersom de burde ha vært oppdaget eller utredet under gjennomføringen av forskningsprosjektet. Det samme gjelder ansvaret for å formidle eventuell usikkerhet omkring negative samfunnsmessige følger av en nyvinning. Forskeren har med andre ord en etisk plikt til å formidle slik informasjon til beslutningstakere og offentligheten på en egnet måte, og å virke som premissleverandør innenfor sitt område i den offentlige debatt.

5.4.1 *Initieringsfasen og etterrettelighet*

Etterrettelighet i initieringsfasen innebærer at forskeren er klar på hva han eller hun selv kan bidra med av verdiøkning og ny viten ut fra sin kunnskap og kompetanse. Ved å skjule manglende kompetanse bryter forskeren med kravet om etterrettelighet, og kan bidra til å svekke tilliten til forskningen. Resultatene fra spørreundersøkelsen er imidlertid tilfredsstillende. Et klart flertall av respondentene oppgir at de ikke har gått på akkord med sin faglige kompetanse i innsalg av forskningsprosjekter: 80% oppgir at de ikke har påtatt seg et forskningsoppdrag som de ikke hadde nødvendig faglig kompetanse til å utføre. Blant de som har påtatt seg forskningsoppdrag uten å ha nødvendig faglig kompetanse, oppgir 60% at de har beregnet tid til kompetanseheving i prosjektet. Dette betyr at de i så fall har vært åpne om behovet for kompetanseheving, og at hensynet til åpenhetsnormen ble ivaretatt. Forskere ved institutter har i signifikant større grad (21%) enn forskere ved universiteter (8%) og høyskoler (10%) påtatt seg oppdrag som de ikke hadde nødvendig faglig kompetanse til å gjennomføre, har antakelig bakgrunn i større behov for inntjening og mindre grunnbevilleging. Av fagområdene er det teknologi som skiller seg negativt ut med 25% som sier de har tatt på seg oppdrag hvor de har manglet kompetanse. Her hadde til gjengjeld et klart flertall kalkulert med kompetanseheving i prosjektet. Forskere som driver mest næringslivsrelevant forskning har vesentlig oftere enn forskere som er rettet mot policyrelevant forskning hatt manglende kompetanse i det de har påtatt seg et oppdrag (17% mot 6%), men for begge typer forskning er kalkulering av kompetanseheving lagt inn i prosjektet hos et stort flertall. Med henblikk på kompetansen hos norske forskere, er det all grunn til å feste lit til at etterrettelighetsnormen etterleveres i initieringsfasen.

I initieringsfasen bør vi forvente at avslag om forskningsoppdrag i en viss grad forekommer. Uansett om årsaken til avslaget er faglig, økonomisk eller etisk betinget, er det en styrke for etterretteligheten at avslag skjer når forskeren finner det nødvendig. Blant de som har vært med på å avslå konkrete tilbud om forskningsoppdrag, sier 27% innenfor forskningsinstituttene, 15% innenfor universitetene og 18% innenfor høyskolene at avslaget skyldtes manglende kompetanse. Her har vi ikke godt nok tallgrunnlag til å si noe sikkert om forskjellene, men resultatet peker i samme retning som ved tidligere funn: Forskningsinstituttene skiller seg ut. En mulig forklaring på dette kan være et større behov for å formidle og fremstå med etterrettelighet for å sikre seg oppdrag i fremtiden.

Det er særlig to andre årsaker til å avslå tilbud om oppdrag som kan bidra til å belyse etterretteligheten hos forskerne i initieringsfasen: At det knyttet seg etiske betenkeligheter til oppdraget, og at forskningsoppdraget var irrelevant eller uinteressant. 11% av de som har avslått tilbud oppgir at det var grunnet etiske betenkeligheter. Begrepet "etiske

betenkeligheter" rommer mye, men uansett vil avslag på et slikt grunnlag styrke forskerens etterrettelighet. Ingen av institusjonene eller fagområdene skiller seg vesentlig ut med tanke på andelen som oppgir etiske betenkeligheter som grunn til avslag. Omtrent 1 av 10 forskere har altså satt ned foten på grunnlag av etikk. Dette viser at etiske vurderinger faktisk blir gjort når forskningsoppdrag initieres, noe som må sies å være tillitvekkende. Videre gjøres det vurderinger om hvor relevant eller interessant tilbud om forskningsoppdrag er. Økonomi og kapasitet er egne svaralternativer, så vurderinger her gjelder den faglige relevansen eller interessen for oppdraget. En del av avslagene med denne begrunnelse vil med andre ord komme ut fra forskernes vurdering av oppdragets manglende samfunnsnytte eller manglende "kumulative" effekt. Over halvparten (51%) av forskerne som har avslått oppdrag nevner irrelevans eller manglende interesse knyttet til prosjektet som grunn til avslag. Antakelig blåses denne andelen opp ved at en del henvendelser fra oppdragsgivere sendes "feil" med tanke på forskningsinstitusjonens satsningsområder og planlagte fagfelt å forske på. Likevel ligger nok også vurderinger rundt samfunnsnyttens av forskningsoppdrag til grunn for en god del av avslagene i denne kategorien. Avslag med slik grunngeving er med på å styrke etterretteligheten i initieringsfasen, særlig ved forskerens bekjentgjøring av sin vurdering, og gir grunnlag for tillit til oppdragsforskningen på dette punktet.

5.4.2 Gjennomføringsfasen og etterrettelighet

Forskerens etterrettelighet kan settes på prøve gjennom de ulike formene for kontakt med oppdragsgiveren underveis i prosjektet. I kapittel 4 diskuterte vi blant annet forskerens eget ønske om imøtekommenhet overfor oppdragsgiver samt oppdragsgiverens ønske om medvirkning i prosjektet som faktorer som kan bidra til å påvirke forskningen. Hvis slik påvirkning – formell eller uformell – fører til at eventuelle negative samfunnsmessige konsekvenser av et tiltak eller en nyvinning underkommuniseres, er det et angrep på etterrettelighetsnormen.

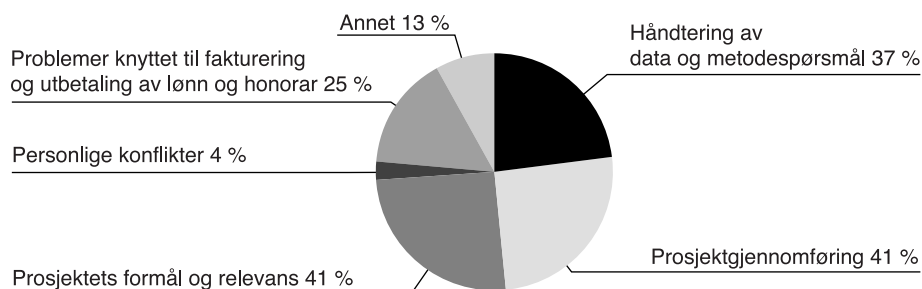
Vi har allerede slått fast at påvirkning i form av kontakt med oppdragsgiver underveis i prosjektet er hovedregelen for forskere som driver med oppdragsforskning. I tilfeller hvor kontakten har påvirket resultatet negativt, vil det kunne føre til at prosjektets samfunnsnytte blir redusert. Det kan skje enten gjennom at man ikke får utnyttet verdien som ligger i datamaterialet tilstrekkelig, eller at verdifull informasjon holdes tilbake. I så fall vil det kunne gå ut over etterretteligheten. Som vi allerede har påpekt, sier imidlertid en helt marginal andel av forskerne (1%) at kontakten har vært negativ for prosjektresultatet. Dette synes dermed ikke som noe betydelig problem i oppdragsforskningen.

Men kontakt skaper grobunn for ulike typer konflikter. Generelt har et mindretall (27%)

av forskerne opplevd konflikt med oppdragsgiver under gjennomføringen av et forskningsprosjekt. Det er ingen store forskjeller på tvers av institusjonsnivå eller fagområde her, selv om teknologi (34%) og medisin (18%) står lengst fra hverandre i opplevelsen av konflikt i gjennomføringsfasen. Som vi nevnte tidligere, er kontakten hyppigere mellom forsker og oppdragsgiver i næringslivsrelevant forskning enn policyrelevant forskning. Konfliktnivået i gjennomføringsfasen er også større i næringslivsrelevant forskning med industri/næringsliv som oppdragsgiver enn den er i forbindelse med policyrelevant forskning med offentlige oppdragsgivere. 52% sier at konflikten var med en oppdragsgiver innenfor industri/næringsliv, mot 32% for oppdragsgivere innenfor offentlig forvaltning.

Konflikt med oppdragsgiver kan generelt ha negativ innvirkning på forskerens mulighet til å opptre etterrettelig. For eksempel kan konflikter som skyldes tidspress i prosjektgjennomføringen, gjøre at enkelte forhold med konsekvenser for forskningsresultatet ikke blir avdekket (jf. kapittel 4 hvor vi diskuterte "skvising" av prosjekter). Dette er i så fall uheldig med tanke på etterretteligheten i prosjektet og grunnlaget for tillit til forskningsresultatet. 41% oppgir prosjektgjennomføring som årsak til konflikt med oppdragsgiver.

Figur IX «Hva var årsaken(e) til uenigheten/konflikten?»

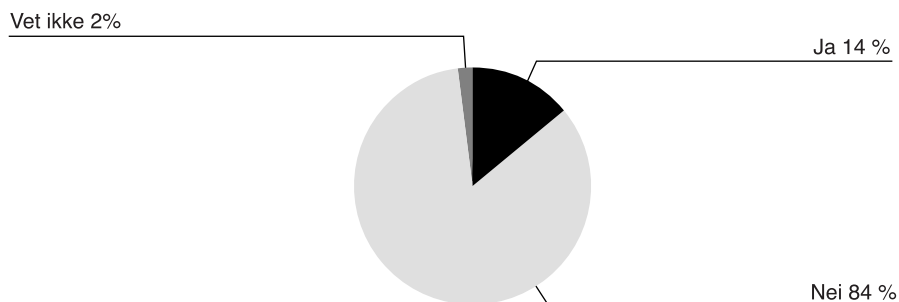
En type konflikt har spesiell relevans for etterrettelighetsnormen: Konflikten som dreier seg om prosjektets formål og relevans. 41% av forskerne som opplevde konflikt med oppdragsgiver, sier at dette var årsaken. Sammen med prosjektgjennomføring og håndtering av data og metodespørsmål, er uenigheten om formål og relevans den mest vanlige årsaken til konflikt i gjennomføringsfasen. Vi kan ikke si noe sikkert om forskjeller mellom institusjoner eller fagområder her. Høyskolene utmerker seg imidlertid med den høyeste andelen (52%) som har opplevd konflikt rundt formål og relevans, sammen med

samfunnsfag (52%). Konflikter rundt formålet og relevansen av et forskningsprosjekt bunner sannsynligvis i ulik vurdering av prosjektets kumulative forskningseffekt eller hvilken samfunnsnytte som kan dras ut av prosjektet i etterkant. Forskerens etterrettelighet settes med andre ord på prøve når han/hun må gå inn i slike diskusjoner med oppdragsgiver. I den grad forskeren må gi etter, kan det gi grunnlag for å hevde at tilliten til oppdragsforskningen svekkes fordi etterrettelighetsnormen angripes. Det er vanskelig å konkludere mer bastant om hvilke følger dette funnet har på grunnlaget for tillit til oppdragsforskningen. Vi konstaterer at konflikter med oppdragsgiver skjer blant et relativt stort mindretall, og at en god del av disse konfliktene dreier seg om uenighet rundt prosjektets formål og relevans.

5.4.3 Publiseringsfasen og etterrettelighet

Som vi tidligere har vist, er graden av konflikt mellom forskere og oppdragsgivere lav i publiseringsfasen. Så mye som 84% av forskerne har ikke opplevd konflikt i denne fasen av et forskningsprosjekt de siste tre år, og det er bare små forskjeller på tvers av fagområde og institusjonsnivå. Konflikter rundt formidling av resultatene er mindre vanlig i policyorienterte forskningsprosjekter enn i næringslivsorienterte forskningsprosjekter. Fokus på etterrettelighet blir spesielt viktig i forbindelse med offentliggjøringen av forskningsresultatene. Forskeren har et medansvar når det gjelder bruken av egen forskning, og i følge etterrettelighetsnormen bør han eller hun være opptatt av hva forskningsresultatene brukes til, hvordan de presenteres i media, og hvilke slutninger som trekkes av resultatene på samfunnsnivå. Slik sett er det et tillitvekkende resultat at 3 av 4 forskere er uenig (helt eller delvis) i utsagnet "Det har liten betydning for mitt arbeid som forsker hva forskningsresultatene mine eventuelt brukes til". På forskningsinstituttene er forskerne enda mer opptatt av hva resultatene brukes til enn forskerne på universiteter og høyskoler. Blant fagområdene er det teknologene som skiller seg ut som aller mest opptatt av anvendelsen av forskningsresultatene. Vi finner ingen forskjeller i vekten man legger på anvendelsen ut fra om man jobber mest med næringslivsrelevante eller policyrettede oppdrag, men flest oppgir at det siste oppdraget hvor konflikt rundt formidlingen oppstod, var for en oppdragsgiver innenfor industri eller næringsliv.

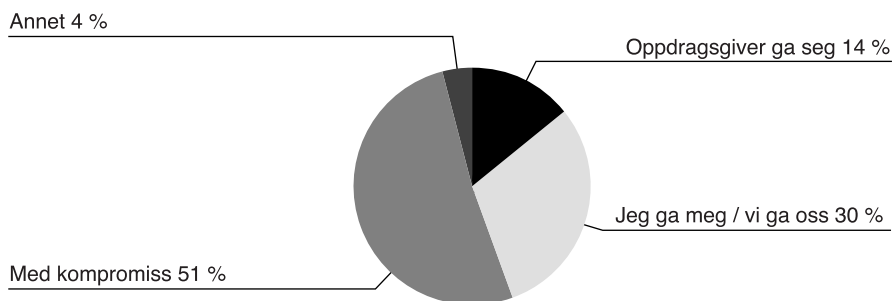
Figur X «Har du opplevd uenighet/konflikt med oppdragsgiver om publisering/offentliggjøring av forskningsresultater de tre siste årene?»

Konflikter grunnet "forandring av teksten i sluttrapporten" som går i forskerens disfavør (dvs. at forskeren "gir seg"), kan bidra til å svekke etterretteligheten i forskningen. 36% av forskerne som har opplevd konflikt om publisering oppgir dette som årsak, sist det oppstod konflikt. Vi må anta at det her er oppdragsgiver som etter å ha lest et utkast kommer med innsigelser på bakgrunn av egne hensyn. Ettergivenhet fra forskerens side vil kunne påvirke etterretteligheten negativt dersom endringen av teksten gjør at forskningsresultatene blir stilt i et annet lys enn det forskeren opprinnelig hadde forutsatt og kan stå inne for. Slike tilfeller er typiske eksempler på at det "går politikk" i resultatene i oppdragsforskningen, og vi noterer at det forekommer i en viss utstrekning. Her forutsetter vi at det er oppdragsgiver som utøver press mot forskeren om endring av teksten, og at forskeren i utgangspunktet har rapportert resultatene så nøytralt og objektivt som mulig. Nedbrytningene gir her for lite tallgrunnlag til å si noe sikkert, men tendensen i materialet er at forskere ved høyskoler og institutter opplever denne type konflikt oftere enn universitetsforskere, og at problemet er større innenfor samfunnsfag og humaniora (hvor det er færre "fasitsvar") enn for de andre fagene.

Et større angrep på etterrettelighetsnormen er konflikter hvor ønsket om å endre selve forskningsresultatene er hovedårsak. Dette er den minst vanlige årsaken til konflikt. 19% (av mindretallet på 14% som har opplevd konflikt) oppgir dette som en grunn til at det oppstod konflikt. Kun i helt spesielle tilfeller, hvor forskeren påviselig ikke har gjort jobben sin godt nok, vil det ut fra etterrettelighetshensyn være forsvarlig at en oppdragsgiver krever at resultatene endres. Våre funn indikerer at konflikter med slik bakgrunn forekommer i liten grad, men det er likevel alvorlig at det skjer.

Figur XI «Hvordan endte uenigheten/konflikten?»

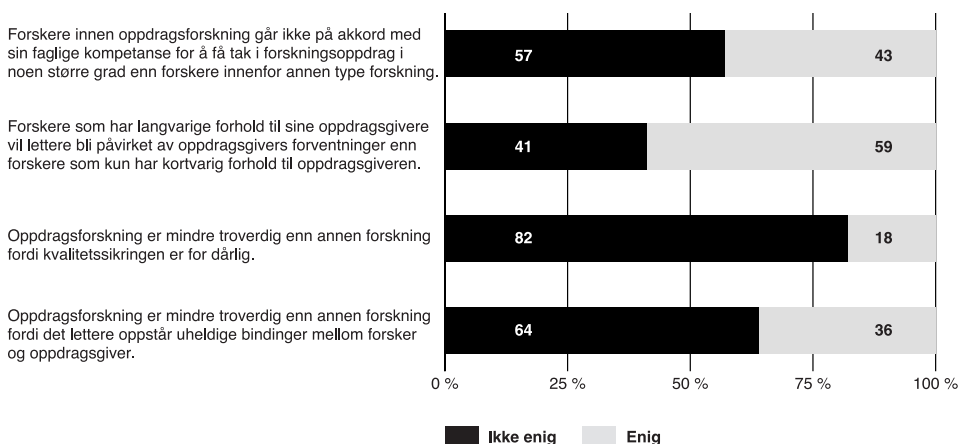
Konflikter i publiseringsfasen ender oftest med kompromisser. Ellers er tendensen at forskerne lettere enn oppdragsgiverne gir seg når det oppstår konflikt om publisering. Det kan altså virke som om oppdragsgiverne, som "eiere" av forskningsresultatene, innimellom når igjennom med sine krav som har med publisering å gjøre. Forutsatt at forskeren har opptrådt etterrettelig og presentert resultatene på mest mulig nøyaktig måte, kan dette gå ut over etterretteligheten i de prosjektene det gjelder. Vi minner om at denne formen for konflikter skjer i et klart mindretall av prosjektene, og at vi ikke har noen mulighet for å kontrollere om det er oppdragsgiver eller forsker som faktisk har hatt "rett" når konflikter har oppstått.

5.5 Holdninger til oppdragsforskning

5.5.1 Generelt om holdningene

For å kunne si noe om holdningene til oppdragsforskning, blant forskere både med og uten erfaring med denne typen forskning, satte vi opp et knippe påstander som respondentene skulle ta stilling til langs en enig/uenighetsskala. Totalresultatene vises i form av en figur under. For å lette fremstillingen av resultatene har vi slått sammen kategoriene helt enig/ganske enig [enig], og verken eller/ganske uenig/helt uenig [ikke enig].

Figur XII – Holdninger til oppdragsforskning

Her har vi altså spurt både oppdragsforskere og forskere uten erfaring med oppdragsforskning. Et relativt stort mindretall er enig i at oppdragsforskere går på akkord med sin kompetanse for å selge inn prosjekter. Videre er et flertall enige i at langvarige forhold til oppdragsgiver åpner for større påvirkning fra denne oppdragsgiveren. Et klart mindretall er enig i at dårlig kvalitetssikring går ut over troverdigheten i oppdragsforskningen, mens mer enn 1 av 3 mener at oppdragsforskning har mindre troverdighet enn annen forskning fordi det oppstår uheldige bindinger mellom forsker og oppdragsgiver.

I tillegg til de variablene vi har konsentrert den foregående analysen rundt, er det her interessant å se om det har betydning for svarene hvorvidt man selv har arbeidet med oppdragsforskning eller ikke. Er det slik at holdningene til oppdragsforskning er mest negative blant forskere som ikke selv driver slik forskning? I hvilken utstrekning finner vi negative holdninger blant dem som selv driver oppdragsforskning?

Svaret på det første spørsmålet er ja: Forskere som ikke selv driver oppdragsforskning er jevnt over mer "mistenkssomme", og mener oppdragsforskningen er mindre troverdig sammenliknet med oppdragsforskerne selv. Forskere uten erfaring fra oppdrag mener i større grad enn oppdragsforskerne at det oppstår uheldige bindinger mellom oppdragsgiver og forsker (52% mot 22%), at troverdigheten er mindre i oppdragsforskningen også fordi kvalitetssikringen er for dårlig (25% mot 12%), at oppdragsforskere med vedvarende forhold til oppdragsgiver blir påvirket av oppdragsgivers forventninger (68% mot 50%) og at oppdragsforskere kan gå på akkord med sin egen kompetanse for å vinne oppdrag (67% mot 49%). Dette er signifikant forskjellige resultater. Med andre ord kan vi påstå at de som målbærer den hardeste kritikken mot oppdragsforskningen, samtidig er

de som har minst befatning med denne type forskning.

Det kan være at enkelte "fordommer" mot oppdragsforskningen slår ut i tallene her, dersom vi stoler på at svarene fra oppdragsforskerne selv gir det mest riktige bilde av de faktiske forholdene. Men det kan også være at oppdragsforskerne har svart noe strategisk for å forsvare sitt eget virke, og at de dermed fremstår med mer positive holdninger enn hva som egentlig er tilfelle. Samtidig registrerer vi en del innrømmelser i forbindelse med troverdigheten til oppdragsforskningen også blant oppdragsforskerne selv. Halvparten av oppdragsforskerne er enige i at de lettere blir påvirket av oppdragsgivers forventninger. I kapittel 4 påpekte vi at oppdragsforskerne innrømmer at et bevisst eller ubevisst behov om å tekkes oppdragsgiver kan være en fare for forskernes autonomi. Særlig i forbindelse med langvarige forhold mellom forsker og oppdragsgiver synes enkelte oppdragsforskere å være oppmerksomme på dette problemet. 1 av 5 oppdragsforskere mener det går ut over troverdigheten til oppdragsforskningen at det lettere oppstår uheldige bindinger mellom forsker og oppdragsgiver. Generelt må vi likevel kunne si at det ikke tegnes et like dystert bilde av oppdragsforskningen blant dem som selv kjenner hvor skoen trykker, som blant dem som ikke selv har sitt daglige virke innenfor oppdragsforskningen.

Når det gjelder forskjeller mellom de ulike fagområdene, styrker funnene fra holdnings-utsagnene andre funn fra undersøkelsen om at teknologifagene på den ene siden, og humaniora og til dels medisinfag på den andre, skiller seg ut. Vi finner et tydelig mønster i svarene når vi kontrollerer for fagområdene: Teknologene er gjennomgående mer positive til oppdragsforskning enn forskere innenfor andre fagområder. Samfunnsfagene og de matematisk-naturvitenskapelige fagene skiller seg ikke vesentlig fra hverandre. Forskere innenfor disse fagene er mindre positive enn teknologene, men samtidig vesentlig mer positive enn forskere innenfor medisin og humaniora. Medisinerne og humanistene er altså gjennomgående minst positive til oppdragsforskningen. For eksempel er 48% av medisinerne og 47% av humanistene enige (helt eller delvis) i at troverdigheten i oppdragsforskningen er mindre enn i annen forskning på grunn av uheldige bindinger mellom forsker og oppdragsgiver. For både samfunnsfag og matematisk-naturvitenskapelige fag er denne andelen på 34%, mot 21% blant teknologene.

Forskjellene som vi tidligere har notert mellom de ulike institusjonstypene finner vi også igjen i holdningsutsagnene. Forskere ved forskningsinstituttene viser gjennom sine svar en mer positiv holdning til oppdragsforskning enn forskere ved universiteter og høyskoler. Dette er gjennomgående for alle utsagnene, og kanskje naturlig med tanke på at graden av oppdragsforskning er størst ved instituttene. Forskjellene mellom forskere på universitet og høyskoler er ikke like store, men universitetsansatte virker noe mer skeptiske

til oppdragsforskning enn høyskoleansatte. For eksempel er bare 35% av forskerne ved universitetene enige (helt eller delvis) i at oppdragsforskere ikke går på akkord med sin egen kompetanse i konkurransen om å vinne oppdrag. For høyskolene er denne andelen 45%, mot 51% for instituttene.

Vi finner en noe mer negativ holdning til oppdragsforskning blant de forskerne som driver med policyrelevant forskning sammenliknet med forskere som driver med næringslivsrelevant forskning. For eksempel er 27% av de policyorienterte forskerne enige i utsagnet om uheldige bindinger mellom forsker og oppdragsgiver, mot 17% av de næringslivsorienterte forskerne. Og 17% av de policyorienterte forskerne er enige i at troverdigheten er mindre i oppdragsforskningen på grunn av dårligere kvalitetssikring, mot bare 8% blant de næringslivsorienterte forskerne. Oppdragsforskere med utelukkende eller mest policyrelevante oppdrag formidler med andre ord mer skepsis på vegne av oppdragsforskningen enn hva oppdragsforskere med utelukkende eller mest næringslivsrelevante oppdrag gjør.

I tillegg til holdningsutsagnene som direkte angår oppdragsforskning, fremsatte vi noen utsagn som gjelder Norges forskningsråd (NFR). Forskningsoppdrag fra NFR faller, som vi påpekte innledningsvis i rapporten, utenfor vår definisjon av oppdragsforskning. Med bakgrunn i erfaringene fra fokusgruppene og under henvisning til at en del av forskningsfinansieringen under Norges forskningsråd synes å ligge i en gråsonen når det gjelder begrepet oppdragsforskning, vil vi likevel kort nevne resultatene fra undersøkelsen på dette punktet. Respondentene er i stor grad enige i utsagnet "Forskningsprogrammene til Norges forskningsråd gjør at forskere tilpasser forskningstemaer for å øke muligheten for finansiering – på samme måte som ved anbudsprosesser fra oppdragsgivere". 84% av alle forskerne er enige (helt eller delvis) i dette utsagnet. Her er det bare små forskjeller mellom de ulike fagområdene, men forskere ved forskningsinstituttene er i større grad enige i utsagnet (92%) enn forskere ved universitet og høyskole (henholdsvis 84% og 86%). Et noe mindre flertall på 61% er enige i at "Nettverk og bekjentskaper spiller en like viktig rolle for å få finansiering gjennom Norges forskningsråd, som for å skaffe forskningsoppdrag for øvrig". Her er det også svært lite som skiller de ulike fagområdene, men forskere på de mer desentraliserte høyskolene er i større grad enige (66%) i utsagnet enn forskerne ved universitetene og instituttene (57% og 59%).

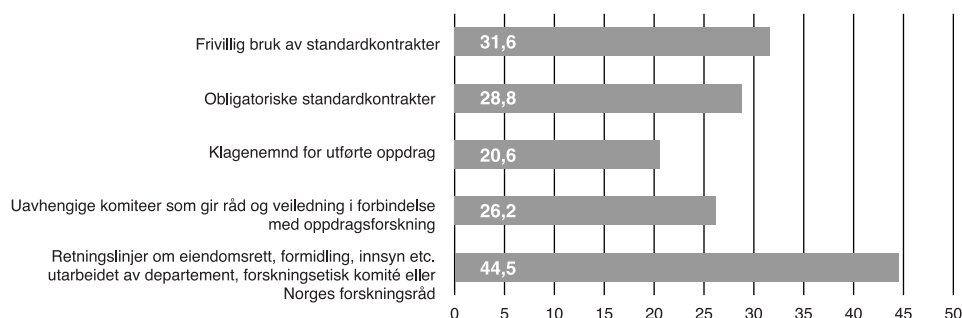
5.5.2 Tiltak som kan hjelpe

Vi har tidligere i kapitlet omtalt ulike mekanismer som kan bidra til å øke tilliten til resultatene fra oppdragsforskningen. Dette kan for eksempel være bruk av standardkontrakter eller intern eller ekstern kvalitetssikring. I forbindelse med holdningene til oppdrags-

forskning spurte vi mer konkret om egnetheten til ulike tiltak med sikte på å forebygge eller forhindre eventuelle problemer knyttet til oppdragsforskningen. Resultatet på totalnivå angis i figuren under:

Figur XIII – Syn på tiltak

Hvor egnet eller uegnet vil du si at tiltakene under er for å forebygge eller forhindre eventuelle problemer relatert til oppdragsforskning? Andelen som svarer «Egnet».

Svaralternativene ble rotert i undersøkelsen. Det er forslaget om retningslinjer utarbeidet av departement, forskningsetisk komité eller Norges forskningsråd som de fleste respondentene oppfatter som et "egnet" tiltak som får høyest tilslutning blant forskerne. Forslaget om klagenemnd får lavest tilslutning, og vesentlig lavere enn alle de andre forslagene.

Forskere innenfor humaniora og medisin legger aller størst vekt på retningslinjer, med henholdsvis 57% og 55% som svarer at disse vil være egnet. Av fagområdene er det teknologene som legger minst vekt på retningslinjene, med 31% som svarer at dette vil være egnet. Igjen ser vi altså at forskere innenfor teknologi kommer i en særstilling. Teknologene virker mer begeistret for forslaget om frivillig bruk av standardkontrakter: 44% i denne gruppen mener dette vil være egnet til å forebygge eller forhindre problemer i oppdragsforskningen. Forskere innenfor alle fagområder er enige i at en klagenemnd vil være minst egnet for dette formålet. Ved universitet og høyskoler mener flest at forslaget om retningslinjer er best egnet, mens ved instituttene legger en vesentlig større andel forskere vekt på frivillig bruk av standardkontrakter i denne sammenheng. Instituttene, som har størst grad av oppdragsforskning, og dermed kanskje også størst bruk for standardkontrakter, skiller seg altså igjen ut fra universitetene og høyskolene her. Blant oppdragsforskerne selv er det omtrent like store andeler som mener retningslinjer vil være egnet (39%) som frivillig bruk av standardkontrakter (37%). Mens næringslivsorienterte forskere ville foretrekke standardkontrakter (42%), ville policyorienterte forskere foretrekke retningslinjene (42%). Forskere uten erfaring med oppdragsforskning

mener forslaget om retningslinjer vil være best egnet (52%) og dernest obligatoriske standardkontrakter (31%). Som vi viste ovenfor, er denne gruppen mindre positiv til oppdragsforskning enn oppdragsforskerne selv. Faglige retningslinjer om innsyn etc. og regelmessig bruk av standardkontrakter vil med andre ord være de tiltakene som er best egnet til å øke oppdragsforskningens anseelse blant forskere uten egen erfaring med oppdragsforskning.

5.5.3 Faktoranalyse

Faktoranalyse er mye brukt i undersøkelser med stort datatilfang. En grunn til å gjennomføre faktoranalyse på et datamateriale kan være å undersøke hvorvidt respondentene grupperer seg på noen bestemt måte i forhold til et knippe holdningsvariabler. Datasett kan være mer eller mindre egnet for faktoranalyse, avhengig av forholdet mellom antall utsagn og antall respondenter, og avhengig av respondentenes spredning på variablene. Det er utviklet flere statistiske tester som kan gi mål på hvor egnet et datamateriale er for faktoranalyse. Vi har brukt KMO-testen", hvor resultatet er normert og varierer mellom 0 og 1. For vårt datasett ble resultatet fra KMO-testen 0,66, noe som betegnes som midt-godt egnet. Analysen av resultatene fra faktoralysen innebærer elementer av skjønn, blant annet når vi skal navngi de ulike gruppene eller segmentene som fremkommer. Det er heller ikke uproblematisk å tilegne grupper av respondenter ulike merkelapper kun ut fra empiriske funn i en kvantitativ undersøkelse. Vi mener likevel at funnene i faktoralysen er interessante, og at de indikerer at det finnes ulike "kulturer" innenfor oppdragsforskningen.

Faktoralysen ble gjennomført utelukkende på de respondentene som selv har erfaring med oppdragsforskning. Resultatene av faktoralysen viste at respondentene grupperer seg langs to dimensjoner – det vi har valgt å kalle en "idealistisk" dimensjon og en "pragmatisk" dimensjon. Det går med andre ord an å snakke om to typer oppdragsforskere – "den idealistiske oppdragsforsker" og "den pragmatiske oppdragsforsker".

Den idealistiske oppdragsforsker er den som scorer høyt på de fire første holdningsutsagnene i skjemaet, spesielt på de tre første (se figur xi og vedlegg x: spørreskjema). Det vil si at vedkommende i sin forskervirksomhet har et bevisst forhold til at uheldige bindinger til oppdragsgiver kan forekomme, til viktigheten av kvalitetssikring for resultatenes troverdighet og til faren for påvirkning ut fra oppdragsgiveres forventninger. Samtidig er den idealistiske oppdragsforsker opptatt av at han eller hun ikke går på akkord med sin faglige kompetanse for å få tak i oppdrag. Sammenliknet med vekten han/hun legger på disse dimensjonene ved oppdragsforskningen, er den idealistiske oppdragsforsker likevel i liten grad opptatt av hva egne forskningsresultater brukes til.

Det som karakteriserer den pragmatiske oppdragsforsker er at vedkommende er svært opptatt av hva resultatene av egen forskning brukes til. Han eller hun er derimot lite opptatt av faren for å gå på akkord med faglig kompetanse for å få tak i forskningsoppdrag, og er kanskje mindre "redd" for å kalkulere kompetanseheving inn i prosjekter. Samtidig scorer den pragmatiske oppdragsforsker lavt på påstandene om faren for binding og påvirkning fra oppdragsgiver og kvalitetssikringens innvirkning på troverdigheten. Det er altså oppdragsforskningens funksjon og samfunnsnytte som den pragmatiske oppdragsforsker først og fremst er opptatt av.

Vi koblet funnene fra faktoranalysen med bakgrunnsvariablene i datasettet for å finne ut hvilke forskere man gjerne kan betegne som henholdsvis pragmatiske og idealistiske. Tallene tyder på at mannlige forskere er noe mer pragmatisk orienterte enn kvinnelige, selv om forskjellene ikke er så store. Resultatene viser også at forskere på stipendiat- og amanuensisnivå i noe større grad er pragmatisk orienterte enn forskere på førsteamanuensis- og professornivå.

Funnene er spesielt interessante når man undersøker fagområde, institusjonstilknytning og andelen som oppdragsforskning utgjør av forskernes samlede forskeraktivitet. For fagområdene humaniora, samfunnsfag og medisin er det en skjevhet til fordel for de pragmatisk orienterte forskerne. Særlig stor er forskjellen for humanistene. For de matematisk-naturvitenskapelige fag og særlig for teknologi er det en skjevhet til fordel for de idealistisk orienterte forskerne. Teknologer skiller seg ut blant de idealistisk orienterte, og forskjellene mellom den relative andelen idealistisk orienterte og pragmatisk orienterte er aller størst for denne gruppen: Mens teknologene utgjør 25 % av de pragmatiske oppdragsforskerne, utgjør de hele 37 % av de idealistiske oppdragsforskerne.

Undersøkelsen viste også tydelige forskjeller når det gjelder institusjonstilknytning. Andelen forskere fra forskningsinstitutter øker betraktelig (fra 39 % til 54 %) når vi går fra pragmatiske til idealistiske oppdragsforskere. Over halvparten av de idealistisk orienterte oppdragsforskerne jobber med andre ord på et institutt. Tendensen er den motsatte for forskere med universitets- og høyskoletilknytning, og forskjellen er mest markant for forskere med tilknytning til universitetene. På universitetene finner vi altså flere pragmatisk orienterte oppdragsforskere enn idealistisk orienterte.

Resultatene fra analysen tyder også på at forskjellene mellom den idealistiske og den pragmatiske oppdragsforsker er relativt stor når vi ser på hvilken andel oppdragsforskning utgjør av forskernes samlede forskeraktivitet. Det er en klar tendens til at de forskerne som har mest erfaring med oppdragsforskning også er de mest idealistisk orien-

terte, noe som sammenfaller med funnet om at flertallet blant de idealistisk orienterte forsker ved et institutt.

Dette satt på spissen, kan vi si at den typiske idealistiske oppdragsforsker er en kvinne på amanuensis- eller professornivå, ansatt på et institutt og gjerne med teknologisk eller matematisk-naturvitenskapelig bakgrunn. Hun er mer opptatt av at forskningen utføres korrekt enn av hva resultatene brukes til. Den typiske pragmatiske oppdragsforsker er en mann på stipendiat- eller førsteamanuensisnivå, ansatt på et universitet og med samfunnsfag, medisin eller humaniora som fagområde. Han er mer opptatt av resultatenes bruksverdi og samfunnsnytte enn av hvordan forskningen gjennomføres.

5.6 Avslutning og konklusjoner

Gjennom en analyse av resultatene fra vår kvantitative undersøkelse har dette kapitlet belyst utredningens sentrale problemstilling: *Er det grunn til å ha tillit til forskning selv om dens resultater er fremkommet som oppdragsforskning der en interessert part betaler for forskningsvirksomheten med sikte på anvendelse til egne formål?*

Vi mener at ivaretagelsen av tre sentrale forskningsetiske normer er sentralt for å kunne svare bekreftende på problemstillingen. Åpenhetsnormen stiller krav til innsyn i forskningsprosjektene, kvalitetsnormen stiller krav til fagfellevurdering og etterprøvbarehet, mens etterrettelighetsnormen stiller krav til samfunnsansvar. Videre har vi argumentert for at disse normene settes under press i de ulike fasene av et forskningsprosjekt; initieringsfasen, gjennomføringsfasen og publiseringsfasen. Ulike faktorer i fasene av et forskningsprosjekt – som for eksempel standardkontrakter, kvalitetssikring, tid til kompetanseheving og ulike retningslinjer ved forskningsinstitusjonene – kan virke som "bolverk" når normene utfordres.

Åpenhet er en viktig forutsetning for tillit til oppdragsforskning. Åpenhetsnormen kan angripes i alle faser av et forskningsprosjekt. I initieringsfasen fant vi at et flertall av forskerne benytter standardkontrakter. Vi anser dette som gunstig i forhold til åpenhetsnormen, fordi forhold av betydning for tilflytting av informasjon om prosjektet til offentligheten behandles i slike standardkontrakter. Et stort mindretall blant forskerne benytter seg likevel ikke av standardkontrakter i initieringsfasen av sine forskningsprosjekter. Dette er gjerne forskere innenfor universitet og høyskole, hvor graden av oppdragsforskning er mindre enn ved forskningsinstituttene.

I gjennomføringsfasen er spørsmålet i hvilken grad relevant informasjon fra prosjektene tilflyter offentligheten underveis. Forskerne oppgir en utstrakt kontakt med oppdragsgiverne underveis i prosjektet, og bruk av referansegrupper, styringsgrupper, og seminarer er vanlig. I forhold til oppdragsgiverne og kanskje enkelte interessegrupper ivaretas altså åpenhetsnormen. Men vi kjenner ikke til i hvilken grad informasjon fra prosjektene tilflyter de bredere bruker- og/eller interessegrupper som ikke har innpass på seminarer eller møter i gjennomføringsfasen av forskningsprosjektene.

Åpenhetsnormen er kanskje mest relevant og mest utsatt for angrep i publiseringsfasen av forskningsprosjektene. Standardkontrakter og at forskningsinstitusjonene har egne retningslinjer rundt offentliggjøring bidrar til å styrke åpenhetsnormen i denne fasen, men benyttes bare av et mindretall blant forskerne. Med tanke på åpenhetsnormen er det lite tillitvekkende at den mest vanlige årsaken til konflikt i publiseringsfasen er hvorvidt resultatene skal offentliggjøres overhodet. Når det er sagt, vil vi understreke at konflikter i denne fasen gjelder et lite mindretall, og at det mest vanlige utfallet ved konflikt er kompromiss.

Kvalitetssikring av forskningsoppdrag er sentralt når vi snakker om hvilken tillit det er grunn til å feste til resultatene. 3 av 4 forskere har mulighet for intern kvalitetssikring av sine prosjekter, og slik kvalitetssikring er vanligst der graden av oppdragsforskning er størst; hos instituttene. I forbindelse med gjennomføringen av prosjektene sier 3 av 4 forskere at kontakt med oppdragsgiver underveis har påvirket resultatet positivt. Ofte sitter det høyt kompetente mennesker, gjerne med egen forskererfaring, blant oppdragsgiverne, og med tanke på kvaliteten kan ofte være gunstig med kontakt underveis. Et nokså stort mindretall har opplevd konflikt i gjennomføringsfasen, og konfliktene øker med hyppigere kontakt med oppdragsgiver. Noen av disse konfliktene skyldes håndteringen av data- og metodespørsmål. Store endringer i metodedesignet for allerede kvalitetssikrede prosjekter, kan være uheldig med tanke på kvalitetsnormen, men det ser altså ut til at dette kun skjer unntaksvis. Kvalitetssikring i tidligere faser – som er hovedregelen – ruster forskeren mot eventuelle konflikter i publiseringsfasen. Et lite mindretall opplever konflikter i denne fasen, og da ofte med kompromiss som utfall. Konflikter rundt utsettelse av rapportering kan virke gunstig på kvaliteten i prosjektet, dersom utfallet er at forskeren blir gitt mer tid til å ferdigstille prosjektet, og til en viss grad virker det som om dette er tilfelle.

Den tredje normen vi har lagt til grunn er etterrettelighet. I initieringsfasen er det en styrke for etterretteligheten i oppdragsforskningen at avslag fra forskernes side forekommer. At man avslår tilbud om oppdrag på grunn av manglende kompetanse, dersom det ikke

finnes muligheter til kompetanseøkning i selve prosjektet, er etterrettelig av en forsker. I av 10 avslår oppdrag på grunn av etiske betenkeligheter og omtrent halvparten på grunn av vurdering av prosjektets relevans eller samfunnsnytte. Avslag på disse grunnlagene bidrar direkte til styrking av etterrettelighetsnormen i oppdragsforskningen. Det er tydelig at forskerne, også innenfor oppdragsforskningen, ikke tar på seg alt av oppdrag ut fra et ensidig fokus på inntjening, men også tar hensyn til andre forhold som er med på å styrke etterretteligheten i forskningen. I gjennomføringsfasen oppgir nær sagt ingen forskere at kontakt med oppdragsgiver påvirker resultatet negativt. Men en stor andel av de som opplever konflikter i gjennomføringsfasen sier det skyldes diskusjoner om prosjektets formål og relevans (samfunnsnytte). Det kan gå ut over etterretteligheten dersom forskeren gir etter i slike diskusjoner, og oppmerksomheten flyttes fra kumulativ samfunnsnytte til mer spesifikk nytte for oppdragsgiver. I forbindelse med publiseringen av resultatene er de fleste forskere opptatt av hva disse brukes til. Det er særlig ved forskningsinstituttene, hvor andelen oppdragsforskere er størst, hvor man er opptatt av bruk av resultatene. Vi finner imidlertid at det "går politikk" i resultatene til en viss grad, og at en relativt stor andel av konfliktene i publiseringsfasen skyldes endring av teksten. Innimellom når oppdragsgiverne gjennom med sine krav om rapportering, noe som kan gå på akkord med forskernes autonomi, og etterretteligheten i prosjektet kan dermed betviles. Likevel skjer dette i et klart mindretall av prosjektene, også innenfor oppdragsforskningen.

6 Konklusjoner og anbefalinger

6.1 Innledning

Spørsmålet denne rapporten stiller er om det er grunn til å ha tillit til forskningen selv om dens resultater er fremkommet som oppdragsforskning der en interessert part betaler for forskningsvirksomheten med sikte på anvendelse for egne formål. Svaret må bli et både-og. På den ene siden viser rapporten flere positive resultater med hensyn til hvordan viktige forskningsetiske hensyn ivaretas. På den annen side indikerer vårt materiale at det kan være grunn til bekymring på enkelte områder. Dette kapittelet vil trekke frem noen resultater og noen problemområder som vi mener fortjener oppmerksomhet. På denne bakgrunn vil vi formulere tiltak og anbefalinger.

Konklusjonene trekkes med visse forbehold. For det første er det grunn til å understreke at funnene i spørreundersøkelsen reflekterer forskernes egne opplevelser og meninger om oppdragsforskning. Derfor må man være varsom når svarene tolkes og når man gir anbefalinger på grunnlag av disse funnene. Når for eksempel funnene fra spørreundersøkelsen entydig viser at forskere blir mer positive til oppdragsforskning jo mer de har drevet med det, kan det være at de forskjønner sin egen virksomhet. Dersom andre parter, for eksempel oppdragsgiveren, har en grunnleggende annen oppfatning, vil det forbli skjult i vår undersøkelse.

For det andre er svarprosenten relativt lav. Dette betyr at vi ikke kan være sikre på å ha fanget opp bredden av synspunkter og erfaringer med oppdragsforskning blant forskere. For det tredje er selve temaet vanskelig forskbart, da det omhandler problemstillinger som det kan være vanskelig for forskere å få øye på og som statistisk metode ikke avdekker. I vårt materiale er det interessant at fokusgruppene gir en annen og mer umiddelbar informasjon enn spørreundersøkelsen, selv om funnene der ikke kan generaliseres.

For det fjerde må man ta i betraktning visse psykologiske feilkilder som består i at respondenter endrer holdninger for at de skal passe bedre med deres atferd. Det vil som regel føre til en viss underrapportering av iakttatte problemer.

For det femte er det en glidende overgang mellom forskning og utredning. Dette vil kunne påvirke respondentenes svar og vår tolkning. Et annet moment som gjør temaet vanskelig forskbart er at oppdragsforskning omfatter et bredt mangfold av virksomheter.

Vi er oss bevisste disse forbehold og bekymringer, og har forsøkt å ta hensyn til dem i tolkningen av våre funn. Mot denne bakgrunn ser vi noen relativt klare tendenser i vårt materiale, og enkelte funn er signifikante i seg selv. Vi forventer imidlertid at ulike aktører vil forstå og tolke resultatene forskjellig – med hensyn til signifikans, utbredelse og hvor alvorlige man anser problemene å være. Det er derfor viktig at de gjøres til gjenstand for offentlig diskusjon.

6.2 Konklusjoner

6.2.1 *Oppdragsforskning – stort sett forskningsetisk forsvarlig*

Hovedkonklusjon på våre undersøkelser er at norsk oppdragsforskning i det store og hele holder en akseptabel forskningsetisk standard. Dermed kan det hevdes at det står bedre til med oppdragsforskningen enn Stortinget synes å frykte og kritisk medieomtale synes å tilsi. De enhetene som i stor grad håndterer oppdragsforskning ser stort sett ut til å ha gode rutiner for dette. Det dreier seg i hovedsak om forskningsinstituttene.

Et stort flertall av forskere innenfor instituttene, hvor graden av oppdragsforskning er størst, tar i bruk standardkontrakter. I forbindelse med initieringsfasen er det også et tilslitsvekkende funn at svært få forskere sier at de går på akkord med sin egen kompetanse i innsalg av forskningsoppdrag. Der hvor kompetansen i utgangspunktet ikke er til stede, er det vanlig å kalkulere inn tid til kompetanseheving i prosjektet. Et klart flertall av oppdragsforskerne har muligheter for kvalitetssikring, uten at dette sier noe direkte om kvaliteten på denne. Kvalitetssikringen er størst der hvor oppdragene er flest; blant forskningsinstituttene. Videre indikerer våre funn at forskerne ser ut til å ha integritet og mulighet til å si nei til oppdrag der de har faglige eller etiske betenkeligheter. Vi fant videre at kontakt med oppdragsgiver i løpet av prosjektet er hovedregelen i oppdragsforskningen. Dette åpner selvfølgelig for påvirkningsmuligheter for oppdragsgiver, men samtidig oppgir et stort flertall av forskerne at slik kontakt påvirker resultatene positivt. Dette gjelder særlig for teknologene og den næringslivsorienterte forskningen, hvor graden av oppdragsforskning er høy. Et mindretall av forskerne oppgir å ha opplevd konflikter med oppdragsgiver. Forskningsinstituttene, fagområdet teknologi og den næringslivsrelevante forskningen skiller seg mest positivt ut.

Holdningene til oppdragsforskningen er gjennomgående mest negativ blant forskere som ikke selv driver oppdragsforskning. Dette betyr ikke nødvendigvis at oppdragsforskning faktisk er mer problematisk enn annen forskning. Slike holdninger kan være basert på manglende informasjon eller fordommer.

Men vi finner også tydelige tegn i datamaterialet på at de forskningsetiske normene i noen tilfeller settes under press i forbindelse med oppdragsforskningen. I det følgende vil vi peke på noen områder der det er grunn til å være på vakt.

6.2.2 *Mangelfull bruk av kontrakter i universitets- og høyskolesektoren*

Bortimot halvparten av respondentene i spørreundersøkelsen oppgir at det enten ikke eksisterer eller at de ikke kjenner til at det eksisterer standardkontrakter ved deres institusjon. Bruken av standardkontrakter er med andre ord generelt sett ikke så utbredt blant oppdragsforskerne, verken i initieringsfasen eller i publiseringsfasen. Dette kan gå ut over åpenhetsnormen fordi krav knyttet til innsyn i prosjektene og forhold rundt publisering er naturlig å behandle i slike kontrakter. Dessuten vil bruken av standardkontrakter kunne styrke forskeren i eventuelle konflikter med oppdragsgiver. Det er forskere fra universitetene og høyskolene, og innenfor fagområdene humaniora og medisin, som i forbindelse med den policyorienterte forskningen i minst grad gjør bruk av standardkontrakter.

Bruk av standardkontrakter er vanligst der hvor graden av oppdragsforskning er størst; i forskningsinstitusjonene og i forbindelse med næringslivsorientert forskning. Det er naturlig å forvente at bruken av kontrakter er mer utbredt i instituttsektoren enn ved universitet og høyskoler, tatt i betraktning at oppdragsforskning utgjør en langt større andel av virksomheten i instituttsektoren. Det er likevel grunn til å merke seg dette funnet. Mindre bevissthet omkring bruk av kontrakter i universitets- og høyskolesektoren gjør den mindre forberedt når det gjelder håndtering av oppdragsforskning. Fokusgruppesamtalene ga et inntrykk av at universiteter og høyskoler har lagt mindre til rette for oppdragsforskning enn instituttene. Funnet fra spørreundersøkelsen styrker altså dette inntrykket.

En interessant forskjell mellom fagområdene er også verdt å merke seg: Medisin pekte seg overraskende negativt ut. Her oppgir bare 35% at de kjenner til standardkontrakter ved sin forskningsinstitusjon. Dette plasserer medisin nederst på listen på linje med humanistiske fag når det gjelder bruk av kontrakter. Sett i lys av kritiske drøftelser i fagtidsskriftene vedrørende deler av den medisinske oppdragsforskningen (for eksempel Kjærgard & Als-Nielsen 2002), mener vi at dette er et foruroligende resultat.

6.2.3 *Er kontraktene gode nok?*

Spørreundersøkelsen viser at konflikt er hyppigere når forskerne oppgir at det foreligger standardkontrakt. Det kan tyde på at kontrakter gir forskere en nødvendig støtte og ryggdekning for å kunne ta nødvendige konfrontasjoner med oppdragsgiver. Det kan også

være et uttrykk for at kontrakter først og fremst tas i bruk i miljøer der man fra før har erfaring med at konflikter forekommer, og at de oppdragene man utfører gjerne er konfliktfylte. På den annen side kan det høyere konfliktnivået snarere være et uttrykk for at kontrakter i seg selv ikke nødvendigvis løser problemene. For at kontrakter skal kunne ha en reell betydning, må de spesifisere viktige forhold omkring rapportering, publisering, eiendomsrettigheter vedrørende datamaterialet osv. I diskusjonen av ulike tiltak nedenfor vil vi spesifisere noen slike krav som bør kontraktfestes.

Både funn fra fokusgruppesamtalene og fra spørreundersøkelsen ser ut til å vise at det er et behov for standardkontrakter i forhold til offentlige oppdragsgivere. Disse initierer i stor grad policyrelevant forskning. Særlig vil det være av verdi med tanke på tilliten til forskningen at reglene for offentliggjøring er åpent tilgjengelig i forskningsprosjekter med denne type oppdragsgivere. Dette henger sammen med faren for at det kan "gå politikk" i forskningsresultatene.

6.2.4 Manipulering av data og metode?

Av spørreundersøkelsen gikk det frem at konflikt rundt håndtering av data og metode forekommer, om enn i liten grad. Når det skjer er det imidlertid et alvorlig problem. Slike konflikter kan bunne i en manglende rolleforståelse fra oppdragsgivers side. Det er hevet over tvil at det er forskeren som har det fulle faglige ansvaret for spørsmål som dreier seg om metode og data. Når oppdragsgiver blander seg inn i denne delen av forskningsprosessen, kan man få mistanke om at det er et forsøk på å manipulere funnene for å understøtte bestemte resultater. Når det er sagt, kan denne type konflikter også skyldes uklarheter hos forskeren. Det kan for eksempel skyldes at faglige standarder i liten grad er klarlagt på forhånd. Et overordnet prinsipp må være at det er forskeren som har ansvaret for metode og data. Hvis det oppstår konflikt med oppdragsgiver med hensyn til metode-spørsmål, skal forskeren ha siste ordet.

Dette prinsippet bør ses i forbindelse med et annet funn i undersøkelsen: At noen forskere som har opplevd konflikter med oppdragsgiveren vedrørende endring av teksten, oppgir at de har inngått kompromiss med oppdragsgiveren. Nå er det ikke slik at våre funn indikerer at dette er et hyppig forekommende fenomen. Men slike kompromiss er svært uheldige fordi de kan gi inntrykk av at forskningsresultater er en forhandlingssak. Imidlertid er det ikke lett å vite hva som skjuler seg bak uttrykket "kompromiss" i slike tilfeller. Man kan velge å tro at de inngåtte kompromissene ikke har berørt den faglige substansen i prosjektet, men at de kun gjaldt fremleggingsform og stilistiske forhold. På den annen side kan vi ikke utelukke at de nettopp gjaldt mer innholdsmessige forhold. Også her vil det altså være grunn til å minne om det overordnede prinsipp at det er forskeren som til slutt

må bære ansvaret for forskningsresultatene. Innholdsmessige aspekter ved forskningsresultatene kan ikke være en forhandlingssak med oppdragsgiveren.

6.2.5 Tilbakeholdelse av uønskede resultater?

For en forskningsinstitusjon vil en kontrakt som stiller krav om publisering og et prinsipp om generell publisering være viktige virkemidler for å sikre offentliggjøring. Likevel viser våre undersøkelser at disse virkemidlene i relativt liten grad tas i bruk. For eksempel tenker mer enn halvparten av forskerne ikke på å forsikre seg om at egen institusjon har retningslinjer for publisering. På dette området ser vi et klart forbedringspotensiale.

Behovet for å ha klare regler for publisering viser seg også når man tar i betraktning konfliktnivået omkring dette spørsmålet. Det går frem av spørreundersøkelsen at mer enn halvparten av de forskerne som har opplevd konflikt med oppdragsgiver, sier at dette skyldtes spørsmål omkring publisering.

I fokusgruppeintervjuene oppga flere forskere at de hadde opplevd at forskningsresultater "havner i skuffen". Dette er uheldig både med tanke på forskningens åpenhet og etterrettelighet, og med tanke på den generelle tilliten til forskning. Ikke minst ødelegger det for forskningens mulighet til å være premissleverandør dersom visse resultater bevisst underkommuniseres for å få frem et bestemt budskap. Det ser ut til at sterke interesser i noen tilfeller kan stoppe uønskede resultater fra å nå en interessert part eller offentligheten ved å hindre eller vanskeliggjøre publisering.

Det er grunn til å minne om at publisering av forskningsresultater er ønskelig ut fra minst to vesentlige forhold. For det første kan det være viktige samfunnsinteresser knyttet til forskningsresultater som ikke fanges opp av oppdragsgiverens interesser. Etterrettelighetsnormen tilsier at lojalitetsbånd overfor oppdragsgiveren må begrenses og at forskeren tar samfunnsansvaret alvorlig. Å legge bånd på forskerne med hensyn til publisering vil ikke være i overensstemmelse med god forskningsetikk. Offentliggjøring av forskningsresultater og mulighet til å delta i samfunnsdebatten med forskningsbasert innsikt tjener derimot et overordnet etisk samfunnsansvar.

For det andre er publisering et avgjørende virkemiddel i forbindelse med kvalitetssikringen av forskningen. En praksis der publisering av resultatene ikke er hovedregelen, fortjener etter vårt skjønn heller ikke status som forskning. Det bør altså ligge i de utførende enheters egen interesse å sørge for adekvat publisering av forskningsresultatene, nettopp for å hevde sin status som seriøs forskningsinstitusjon.

6.2.6 *Mangelfulle rutiner for kvalitetskontroll*

I spørreundersøkelsen oppgir et overveiende flertall av forskerne at de ikke har påtatt seg oppdrag som de ikke har kompetanse til å gjennomføre. I de tilfellene der det oppgis manglende kompetanse ved oppstart av prosjektet, er den klare hovedregelen at kompetanseutvikling har vært kalkulert inn som en del av prosjektet. Dette funnet må imidlertid tolkes med varsomhet. Det er forskerne selv som har rapportert med hensyn til hvilken kompetanse de innehar, med de skjevhetene det kan gi. Selvkontroll er ikke alltid nok, og vi ser det som en viktig oppgave at uavhengig faglig kritikk ivaretas. Med det mener vi at ethvert forskningsprosjekt bør være gjenstand for ulike former for både ekstern og intern evaluering og kvalitetskontroll.

Spørreundersøkelsen viser at et stort flertall av forskerne har mulighet til å kvalitetssikre prosjekter gjennom ulike former for fagfellevurdering. Likevel er det forskjeller mellom institusjonene og fagområdene her. Kvalitetssikring er mindre vanlig for fagområdene humaniora og medisin og innenfor universitet og høyskole enn innenfor de øvrige forskergruppene. Dette kan til en viss grad skyldes ulik beskjeftigelse med og organisering av oppdragsforskningen, men er likevel verdt å merke seg.

Vi gjorde allerede i punkt 6.2.5 oppmerksom på at publisering av forskningsresultater er et viktig ledd i kvalitetssikringen. Den form for fagfellevurdering som følger en publisering i anerkjente fagtidsskrifter gir en betryggende kvalitetssikring av forskningsresultatene. Uklar praksis vedrørende publisering og relativt mange konflikter rundt publisering, svekker imidlertid kvalitetssikringen. Samtidig er vi klar over at en del av oppdragsforskningen vil være av en slik art at den vanskelig vil kunne få innpass i fagtidsskrifter. Her kan man for eksempel tenke på forskningsoppdrag og utredninger som vedrører meget lokale forhold eller spesielle problemstillinger som mangler en allmenn forskningsinteresse. Det finnes ikke en etablert kanal for institusjonalisert fagfellevurdering og dermed uavhengig kvalitetssikring for denne typen forskningsresultater. I den grad man risikerer at resultatene heller ikke blir offentlig tilgjengelige, utelukkes muligheten for kvalitetssikring ved faglige debatter. Publisering blir altså en nødvendig, om ikke alltid tilstrekkelig, forutsetning for kvalitetssikring.

Det er også et relevant funn i denne sammenheng at fire av fem forskere sier at kontakten med oppdragsgiver stort sett har virket positivt på kvaliteten av forskningsresultatene. Bare 1% mener at denne kontakten har påvirket resultatet negativt. Vi tolker dette som en indikasjon på at kvalitetsvurdering og kvalitetskontroll i moderne forskning ikke lenger entydig er begrenset til fagfeller. I kapittel 3.4 omtalte vi behovet for utvidet fagfellevurdering, såkalte "extended peer-reviews", der berørte parter trekkes inn i kvalitetssikring-

en. Nær kontakt med oppdragsgiver kan ses som et første ledd i en slik utvidet kvalitetssikringsprosess. I og med at oppdragsgiveren rimeligvis kan antas bare å representere et utsnitt av de berørte parter interesser, er imidlertid kvalitetssikringen ufullstendig så lenge andre parter ikke også trekkes inn i prosessen.

Funnene fra fokusgruppene viste at forskerne i liten grad var opptatt av evaluering av allerede avsluttede prosjekter. Hvis dette er et gjennomgående trekk i oppdragsforskningen, betyr det at forskere har liten mulighet til å være selvrefleksive. Et mulig tiltak kan være å formalisere evaluering i ettertid.

6.2.7 Oppdragsforskning i grenseland

Vi har spurt om Norges forskningsråds forskningsfinansiering har likheter med det som tradisjonelt defineres som oppdragsforskning. Svarene var klare. Hele 84% av de spurte er helt eller delvis enige i at forskningsprogrammene til Norges forskningsråd gjør at forskere tilpasser forskningstemaer for å øke muligheten for finansiering. Et klart flertall er enige i at nettverk og bekjenskaper spiller en like viktig rolle for å få finansiering gjennom Norges forskningsråd som for å skaffe forskningsoppdrag forøvrig.

Disse påstandene bekrefter at definisjoner av oppdragsforskning opererer i et grenseland og at det ikke er så mye forskning som lenger kan oppfattes som såkalt 'fri'. Det er vanskelig å skille mellom "tradisjonell" oppdragsforskning på den ene siden og forskningsrådsfinansiert programforskning med brukerdeltakelse på den andre. Særlig i de tilfeller der Forskningsrådet blir en av flere mulige finansierende parter kan grenseoppgangen være vanskelig. I vår spørreundersøkelse har vi valgt å se bort fra forskningsrådsfinansiering, med unntak av holdningsspørsmålene til slutt i undersøkelsen. Svarene tyder imidlertid på at den avgrensningen vi gjorde er vilkårlig og lite treffende. Den lar seg vanskelig underbygge med mer substansielle argumenter.

6.2.8 To kulturer?

En faktoranalyse av respondenter med erfaring fra oppdragsforskning ga grunnlag for å snakke om to typer oppdragsforskere, som vi har kalt den idealistiske og den pragmatiske oppdragsforsker. I en intuitiv forstand kan disse typene forstås som uttrykk for to kulturer. Den idealistiske oppdragsforskeren er bevisst uheldige bindinger til og påvirkning fra oppdragsgiveren, opptatt av kvalitetssikring og sørger for ikke å gå på akkord med egen kompetanse. Samtidig er den idealistiske oppdragsforskeren i liten grad opptatt av hva egne forskningsresultater brukes til. Den pragmatiske oppdragsforskeren er derimot lite opptatt av uheldig binding til og påvirkning fra oppdragsgiver, mindre redd for å gå på akkord med egen kompetanse, og mindre opptatt av kvalitetssikringen. Men den prag-

matistiske oppdragsforskeren er svært opptatt av hva resultatene av egen forskning brukes til. Det kan se ut som om det er den pragmatiske forskeren som er mest orientert mot forskningens samfunnsnytte.

Dette funnet er svært interessant. Samtidig er det vanskelig å angi hvilken forskningsetisk betydning man skal tillegge det. Etter vårt skjønn tyder de to identifiserte kulturene på noen sprikende oppfatninger av forskningens oppgaver, rolle og funksjon i forskersamfunnet. De peker på grunnleggende ideologiske forskjeller i synet på forskningen. En mulig forskningsetisk tolkning kan være at den idealistiske oppdragsforskeren anser kvalitetsnormen som den primært bindende forskningsetiske forpliktelsen, mens den pragmatiske oppdragsforskeren setter samfunnsnytte og etterrettelighet høyest. Forekomsten av de to kulturene kan tolkes som om det finnes en uforløst konflikt i oppfatningen av de nevnte forskningsetiske normene. Det er i så fall ikke urimelig å mene at forskersamfunnet er utsatt for normer og målsetninger som peker i ulike retninger, og at den enkelte forsker dermed selv må foreta et grunnleggende valg.

Det er to mulige svar på denne tolkningen. For det første kan man mene at konflikten er reell og grunnet i utilstrekkelig forskningsetisk klargjøring i forholdet mellom normene. For det andre kan man mene at konflikten bunner i et tilsynelatende motsetningsforhold mellom normene som skyldes manglende refleksjon over normenes innhold og konsekvens. Men uansett hvilket svar man selv er tilbøyelig til gi, viser eksistensen av to ulike kulturer mot nødvendigheten av videre forskningsetisk refleksjon, klargjøring og debatt i forskersamfunnet. Vårt funn er forskningsetisk relevant og knyttet til grunnleggende ideologier i forskersamfunnet. Det er grunn til å mene at kvalitet på den ene siden og etterrettelighet og relevans på den andre siden er normer som enten de facto er i et uavklart spenningsforhold til hverandre eller som oppleves slik. Det må derfor være en utfordring til forskersamfunnet å oppnå et reflektert og bevisst forhold til disse normene. Bred debatt og styrking av den forskningsetiske bevisstheten ser vi som naturlig respons på dette.

6.3 Anbefalinger og tiltak

Denne rapportens innhold er basert på en begrenset empirisk studie av oppdragsforskning i Norge, på bakgrunn av en forskningsetisk analyse. I de foregående punktene har vi sammenfattet de konklusjoner som vi mener er de viktigste og mest relevante både forskningsetisk og -politisk. En hovedkonklusjon er at norsk oppdragsforskning holder en akseptabel forskningsetisk standard. Samtidig har vi påpekt enkelte forhold i norsk oppdragsforskning som reiser forskningsetiske bekymringer.

Forskning er avhengig av at offentligheten kan ha tillit til forskningsresultater når de kommer fra etablerte forskningsinstitusjoner. Hvis forskerne ikke lever opp til forskningsetisk tilfredsstillende standarder kan det påvirke forskningens omdømme i negativ retning. Derfor er det i forskningsinstitusjonenes egen interesse å klargjøre kjøreregler og synliggjøre felles standarder. Det er på bakgrunn av dette resonnement at vi her ønsker å komme med våre egne anbefalinger til nødvendige og ønskelige tiltak. Anbefalingene er ikke i seg selv en del av våre empiriske funn. De bunner i våre skjønnsmessige vurderinger av de handlingsbehov som de empiriske funnene synes å indikere. Vi gjør ikke krav på at våre anbefalinger er de eneste riktige for norsk oppdragsforskning, eller at de nødvendigvis er de mest effektive. Vi tror derimot at de er treffende i forhold til de funnene vi har gjort.

Vi ønsker å gjøre det klart at noen av våre anbefalinger først og fremst gjelder målsetninger som oppdragsforskningen bør bestrebe seg på å nå, mens andre anbefalinger gjelder virkemidler og tiltak. Målsetninger og tiltak blir her ikke systematisk skilt fra hverandre, men behandlet under ett. De følgende anbefalinger er ordnet etter den innholdsmessige prioriteringen vi mener det er grunn til å foreta.

6.3.1 Offentliggjøring av resultater – en nødvendig hovedregel

Hovedregelen for alle former for oppdragsforskning må være at forskningsresultatene skal offentliggjøres og søkes publisert i dertil egnete fagtidsskrifter og skriftserier. Grunnen til dette er at oppdragsgiver ikke skal kunne unndra seg uønskede resultater og at all forskning skal kvalitetssikres. Forskingen har offentlig interesse og er et velferdsgode, og skal som hovedregel tilkomme alle. All forskning er tuftet på en forventning om offentlig kunnskap og bred faglig kvalitetssikring. Hvis det skal gjøres unntak fra hovedregelen, må det være en holdbar og uttrykkelig begrunnelse for det. For eksempel kan det være sikkerhetspolitiske grunner til at forskningsresultater holdes tilbake. I industriell oppdragsforskning vil oppdragsgiverens legitime interesser i det konkurranseforspranget man ønsker å sikre seg gjennom investering i oppdragsforskning være en annen begrunnelse. Når det gjelder patenterbare forskningsresultater følger kravet om offentliggjøring de vanlige betingelsene for patentering. Vi mener også at slike eventuelle unntak fra offentliggjøringskravet alltid må være tidsbegrenset. Det svenske Vetenskapsrådet vedtok nylig at oppdragsgiver ikke får utsette publisering med mer enn to måneder, og ved patentering, ikke mer enn seks måneder.

St.meld. nr. 32 (1997–98) *Om offentlighetsprinsippet i forvaltningen* vurderte behovet for større innsyn og åpenhet i forvaltningen. I oppfølgingen av denne meldingen, og i St.meld. nr. 39 (1998–99) *Forskning ved et tidsskille*, er det presisert at det foreligger et

behov for mer offentlighet blant annet i forhold til interne dokumenter mottatt fra sakkyndige eller andre rådgivere. Forskningsrapporter faller klart inn under dette. Samtidig viser våre resultater at oppfølgingen av dette prinsippet i praksis synes å være mangelfull, ikke minst når det gjelder offentlige oppdragsgivere.

Kravet om offentlighet omkring forskningsresultater er først og fremst rettet mot de forskningsutførende enhetene, altså oppdragstakerne i vår sammenheng. Alle forskningsinstitusjoner som utfører oppdragsforskning, bør klargjøre sine retningslinjer dithen at offentliggjøring alltid skal følge et avsluttet forskningsoppdrag, med mindre det foreligger særlig tungtveiende grunner for unntak. De enhetene som føler at et slikt prinsipp vanskelig lar seg forene med de interesser deres typiske oppdragsgivere bringer inn i et slikt oppdrag, bør heller velge å markedsføre seg som konsulentforetak fremfor forskningsinstitusjoner. I forskningssammenheng er offentliggjøring av resultater alfa og omega, og kun en konsekvent oppfølging av denne normen vil kunne gi det kvalitetstempel forskningsinstitusjonene er interessert i å ha.

Vi vil spesifisere vår anbefaling med to ytterligere punkter.

For det første bør det være en selvfølge at offentliggjøringskravet innbefatter et krav om innsyn i rådata. Offentliggjøring uten samtidig innsyn i datamaterialet forhindrer kvalitetskontroll. Det er derfor man i forskning har et krav om oppbevaring av data. Dette bør altså også gjelde oppdragsforskning. Hvordan man best sikrer innsyn i datamaterialet bør institusjonene selv finne ut av. Med de teknologiske mulighetene datateknologien gir i dag, kan ikke praktiske vanskeligheter være et avgjørende hinder for innsyn. Forskersamfunnet verden over har blitt oppmerksomme på det som oppleves som økt hemmelighold i forskning (Ceci 1988; McCain 1991; Kaiser 1996). Det er etter vårt skjønn ingen grunn til at oppdragsforskning ikke bør følge de samme spillereglene som forskning ellers.

For det andre kan det være grunn til å understreke nok en dimensjon knyttet til kravet om offentliggjøring, nemlig forskerens mulighet til å delta aktivt i samfunnsdebatten. Hensynet til en oppdragsgiver og et oppdragsforskningsprosjekt bør aldri gå så langt at forskeren ikke har mulighet til å uttale seg offentlig, for eksempel i medier, om sine funn. Dette kan være særlig relevant der det er offentlig interesse knyttet til et oppdragsforskningsprosjekt og der oppdragsgiveren har interesse i å påvirke den offentlige meningsutveksling i ensidig retning. Det tolkningsaspektet som formidling av forskningsvirksomhet alltid innebærer bør ikke være oppdragsgiverens enerett. Forskeren må kunne bidra med egne synspunkter.

Vi sammenfatter vår anbefaling i følgende punkt:

Oppdragstakende forskningsinstitusjoner bør formulere et klart og tydelig prinsipp om at forskningsresultater som hovedregel skal offentliggjøres og at unntak fra denne regelen forutsetter tungtveiende grunner og må være tidsavgrenset. Offentliggjøring skal også innbefatte innsyn i datamaterialet og forskeres mulighet til å delta i samfunnsdebatten.

6.3.2 En mal for standardkontrakter etterlyses

Våre funn synliggjorde at standardkontrakter for oppdragsforskning i stor grad mangler ved forskningsinstitusjoner. Vi vil derfor anbefale at Utdannings- og forskningsdepartementet (UFD) tar ansvar for å utarbeide en mal for standardkontrakter for oppdragsforskning i Norge. Hensikten med en slik mal bør være å styrke forskningsinstitusjonenes interesser overfor sterke oppdragsgivere, og å gi rettledning med hensyn til hva som kan anses som standard prosedyre i en slik sammenheng. Jo bedre en slik standardkontrakt er utarbeidet, jo mindre er sjansene for uheldige utfall av konfliktsituasjoner med oppdragsgiveren. Ikke minst bør en slik mal understreke de grunnleggende forskningsetiske normene all forskning, inklusive oppdragsforskning, er forpliktet til. Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH) har utarbeidet generelle forskningsetiske retningslinjer for samfunnsfag, juss og humaniora, og dessuten en sjekkliste for inngåelse av oppdragskontrakter (NESH 1999). Henvisning til forskningsetiske normer og retningslinjer kan rimeligvis skje i en innledning til en slik standardkontrakt. Forhold av vesentlig betydning for oppdragsforskning, slik som offentliggjøring av resultater, ansvarsfordeling under forskningsprosessen, innsyn og klageinstans bør spesifiseres. Vi mener at UFD er best egnet til å lede denne oppgaven, både på grunn av sin juridiske kompetanse og på grunn av departementets overordnede funksjon i norsk forskning.

Vi er av den oppfatning at en detaljert utarbeidet standardkontrakt for oppdragsforskning, inklusive en omtale av de prinsipielle forskningsetiske forpliktelsene, synes å overflødiggjøre behovet for særskilte etiske retningslinjer for oppdragsforskning. Etiske retningslinjer har en viktig funksjon for forskning generelt, men vi har vanskelig for å se at oppdragsforskning danner en egen kategori som nødvendiggjør særskilte retningslinjer. De potensielle konfliktkildene som forekommer spesielt i oppdragsforskning krever først og fremst en juridisk klargjøring i form av kontraktfestete avtaler. Henvisning til forskningsetiske retningslinjer har neppe den samme tyngden når konfliktsituasjoner oppstår.

Utdannings- og forskningsdepartementet bør utarbeide et forslag til standard-kontrakt for oppdragsforskning, der allmenne forskningsetiske normer legges til grunn.

6.3.3 Offentlige oppdrag på anbud

Våre funn indikerer at bekjenskaper og nettverk blir oppfattet som viktige forutsetninger for inngåelse av forskningsoppdrag. Når det gjelder private oppdragsgivere er det neppe noen grunn til å regulere hvordan de utdeler sine forskningsoppdrag. Om de anser bekjenskaper og nettverk som tilstrekkelig grunnlag for å vurdere hvem som er best kvalifisert for et forskningsoppdrag, så er det deres sak. Saken stiller seg imidlertid annerledes med offentlige oppdragsgivere. I og med at de forvalter offentlige midler bør de være forpliktet til å forsikre seg om at deres forskningsoppdrag utføres av de enheter som innehar de beste kvalifikasjonene og at enkeltmiljøer ikke favoriseres. Derfor er det viktig at forskningsoppdrag innhentes på anbud. Dette skaper større åpenhet, og i de tilfeller der det er etablert tette nettverk mellom en oppdragsgiver og en oppdragstaker, kan det være med på å bryte opp slike nettverk. Anbud er ingen garanti for at de beste forskningsenheterne blir valgt til slutt, men det skaper større åpenhet og kan gi innsyn i offentlige instansers bruk av forskning. Forskningsoppdrag bør innhentes etter de samme regler som gjelder for andre offentlige anskaffelser. I den forbindelse bør man vurdere å endre den generelle unntaksbestemmelsen for kjøp av forsknings- og utviklingstjenester i Forskrift om offentlige anskaffelser (av 16. juli 1999, nr.69; se avsnitt § 1–3 (2)g). Denne bestemmelsen sier at anbud ikke behøver å bli innhentet der oppdragsgiver ikke fullt ut betaler for tjenesten eller tjenesten ikke fullt ut tilfaller oppdragsgiveren til bruk i hans virksomhet.¹

Vi anbefaler at forskningsoppdrag som gis av det offentlige innhentes etter de samme regler som andre offentlige anskaffelser. Offentlige oppdragsgivere bør som hovedregel innhente forskningsoppdrag på anbud. Myndighetene bør sørge for at reglene etterfølges i praksis.

¹ Vi vil i denne forbindelse også vise til at EU har utarbeidet detaljerte retningslinjer for innhenting og bruk av ekspertoppdrag i Kommissjonens arbeid, der kvalitet, åpenhet og effektivitet rundt prosessen er sentrale forskningsetiske hensyn. Såkalte "open-calls" er viktige virkemidler i denne sammenheng (se Commission of the European Communities, Communication from the Commission "On the collection and use of expertise by the commission: Principles and guidelines." Brussels, 11.12.2002, COM (2002) 713 final).

6.3.4 Åpenhet om økonomiske forhold

Det foregående punktet dreide seg om åpenhetsnormen og prinsippet om mer offentlighet. En annen side ved dette fortjener også oppmerksomhet. I noen tilfeller har forskere økonomiske interesser som kan medføre interessekonflikter eller vanskeliggjøre en uhildet og objektiv gjennomføring av et forskningsprosjekt. Både eierskap eller annet engasjement, for eksempel konsulentvirksomhet i bedrifter, og langvarige eller store forskningsoppdrag fra privat næringsliv, kan medføre interessekonflikter. Det er av mindre betydning at forskerne selv ofte tror at de er upåvirket av slike interesser. Poenget må være at åpenhet rundt økonomiske interesser og andre bindinger er en viktig forutsetning for offentlighetens tillit til oppdragsforskning. Det er også viktig for den faglige vurderingen ved tildeling av forskningsoppdrag, og det gir en relevant bakgrunn ved vurderingen av forskningsresultater.

De regionale forskningsetiske komiteene krever slike opplysninger for medisinsk forskning, men det samme kravet gjelder ikke for annen forskning. I USA, for eksempel i National Science Foundation, har man lenge hatt en praksis der forskere må redegjøre for potensielle interessekonflikter. Det svenske Vetenskapsrådet vedtok i februar 2003 nye retningslinjer med krav til redegjørelse for økonomiske interesser for alle søknader til rådet fra og med 2004. Redegjørelse for økonomiske interesser er en forutsetning for å få bevilgninger.

Våre funn gir oss ikke grunn til å mene at innsyn i forskernes økonomiske interesser vil få store konsekvenser for oppdragsforskningen i Norge. I mange tilfeller vil det bety en ytterligere administrativ rutine, som enkelte vil kunne oppleve som brysom. Samtidig kan det i enkelte tilfeller dreie seg om ytterst relevante opplysninger. I disse tilfellene vil åpenhet bidra til bedre saksbehandling av søknader og i siste instans til økt tillit til forskningen generelt. Vi mener at åpenhet om økonomiske interesser og mulige interessekonflikter bør kreves ved tildeling av forskningsmidler.

Dette forutsetter at en standard utarbeides som Norges forskningsråd legger til grunn for sin ordinære saksbehandling ved tildeling av forskningsmidler. Andre offentlige oppdragsgivere vil kunne følge samme mal i sine tildelinger av forskningsmidler.

Norges forskningsråd bør inkludere rapportering av økonomiske interesser og eventuelle interessekonflikter som en integrert del av sin saksbehandling ved tildeling av forskningsmidler. Dette bør også være standard for tildeling av forskningsmidler av andre offentlige myndigheter.

De regionale forskningsetiske komiteer for medisin oppfordres til å videreføre sine krav om at forskere redegjør for økonomiske interesser og evt. interessekonflikter som et ledd i den forskningsetiske vurderingen.

6.3.5 Kvalitetssikring – en utfordring til fagmiljøene

Selv om våre funn indikerer at mange oppdragsforskningsmiljøer har et bevisst forhold til kvalitetssikring av forskningsresultater, har vi også registrert unntak og andre svakheter (se 6.2.6.). Vi har ikke grunnlag for å si noe spesifikt om hvor viktige disse unntakene er i helhetsbildet av norsk forskning, men ethvert svakt ledd i systemet for kvalitetssikring er med på å undergrave tilliten til norsk oppdragsforskning. Kvalitetssikringssystemet blir svekket når forskningsresultater ikke rutinemessig blir publisert i fagfellelevurderte fagtidsskrifter, når nye forskningsoppdrag ikke rutinemessig blir underlagt en bred faglig gransking og diskusjon med seniorforskere, eller når forskningsmiljøer ikke finner anledning til evaluering og diskusjon av avsluttede prosjekter. I punkt 6.3.1 gikk vi inn for rutinemessig offentliggjøring av forskningsresultatene, men det er viktig å sørge for at også de resultater som ikke kommer inn i fagfellelevurderte fagtidsskrifter, gjøres til gjenstand for adekvat kvalitetssikring. Slike faginterne systemer for kvalitetssikring bør etter vårt skjønn være en selvfølge i forskningsmiljøer. Vi har ingen ferdig oppskrift på hvordan kvalitetssikring av forskningsresultater bør foregå i detalj. Dette vil avhenge av fagfelt, faglig nettverk og andre tradisjoner. Men forskningsinstitusjoner som driver med oppdragsforskning, har et ansvar for å gjøre systemet for kvalitetssikring eksplisitt og å synliggjøre det for omverdenen.

Som et videre ledd i et slikt kvalitetssikringssystem bør forskningsinstitusjonene også ha tydelige retningslinjer angående det man gjerne omtaler som utvidet fagfellevurdering, altså de prosesser der (oppdrags-)forskning blir gjort til gjenstand for kritiske drøftinger blant berørte parter. I utgangspunktet er selvfølgelig både oppdragsgiver og brukergruppe en slik berørt part, men avhengig av type forskning vil det i mange tilfelle også kreve integrasjon av andre parter, slik som for eksempel forvaltning, interesseorganisasjoner osv. Oppdragsforskning vil i mange tilfeller dreie seg om prosjekter med høy usikkerhet og hvor store verdier står på spill. Det er nettopp for slike forskningsprosjekter at utvidete systemer for kvalitetssikring er av stor betydning.

Dette siste punktet om en utvidet kvalitetssikring med flere eksterne parter er etter vårt skjønn en integrert del av de nyere forskningspolitiske og forskningsetiske diskusjoner omkring en ny samfunnskontrakt for forskning (Lubchenco 1997). Medvirkning og deltakelse i slike forskningsprosjekter blir da et viktig ledd i å realisere samfunnsmessige og

miljømessige målsetninger for forskning. Vi tror derfor at fremtidens forskning – ikke bare oppdragsforskning – i større grad enn hittil bør ha et bevisst forhold til slike prosesser i forbindelse med kvalitetssikring.

Oppdragstakende forskningsinstitusjoner bør videreutvikle og synliggjøre sine systemer for kvalitetssikring, først og fremst med utgangspunkt i den faginterne kvalitetssikringen. På sikt bør kvalitetssikring utvides og inkludere berørte parter.

6.3.6 En uavhengig komité som klagenemnd og tilsynsinstans

Våre funn viste at det forekommer konflikter i oppdragsforskning og at noen av dem kan påvirke resultatene eller formidlingen av dem på en uheldig måte. Til tross for at antall konflikter antakelig kan reduseres ved bedre avtaleverk og økt forskningsetisk bevissthet, kan konfliktene ikke helt elimineres. Noen tvister vil forekomme, antakelig særlig når store interesser står på spill. I slike situasjoner vil det være viktig at oppdragsutførende institusjoner eller forskere og oppdragsgivere kan ta tvisten til en uavhengig komité. Komiteen bør ha funksjon som en rådgivende klagenemnd for ulike parter i en oppdragsforskningsprosess. Samtidig bør den ha tilstrekkelig fullmakt til å gå inn i saker av offentlig betydning på eget initiativ eller etter initiativ fra tredje part, for eksempel Stortinget. Komiteen bør også kunne fungere forebyggende. Slike oppgaver kan gi komiteen status som en slags tilsynsinstans for oppdragsforskningen.

Vi mener at ansvaret for dette må legges til Utdannings- og forskningsdepartementet (UFD). Departementet har erfaring med et system av uavhengige rådgivende komiteer. Dessuten er man nå inne i en prosess der man skal opprette en redelighetskomité for norsk forskning. Det er i utgangspunktet ikke urimelig at spørsmålene om etterrettelighet i oppdragsforskning kan og bør ses i sammenheng med opprettelsen av redelighetskomiteen. I begge tilfeller frykter man systematiske fordreininger og skjevheter på grunn av eksterne interessekonstellasjoner. Begge spørsmål krever også en opplysende og forebyggende virksomhet. Det vil derfor være naturlig om en nyopprettet redelighetskomité for norsk forskning også fungerer som klagenemnd og tilsynsinstans for norsk oppdragsforskning. Uansett hvilken praktisk løsning man vil foretrekke til slutt, er det etter vår mening viktig at det utpekes et uavhengig organ med slik kontroll- og tilsynsmyndighet for oppdragsforskningen. Vi ville oppfatte det som urimelig dersom alvorlige konflikter overlates til de involverte parter alene, der den sterkeste part ofte likevel får gjennomslag for sine syn. Opprettelsen av en uavhengig klagenemnd vil også styrke tilliten til oppdragsforskningen.

Utdannings- og forskningsdepartementet bør opprette en uavhengig komité som kan fungere som klage- og tilsynsinstans for oppdragsforskning.

6.3.7 *Forskningsetikk på dagsorden*

Vi har påpekt at det er et behov for forskningsetisk bevisstgjøring og debatt i forskersamfunnet. Sider ved håndteringen av konflikter tyder på det, men også eksistensen av en idealistisk og en pragmatisk forskerkultur.

Etikkundervisning for forskere er i dag svært begrenset. Vi vil anbefale at undervisningen i forskningsetikk og vitenskapsetikk styrkes ved høyskoler og universiteter, og at det tilbys etikkundervisning som er relevant for oppdragsforskning. Undervisning i etikk er viktig fordi det er med på å fremme forskningsetisk bevissthet. I forskerutdanningen bør forskningsetiske refleksjoner basert på konkrete eksempler inneha en sentral plass. Dette gjelder generelt.

Vi mener at også forskere som allerede bedriver aktiv oppdragsforskning bør tilbys videreutdanning innen forskningsetikk. Det finnes oss bekjent svært få slike systematiske tilbud i dag, verken fra profesjons- og forskerforeninger eller fra universiteter og høyskoler.

De nasjonale forskningsetiske komiteer har selv bidratt til å utvikle internettkurs i forskningsetikk, uten at disse har hatt fokus på spesielle problemstillinger rundt oppdragsforskning. Internettkursene er utviklet tverrfaglig og tilbys av Universitetet i Oslo. Kursene er i hovedsak laget med tanke på videreutdanning for eksterne brukere av Universitetet, men erfaringene fra i fjor viser at også hovedfagstudenter og doktorgradstudenter ved ulike fakulteter har tatt kursene. Hittil har kursene bare vært tilbudt innen medisinsk forskningsetikk, men i løpet av 2003 vil det tilbys internettkurs også i fagområdene samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi.

Erfaringene fra Universitetet i Oslo med utviklingen av internettkurs for forskningsetikk bør videreføres med tanke på videreutdanning i forskningsetikk som er relevant for oppdragsforskning. Det bør innebære at universitetene og høyskolene tar ansvar for å etablere tilbud for videreutdanning av forskere.

Det må også være viktig at forskningsinstitusjonene selv stiller krav til sine medarbeidere om skoling og videreutdanning i forskningsetikk. Hvordan det skal gjøres, må det være

opp til hver enkelt institusjon å avgjøre, men det er eksempler på at oppdragsgivere og forskningsinstitusjoner ønsker å sertifisere sine forskningsmedarbeidere for å sikre at de er kjent med forskningsetikken, at de kan identifisere problemstillinger og kritisk reflektere og resonnere over ulike handlingsvalg.

Universitetene og høyskolene bør ta initiativ til og tilby kurs innen forskningsetikk for alle fagområder som utdanner forskere. Det er en utfordring å gjøre denne utdanningen relevant for problemstillinger som kan oppstå i oppdragsforskning.

Universitetene og høyskolene bør også tilby videreutdanningskurs innen forskningsetikk for eksterne brukere av universitetene og høyskolene, særlig med tanke på forskere. Også på dette området er det en utfordring å tilrettelegge kursene slik at de er relevante for problemstillinger som kan oppstå i oppdragsforskning.

Forskningsinstitusjoner bør vurdere å stille krav til sine forskere når det gjelder videreutdanning i forskningsetikk, f.eks. i samarbeid med universitetene og høyskolene.

6.3.8 Grenser for kommersialisering av forskning?

Oppdragsforskning blir satt under press fra sterke oppdragsgivere. Mange av de fagmiljøene det gjelder, er i stor grad blitt avhengige av eksterne forskningsmidler knyttet til konkrete brukerinteresser. Det kan ikke utelukkes at dette kan gå så langt at forskere begynner å internalisere oppdragsgiverens forventninger allerede i sine forskningsdesign, eller at det forekommer selvsensur i sluttrapporten (se punkt 4.6). Særlig i de tilfeller der forskningsinstitusjoner betjener veldig få potensielle oppdragsgivere, kan dette bli et alvorlig problem. I et lite land som Norge vil det være uunngåelig at enkelte forskningsinstitusjoner etter hvert får en tilnærmet enerett på visse problemstillinger, samtidig som de får de fleste av sine oppdrag fra en eller få oppdragsgivere. Faren ligger i at det skjer en mer eller mindre bevisst tilpasning til oppdragsgiverens forventninger på bekostning av faglig kvalitet og integritet.

Den mekanismen som virker dempende på denne type tilpasning, er eksistensen av et kritisk fagmiljø, der faglige standarder diskuteres uavhengig av konkrete brukerinteresser. Så lenge

det finnes levende fagmiljøer med en relativ uavhengighet overfor mulige oppdragsmidler, vil den faglige debatten fortsette og derved styrke oppdragsforskningsmiljøer overfor eksterne brukere. Oppdragsforskningsmiljøer er også avhengige av faglig videreutvikling, selv om det kan være vanskelig innen de trange kår og tidsfrister som gis i oppdragsforskningen (se punkt 4.9). Igjen ser man at oppdragsforskningsmiljøer indirekte blir avhengige av forskningsvirksomheter ved andre institusjoner der ikke oppdragsmidler alene styrer virksomheten. Vi har også sett at krav om samfunnsnytte og relevans oppleves å stå i et spenningsforhold til faglige kvalitetskrav, noe som tyder på at man bør være varsom med forskningsfinansieringer der brukernytten og sosio-økonomisk relevans ene og alene settes i sentrum.

Ut fra vår lesning av disse funn, og ut fra vår kjennskap til den internasjonale forskningsetiske debatten, er det grunn til å påpeke at en økende grad av kommersialisering av forskning reiser grunnleggende forskningsetiske problemer i forbindelse med kvalitet, åpenhet og etterrettelighet. Poenget er ikke at kommersialisering av forskning i seg selv er forskningsetisk betenkelig, men heller at den alltid forutsetter en viss motvekt i en annen, relativt sett uavhengig forskning der brukerinteresser og kommersielt utbytte ikke alltid og ubetinget står i sentrum. Kvalitetsstandarder, faglig kritikk og objektivitet kommer under press når forskning bare blir en støtte- og servicefunksjon for sterke interesser. Når det ikke lenger finnes forskningsmiljøer der kunnskap utvikles i relativ avstand til og uavhengig av partsinteresser, mister man både en faglig målestokk og en viktig kilde til kritikk. Når kunnskapsproduksjon blir forhandlet som om den var en hvilken som helst vare på et marked, risikerer man at kritisk og uavhengig forskning, eller forskning som bestreber seg på å tjene svake interesser, blir svekket eller umuliggjort. Hemmelighold og selektiv offentliggjøring undergraver forskningens mest elementære grunnprinsipper. Forskning er, for å sette det på spissen, i siste instans alltid et oppdrag for samfunnet og menneskeheten i sin helhet, og oppdragsforskning kan fungere tilfredsstillende så lenge dette overordnede oppdraget ikke blir uthulet.

Våre funn gir ikke grunn til å mene at norsk oppdragsforskning per i dag gjennomgående går på akkord med faglige standarder og forventninger om objektivitet. I de fleste miljøer ser det ut til at oppdragsforskningen fungerer etter betryggende kvalitetsstandarder. Forskere, særlig i de mer uformelle fokusgruppene, gir imidlertid uttrykk for bekymringer når det gjelder graden av avhengighet overfor eksterne interesser.

Kjøp og salg av forskning, samt innretting etter kommersielle interesser, såkalt kommersialisering av forskning, bør etter vår mening foregå med varsomhet og innenfor visse grenser. Oppdragsforskning er et ledd i et spektrum av ulike forskningspolitiske trender og tiltak som bidrar til å bringe kommersielle interesser i forgrunnen av forskningsvirk-

somheten. I denne rapporten har vi ingen data på det økonomiske omfanget av oppdragsforskning i forhold til annen forskning. I utgangspunktet virker det imidlertid rimelig å mene at en økende grad av avhengighet overfor ekstern finansiering, vil medføre økende forskningsetiske bekymringer hos forskerne. Det vanskelige spørsmål er derved å finne en god og forsvarlig balanse.

Disse forhold peker ikke mot enkeltaktører i norsk forskning, men de signaliserer et klargjørings- og handlingsbehov på det politiske plan. En rekke forskningspolitiske innspill har vært preget av forslag om å legge universitets- og høyskoleforskning tettere opp mot næringslivet (NOU 2000:14 *Frihet med ansvar*) og å legge forholdene bedre til rette ved universiteter og høyskoler for kommersiell utnyttelse av forskningsresultater (NOU 2001:11 *Fra innsikt til industri*). Dette kommer også tydelig frem i Forskningsrådets forslag til strategi *Vilje til forskning* (Norges forskningsråd 2002), som nå presenteres eksternt i en større møteserie med departementene, forskningsmiljøene og næringslivet. Forskningsrådets forskningspolitiske strategi om et vesentlig løft for norsk forskning forutsetter nært samarbeid med næringslivet og myndighetene. Verken i Forskningsrådets forslag til strategi eller i utredningene finner vi noen kritiske innvendinger mot kommersialisering eller hvordan man skal håndtere de mange vanskelige avveiningene og interessemotsetningene som kan oppstå ved økt kommersialisering. Vi finner også svært få holdepunkter for synspunkter som klargjør at kommersialisert forskning, inklusive oppdragsforskning, forutsetter sterke og uavhengige forskningsmiljøer som er unndratt denne utviklingen for å kunne fungere tilfredsstillende, og at det derfor er grenser for hvor langt det er ønskelig at forskningen kommersialiseres og gjøres til gjenstand for oppdrag.

De nasjonale forskningsetiske komiteer uttalte i et høringssvar til NOU 2001:11 *Fra innsikt til industri* bl.a. følgende:

"Det er grunn til å spørre om utredningen ... ikke sender et prinsipielt feil signal til beslutningstakere og offentligheten. Slik komiteene opplever dagens virkelighet, er det den uavhengige og basale kunnskapsproduksjon som er mest presset og svekket. En av de sentrale faktorene som bidrar til å øke presset er nettopp den kommersialiseringen av forskningen som er et faktum allerede i dag. Det er en utstrakt kommersialiseringsvirksomhet på gang, også når det gjelder forskningsresultater fra universiteter og høyskoler. Problemet er snarere at den offentlige forskningen ved universitetene og høyskolene ikke bidrar til å legge premissene for hvordan denne kommersialiseringen foregår, og heller ikke får gleden av eventuelle inntekter knyttet til forskningsresultatene. Når man legger til at dagens system for nyskapning synes å favorisere store aktører fra næringslivet, kan dette sees som klart uheldig for en sunn samfunnsutvikling."

Videre påpekte man de faremomenter som følger av økt kommersialisering:

"Utvalget antyder selv en mulig problemstilling når det sier at 'styringsretten følger pengene' (s. 28). Men i motsetning til utvalget ser ikke komiteene at problemet med å sikre en fri og uavhengig forskning er løst når 'kommersialiseringsproblematikken er ... kjent blant forskere og ved institusjonene' (s. 28). Når utvalget i sin anbefaling under pkt 5.9 trekker frem at forskeren og forskningsinstitusjonen må utvikle et mer 'bevisst forhold til kommersialisering' – 'både når det gjelder økonomiske og rettighetsmessige forhold' (s. 48) –, er det i beste fall egnet til å begrense tredje parts (ekstern finansieringskilde) muligheter for egen økonomisk utnyttelse av forskningsresultatene. Økt bevisstgjøring medfører ikke nødvendigvis større autonomi i 'hva det skal forskes på, og ... hvordan forskningen skal foregå' (s. 28). Det er imidlertid slik autonomi som er nøkkelen til befolkningens tillit til universitetene og høyskolene."

I Ot.prp. nr. 67 (2001–2002) heter det bl.a.:

"Et grunnleggende prinsipp for regjeringen er at det er forskeren og fagmiljøene som selv skal bestemme hva det skal forskes på, hvilke metoder som skal brukes og hvordan resultatene skal presenteres. Både hensynet til åndsfrihet, desinteressert sannhetssøken og historiske erfaringer om hvordan man best kan legge forholdene til rette for ny vitenskapelig erkjennelse, tilsier dette. Et annet grunnleggende prinsipp er den frie publiseringsretten eller retten til offentliggjøring av forskningsresultater. Forskernes rett til å publisere sine forskningsresultater er en forutsetning for at forskningsmiljøet kan diskutere, kritisere og kvalitetssikre frembrakte forskningsresultater. Publisering av egne resultater er videre den sentrale måte å bygge opp kompetanse og status hos forskere på, mens kommersialisering oftere forutsetter tidsmessig begrenset hemmelighold og enerett til utnyttelse av oppfinnelsene." (s.3).

Vi mener at sitatet fra Odelstingsproposisjonen er langt mer i tråd med de forskningsetiske normene som vi har analysert i denne rapporten enn de prinsipper man finner i de nevnte utredninger og nå sist i Forskningsrådets eget forslag til forskningspolitisk strategi. Sitatet fra Odelstingsproposisjonen går inn for at det settes grenser for kommersialisering og at oppdragsforskning må gjennomføres i henhold til forskningsetiske normer om åpenhet og etterrettelighet. I tillegg viser denne rapportens empiriske undersøkelser at det er grunn til å hevde at oppdragsforskning i praksis innebærer konflikter mellom oppdragsforskningens instrumentelle mål og forskningens overordnede mål og normer. Disse forskningspolitiske problemstillinger har etter vårt skjønn viktige forskningsetiske og vitenskapsetiske konsekvenser i forhold til kvalitet, åpenhet og etterrettelighet.

² Se Vetenskapsrådets hjemmeside www.vr.se. Se også Hermerén 2002.

Vi har lagt merke til at det svenske Vetenskapsrådet i løpet av det siste året har igangsatt en prosess for å drøfte ikke bare kommersialiseringens fordeler men også dens ulemper for forskningen som sådan og hvordan man skal håndtere interessekonflikter ².

Vi mener det er nærliggende å utfordre Norges forskningsråd til å igangsette en lignende prosess for det som Forskningsrådet selv kaller "økt forskningsbasert verdiskaping". Det vil blant annet innebære en bevisstgjøring og klargjøring av kommersialiseringens fordeler og ulemper, hvordan man skal håndtere interessekonflikter og hvordan man skal få til et balansert og levedyktig forhold mellom kommersialisert forskning inklusive oppdragsforskning på den ene siden og uavhengig forskning på den andre siden. En viktig forskningspolitisk og forskningsetisk utfordring i dag er å markere grenser for kommersialisering av forskning.

Norges forskningsråd bør igangsette prosesser for å drøfte ulempene for kommersialisering av forskning sett i forhold til de fordelene som er presentert i forslaget til sin nye forskningspolitiske strategi.

Norges forskningsråd oppfordres til å vurdere hvordan de normene som er drøftet i denne rapporten (særlig åpenhetsnormen) bør omsettes i praksis for å håndtere ulike interessekonflikter.

Norges forskningsråd bør særlig debattere og vurdere grenser for kommersialisering av forskningen og hvilken rolle det selv bør ha som forskningspolitisk rådgiver for å sikre at det etableres rammebetingelser der oppdragsforskning på den ene siden og uavhengig forskning på den andre siden settes i et balansert og levedyktig forhold til hverandre.

Referanser

- Bernal, J.D. 1967. *The Social Function of Science*. Oxford: Oxford University Press.
- Bloor, M. et al. 2001. *Focus Groups in Social Research*. London: SAGE Publications.
- Böhme, G., et al. 1978, *Die gesellschaftliche Orientierung des wissenschaftlichen Fortschritts*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp Verlag.
- Cartwright, N. 1999. *The Dappled World – Studies of the Boundaries of Science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ceci, S. J. 1988. "Scientists' Attitudes toward Data Sharing." *Science, Technology, and Human Values* 13:45–52.
- Chubin, D.E. & Hackett, E.J. 1990. *Peerless Science. Peer Review and the U.S. Science Policy*. New York: State University of New York Press.
- Cole, S. 1992. *Making Science – Between Nature and Society*. Harvard: Harvard University Press.
- Davis, M. *Thinking Like an Engineer – Studies in the Ethics of a Profession*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Etzkowitz, H., et al. 1998. *Capitalizing Knowledge – New Intersections of Industry and Academia*. New York: State University of New York Press.
- Feyerabend, P. 1975. *Against Method*. London: NLB.
- Fuller, S. 2000. *The Governance of Science*. Ballmoor Buckingham: Open University Press.
- Funtowicz, S. & Ravetz, J. 1991. *Uncertainty and Quality in Science for Policy*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Funtowicz, S. & Ravetz, J. 1993. "Science for the Post-Normal Age", *Futures* 25/7: 735-755.
- Funtowicz, S. & Ravetz, J. 1999. "Post-Normal Science – An Insight Now Maturing", *Futures* 31/7: 641–646.
- Gibbons, M., et al 1994. *The New Production of Knowledge: Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Gibbs, A. 1997. *Focus Groups*. University of Surrey. Department. of Sociology. <http://www.soc.surrey.ac.uk/sru/SRU19.html>.
- Greenberg, S.D. 2001. *Science, Money and Politics. Political Triumph and Ethical Erosion*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Hermerén, G. 2002. "Forskningen behöver ny uppsättning etiska regler." *Dagens Forskning* 4–5 november.
- Hovedkomiteen 1981. *Forskning og etisk ansvar. En rapport for utvalget for 'forskning og moral' nedsatt av Hovedkomiteen for norsk forskning*. Oslo: Hovedkomiteen for norsk forskning.

- Kaiser, M. 1996. "Toward More Secrecy in Science? Comments on Some Structural Changes in Science – and on Their Implications for an Ethics of Science." *Perspectives on Science* 4:207-230.
- Kaiser, M. 2000. *Hva er vitenskap?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Kjaergard, L. L. & Als-Nielsen, B. 2002. "Association between competing interests and author's conclusions: epidemiological study of randomised clinical trials published in the BMJ." *BMJ* 325:249.
- Krueger, R.A. 1988. *Focus Groups: a Practical Guide for Applied Research*. London: SAGE Publications.
- Kuhn, T.S. 1962. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lubchenco, J. 1997. "Entering the Century of the Environment: A New Social Contract with Science." Presidential Address at the Annual Meeting of the American Association for the Advancement of Science, publisert som: Lubchenco, J., 1998. *Entering the century of the environment: A new social contract for science*. *Science* 279:491–497. <http://sciencemag.org/cgi/content/full/279/5350/491>.
- Marginson, S. & Considine, M. 2000. *The Enterprise University. Power, Governance and Reinvention in Australia*. Cambridge:Cambridge University Press.
- Mason, S. F. 1962. *A History of the Sciences*. New York: Collier Books.
- Maus, K. W. (red.) 2001. *Det norske forsknings- og innovasjonssystemet – statistikk og indikatorer 2001*. Oslo: Norges forskningsråd.
- McCain, K.W. 1991. "Communication, Competition, and Secrecy: The Production and Dissemination of research Related Information in Genetics." *Science, Technology, and Human Values* 16:491–516.
- McNamara, C. 1999. *Basics of Conducting Focus Groups*. <http://www.mapnp.org/library/evaluatn/focusgrp.htm>
- Menard, L. et al. 1996. *The Future of Academic Freedom*. London: The University of Chicago Press.
- Merton, R. K. 1973. *The Sociology of Science – Theoretical and Empirical Investigations*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Mitcham, C. & Schomberg, R. von 2000. *The Ethic of Scientist and Engineers: From Occupational Role Responsibility to Public Co-responsibility*. Amsterdam: JAI Press.
- Mulkay, D. 1979. *Science and the Sociology of Knowledge*. London: George Allen and Unwin.
- NENT 1996. *Kvikklaks og teknoburger. Sluttrapport fra Lekfolkskonferansen om genmodifisert mat*, 18.–21. oktober 1996. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteer.
- NESH 1999. *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsfag, jus og humaniora*. Oslo: Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora.

- Nowotny, H. et al. 2001. Re-Thinking Science. Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty. Cambridge: Polity Press.
- Price, D. J. de Solla. 1963. Little Science, Big Science. New York: Columbia University Press
- Ruyter, K. red. 2003. Forskningsetikk – Beskyttelse av enkeltpersoner og samfunn. Oslo: Gyldendal Akademiske Forlag.
- Sarewitz, D. 1996. Frontiers of Illusion: Science, Technology and the Politics of Progress. Philadelphia: Temple University Press.
- SCRES 2002. Standards for Ethics and Responsibility in Science – an Empirical Study. The Standing Committee for Responsibility and Ethics in Science, under The International Council for Science (ICSU). Se www.icsu.org eller <http://www.icsu.org/Library/Reviews/SCRES/SCRES-Standards%20report.pdf>
- Skoie, H. & Sætvedt, Ø. 1998. Forskning, kultur og autonomi. Et bidrag til debatten om den frie universitetsforskning. Rapport nr 17. Oslo: Norsk institutt for studier av norsk forskning og utdanning.
- Slaughter, S. & Leslie, L. L. 1997. Academic Capitalism. Politics, Policies, and the Entrepreneurial University. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press.
- Tranøy, K. E. 1986. Vitenskapen – samfunnsmakt og livsform. Oslo: Universitetsforlaget.
- UNESCO & ICSU 2000. World Conference on Science. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- Watson, J. D. 1968. The Double Helix: A Personal Account of the Discovery of the Structure of DNA. New York: New American Library.
- Weber, M. 1936. Vitenskap og politikk: To taler. Oslo: Aschehoug.
- Ziman, J. 1978. Reliable Knowledge. An Exploration of the Grounds for Belief in Science. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ziman, J. 1984. An Introduction to Science Studies. The Philosophical and Social Aspects of Science and Technology. Cambridge: Cambridge University Press,
- Ziman, J. 1994. Prometheus Bound. Science in a Dynamic Steady State. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ziman, J. 1996. "Is science losing its objectivity?" Nature 382: 751–754.

Offentlige dokumenter

- NOU 2000:14. Frihet med ansvar. Om høgre utdanning og forskning i Norge. Oslo: Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet.
- NOU 2001:11. Fra innsikt til industri. Kommersialisering av forskningsresultater ved universiteter og høyskoler. Oslo: Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet.

- Dok.nr.8:58 (1996–1997) Forslag fra stortingsrepresentantene Sigurd Mannerå, Jon Lilletun og Lars Sponheim om å oppnevne et utvalg med mandat til å vurdere forskningens åpenhet, frihet og uavhengighet. 05.03.1997.
- Innst.S. nr.221 (1996–1997) Innstilling frå kyrkje-, utdannings- og forskningskomiteen om forslag fra stortingsrepresentantene Sigurd Mannerå, Jon Lilletun og Lars Sponheim om å oppnevne et utvalg med mandat til å vurdere forskningens åpenhet, frihet og uavhengighet. 29.05.1997.
- Ot.prp. nr. 67 (2001–2002) Om lov om endringer i lov av 17. april 1970 nr. 21 om retten til oppfinnelser som er gjort av arbeidstakere. Tilråding fra Utdannings- og forskningsdepartementet av 19. april 2002, godkjent i statsråd samme dag. (Regjeringen Bondevik II)
- St. meld nr. 39(1998–99) Forskning ved et tidsskille. Tilråding fra Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet av 11. juni 1999, godkjent i statsråd samme dag.
- St meld nr 32 (1997-98) Om offentlighetsprinsippet i forvaltningen. Tilråding fra Justis- og politidepartementet av 30. april 1998, godkjent i statsråd samme dag.
- Forskrift om offentlige anskaffelser. Fastsatt ved kgl.res. 15. juni 2001 med hjemmel i lov av 16. juli 1999 nr. 69 om offentlige anskaffelser § 11. Jf. EØS-avtalens art. 65 og vedlegg XVI (Rdir. 1993/37/EØF, Rdir. 1993/36/EØF, Rdir. 1992/50/EØF, Rdir. 1989/665/EØF, Rdir. 1997/52/EF). Fremmet av Nærings- og handelsdepartementet. Endret 28 juni 2002 nr. 645. (Se <http://www.lovdato.no/for/sf/nh/th-20010615-0616-0.html>)
- Norges forskningsråd 2002. Vilje til forskning. (Utkast til Forskningsrådets strategi). Se http://www.forskningsradet.no/omnfr/strategi/hva_gjor_vi/vilje_til_forskning/vtf-utkast-221002.pdf
- Commission of the European Communities, Brussels, 11.12.2002, COM(2002) 713 final, Communication from the Commssion, On the collection and use of expertise by the Commssion: Principles and guidelines; "Improving the knowledge base for better policies".
- Se http://europa.eu.int/eur-lex/en/com/cnc/2002/com2002_0713en01.pdf.

Avisartikler

- Ola Henmo & Anne Hafstad, "Nektet innsyn i legemiddeldata", Aftenposten 27.04.2001. Se <http://tux1.aftenposten.no/forbruker/helse/d206808.htm>.
- Anders Sømme Hammer, "Oslo kommune avfeier forskning", Dagsavisen 26.07.2001. Se <http://www.dagsavisen.no/innenriks/2001/07/587769.shtml?string=Daniel%20Siraj>.

De nasjonale forskningsetiske komiteer

Prinsens gate 18

P.b. 522 Sentrum, 0105 Oslo

Tlf.: 23 31 83 00

Faks: 23 31 83 01

post@etikkom.no

www.etikkom.no